

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В.Н. КАРАЗІНА**

(повне найменування вищого навчального закладу)

ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

(назва факультету)

Кафедра теоретичної і практичної філософії імені професора Й.Г. Шада

(повна назва кафедри)

Кваліфікаційна робота

другий (магістерський) рівень вищої освіти

(освітньо-кваліфікаційний рівень)

**Тема: «ФІЛОСОФІЯ НОВОГО ЧАСУ-2: ФІЛОСОФСЬКЕ
ОСМИСЛЕННЯ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ПРОГРЕСУ
ЧЕРЕЗ ТРИ СТОЛІТТЯ»**

Виконав: студент VI курсу

група ОФМ-61з

Спеціальність: 033 Філософія

(шифр, назва спеціальності)

Освітня програма: Філософія

Манукян С. І.

Керівник Корабльова Н. С.

Рецензент Толстов І. В.

Підсумкова оцінка: за національною шкалою:

кількість балів: _____

Підпис керівника _____

Кваліфікаційну роботу захищено на засіданні Екзаменаційної комісії

Протокол № _____ від « _____ » грудня 2024 р.

Голова Екзаменаційної комісії _____

(підпис) (прізвище та ініціали)

м. Харків – 2024 рік

АНОТАЦІЯ

Манукян С. І. «ФІЛОСОФІЯ НОВОГО ЧАСУ-2: ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ПРОГРЕСУ ЧЕРЕЗ ТРИ СТОЛІТТЯ – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Кваліфікаційна дипломна робота за спеціальністю 033 «Філософія». – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків, 2024.

Мета дослідження – осмислити науково-технічний прогрес від раннього Нового часу до сьогодення нового Нового часу-2. Показати особливості розвитку науки і філософії у Новий час. Виявити суть сучасних проблем науково-технічного прогресу та шляхи їх вирішення вже у новітньому Новому часі-2.

Для виконання поставленої мети необхідно реалізувати **наступні завдання**:

Дослідити час, історичний і технічний, і простір Нового часу («верстати» та ідеї), роль і місце великих особистостей, які жили цим часом і рухали його вперед. Продемонструвати перегук ідей щодо духу та викликів Нового часу і новітнього Нового часу-2. Провести порівняльний аналіз обставин та закономірностей промислових революцій від однієї до іншої по ланцюжку дистанцією у 300 років;

Довести зв'язок науково-технічного прогресу з прогресом у соціальних та філософських теоріях, вплив на перебіг історії Нового часу видатних особистостей – вчених, філософів.

Аналіз причин і особливостей науково-технічного вибуху у середині ХХ століття та революційність процесів у науці і техніці, відмінних від особливостей науки Нового часу.

Аналіз чинників, які викликали прискорення технічних та соціальних процесів та показати в чому причини відставання свідомості людини.

Зафіксувати сучасні тенденції, найсерйозніші проблеми і небезпеки новітнього Нового часу-2 та позначити можливі шляхи нейтралізації їх руйнівних наслідків.

Проаналізувати спільне і відмінне між тим Новим часом та сьогоденним новітнім Новим часом-2.

Запропонувати ідеї вирішення проблеми виживання людини на тлі екологічної, гуманітарної кризи та технологічної навали штучних «механізмів».

Об'єкт дослідження – Новий час та новітній Новий час-2, наукові відкриття, науково-технічний прогрес: ідеї та теорії.

Предмет дослідження – причини зміни оцінок і відношення до науки, наукових відкриттів та науково-технічного прогресу між Новим часом і новітнім Новим часом-2 у зв'язку з загрозами для цивілізації і людини у їх буттєвих підставах.

Методи дослідження: аналіз, синтез, порівняльний, системний, діалектичний, аксіологічний, феноменологічний. Методом та інструментом дослідження крім класичних першоджерел з філософії, історії науки, технічних дисциплін, також застосовувалися художні джерела: книги, кінофільми, висловлювання «нефахівців» – письменників, поетів, художників.

Теоретичне значення дослідження полягає у розширенні знань, яке супроводжується ілюструванням різних «картин» світу тієї і сучасної епох.

Практичне значення полягає у зверненні уваги на своєрідності та схожість обставин успіхів і проблем того і цього Нового часу, а також обговорення та пропозиція конкретних ідей економічного, соціального та культурного характеру.

Структура роботи – Робота складається з вступу, 3 розділів (що містять 11 підрозділів), висновків та списку використаних джерел (91 найменувань).

Ключові слова – Новий час, новітній Новий час-2, Ньютон, Бекон, Декарт, наука, техніка, Маркс, науково-технічний прогрес, щастя.

ABSTRACT

Manukyan S. I. "PHILOSOPHY OF THE MODERN TIME-2: PHILOSOPHICAL UNDERSTANDING OF SCIENTIFIC AND TECHNICAL PROGRESS THROUGH THREE CENTURIES – Qualification scientific work in the form of a manuscript.

Qualification diploma work in the specialty 033 "Philosophy". – V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, 2024.

The purpose of the study is to understand scientific and technical progress from the early Modern Time to today's Modern Time-2. To show the peculiarities of the development of science and philosophy in the Modern Time. To reveal the essence of modern problems of scientific and technical progress and ways to solve them already in the Modern Time-2.

To achieve the goal, it is necessary to implement the **following tasks**:

To study the time, historical and technical, and space of the New Age ("machine tools" and ideas), the role and place of great personalities who nourished this time and moved it forward. To demonstrate the echo of ideas regarding the spirit and challenges of the New Age and the latest New Age-2. To conduct a comparative analysis of the circumstances and patterns of industrial revolutions from one to the other along a chain with a distance of 300 years;

To prove the connection between scientific and technological progress and progress in social and philosophical theories, the influence on the course of the history of the New Age of outstanding personalities - scientists, philosophers.

Analysis of the causes and features of the scientific and technological explosion in the middle of the 20th century and the revolutionary nature of processes in science and technology, different from the features of the science of the New Age.

Analysis of the factors that caused the acceleration of technical and social processes and show the reasons for the lagging behind of human consciousness.

To record current trends, the most serious problems and dangers of the modern New Time-2 and to indicate possible ways to neutralize their destructive consequences.

To analyze the common and different between that New Time and today's modern New Time-2.

To propose ideas for solving the problem of human survival against the background of the ecological, humanitarian crisis and the technological invasion of artificial "mechanisms".

The object of research is the Modern Time and the modern New Time-2, scientific discoveries, scientific and technological progress: ideas and theories.

The subject of research is the reasons for the change in assessments and attitudes towards science, scientific discoveries and scientific and technological progress

between the Modern Time and the modern New Time-2 in connection with threats to civilization and man in their existential foundations.

Research methods: analysis, synthesis, comparative, systemic, dialectical, axiological, phenomenological. The method and tool of the research, in addition to classical primary sources from philosophy, history of science, technical disciplines, also used artistic sources: books, films, statements of "non-specialists" - writers, poets, artists.

The theoretical significance of the research lies in expanding knowledge, which is accompanied by illustrating various "pictures" of the world of that and modern eras.

The practical significance lies in drawing attention to the peculiarities and similarities of the circumstances of the successes and problems of that and this New Time, as well as discussing and proposing specific ideas of an economic, social and cultural nature.

Structure of the work - The work consists of an introduction, 3 chapters (containing 11 subsections), conclusions and a list of sources used (...names).

Keywords - Modern Times, modern New Time-2, Newton, Bacon, Descartes, science, technology, Marx, scientific and technological progress, happiness.

ЗМІСТ	
ВСТУП	15
РОЗДІЛ 1. ФІЛОСОФІЯ НОВОГО ЧАСУ – ЯК ПРОЄКТИ САМОВИЗНАЧЕННЯ ФІЛОСОФІЇ У ПРОСТОРІ НАУК	18
1.1. Механістичний, і не тільки, характер філософії Нового часу. Філософські погляди Ф. Бекона, Р. Декарта, Г. Лейбніца, Ф. Локка.....	18
1.2. Метод Т. Гоббса та його вчення про суспільство, державу та право. Проблема свободи як фундаменту моралі у філософії Б. Спінози.....	24
1.3. Філософія французького Просвітництва: щастя можливе	27
Висновки до розділу 1	33
РОЗДІЛ 2. НАУКОВА РЕВОЛЮЦІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ НОВОГО ЧАСУ – ДВІ СТОРОНИ ОДНІЙ «МЕДАЛІ»	36
2.1. Ранній Новий час запускає думку	36
2.2. «Довге ХІХ-те» – глобалізація не нове слово.....	42
2.3. Промисловий переворот: машинне виробництво – фабрики фабрикують Маркса.....	47
Висновки до розділу 2	53
РОЗДІЛ 3. НАУКОВО–ТЕХНІЧНИЙ ПРОГРЕС ТА ФІЛОСОФІЯ НОВОГО ЧАСУ–2	56
3.1. Наука, техніка, прогрес: 2-га половина ХХ століття – початок ХХІ століття – від технооптимізму до технофобії.....	56
3.2. Науково-технічний прогрес: глобалізація перспектив і загроз. Людина втрачає місце або номадизм як спосіб мислення та життєва стратегія.....	62
3.3. Філософія Нового часу–2: думка не встигає за «залізом».	73
3.4. Когнітивний потенціал сучасної філософії, її здатність співпрацювати з різними галузями знань – руйнація фундаменту чи повернення до класики. ...	83
3.5. Ще раз про духовне з погляду економіста.....	99
Висновки до розділу 3.....	96
ВИСНОВКИ	110
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	113
ДОДАТКИ.....	116

ВСТУП

Науково-технічний прогрес кардинально змінив життя людини останніх історичних формацій. Якість життя зросла, особливо у країнах Європи, у рази. Живи та насолоджуйся. Однак, прогрес приніс із собою й великі несподівані проблеми, не тільки пов'язані із виснаженням ресурсів чи забрудненням, а й усвідомлення глобальної і навіть смертельної небезпеки для людства. Це не економічні кризи, аналогічні біржовому краху 1929 року і вслід за цим Великій депресії, яка завдала бід мільйонам людей і навіть не Світова війна чи перманентні регіональні війни, які несуть десятки мільйонів жертв. З Депресією впоралися, а війни закінчуються. Після Другої світової війни цивілізовані народи дійшли розуміння та бажання закінчити епохи воєн, хоча війна вирує в центрі Європи, трансформуючи наше життя на рівні суспільств і наших особистих, ми дедалі гірше розуміємо логіку її процесів.

Як виявилось, науково-технічний прогрес, забезпечуючи «суспільство споживання» і стимулюючи все нові і нові потреби, спричиняє незворотні наслідки в забруднення навколишнього середовища, змінюючи клімат, робить цілі регіони не придатними для життя тварин, людей, живих організмів. Цей процес йде паралельно з вичерпанням важливих для життя природних ресурсів та до появи нових глобальних проблем сучасності. Перші з них – соціально-економічні: різниця у доходах людей різних країн і регіонів та втрата людиною своїх панівних позицій у зв'язку з приходом нових технологій, сьогодні це ще й штучний інтелект. Друга – гуманітарна або духовна: незабаром людина зовсім загубиться в урбанізованих і цифрових просторах, втратить серце і душу, а в середній перспективі, коли прогрес позбавить усіх хвороб, ймовірно, це вже буде інша людина – електронно облаштована. Говорячи про науково-технічні досягнення у XXI столітті знову постає проблема знищення людства війною з застосуванням новітніх типів озброєння.

Актуальним стає дослідження та філософська рефлексія осмислення сучасної ситуації. Але все вже було, знову виникла потреба звернутись до філософії Нового часу, створити філософію Нового часу-2. Аналогічно тому методу, який використовує Шерлок Холмс, коли він розслідує черговий злочин, то каже Ватсону: «дедукція, мій друже, дедукція», заявляючи цим, що немає злочинів, які б уже не здійснювались, тому іде на місце злочину і знаходить сліди минулого; доросла людина, яка втратила нитку життя, щоб вирішити проблему, прагне повернутися до колиски, до рідного дому; вчений намагається заглибитися у зв'язок часів. Можна жити лише теперішнім, проявляючи абсолютну байдужість до минулих і теперішніх часів, можна керуватись лише інструментальною раціональністю і безвідповідально «дивитися» вперед, забути минуле, як радять «комерційні» психологи. А можна мати пам'ять та совість, це дві та єдині ознаки приналежності до людського роду, щоб вирішити найважчу проблему у теперішньому.

Філософські переосмислити – не звеличити і зробити незаперечними гурми та авторитетами науки найсучасніших (і модних) вчених та філософів. Сьогодні Бекон, Декарт, Спіноза, Лейбніц, Паскаль, скромно скажемо, не поступиться своєю думкою та здатністю вирішити (або пояснити) проблему, не гірше, ніж це роблять Дерріда, Фукуяма або Харарі. А годинник із маятником, який майже вручну зробив Гюйгенс, сьогодні не зробить ніхто. Годинник може відпринтувати робот зі штучним інтелектом, але згодом вони (роботи) візьмуть їх собі. Ніхто після Маркса поки не написав такого капітального «роману» про товарне виробництво, як «Капітал». Ще 50 років тому у книзі «Війна і мир у глобальному селі» Маршалл Маклюен припускав, що «поява нових технологій змінює сенсорне сприйняття людиною навколишнього середовища, руйнуючи її самоідентифікацію» і він бачить світ як в автомобільному «дзеркалі заднього виду» і, за можливості, адаптується до нового світу. Часто впадаючи в біль та депресію. Масовість тепер тренд культури, інфо-мережі перетворили величезні

відстані на нуль, але людина не знаходить себе ні в Маклюєнівському «глобальному селі» ні в суперсучасному «глобальному місті», що є черговою антропологічною кризою.

Мета даного дослідження це філософськи осмислити науково-технічний прогрес від раннього Нового часу до сьогоднішнього Нового часу-2. Показати особливості розвитку науки і філософії в Новий час, особливо на ранньому етапі. Виявити суть сучасних глобальних криз і проблем, спричинених науково-технічним прогресом та шляхи їх вирішення.

Дослідити час, історичний і технічний, і простір Нового часу («верстати» та ідеї), роль і місце великих особистостей, які жили цим часом і рухали його вперед. Продемонструвати перегук ідей щодо духу та викликів Нового часу і новітнього Нового часу-2. Провести порівняльний аналіз обставин та закономірностей промислових революцій від однієї до іншої по ланцюжку дистанцією у 300 років

Довести зв'язок науково-технічного прогресу з прогресом у соціальних та філософських теоріях, вплив на перебіг історії Нового часу видатних особистостей – вчених, філософів.

Аналіз причин і особливостей науково-технічного вибуху у середині ХХ століття та революційність процесів у науці і техніці, відмінних від особливостей науки Нового часу.

Аналіз чинників, які викликали прискорення технічних та соціальних процесів та показати в чому причини відставання свідомості людини.

Зафіксувати сучасні тенденції, найсерйозніші проблеми і небезпеки новітнього Нового часу-2 та позначити можливі шляхи нейтралізації їх руйнівних наслідків.

Проаналізувати спільне і відмінне між тим Новим часом та сьогоднішнім новітнім Новим часом-2.

Запропонувати ідеї вирішення проблеми виживання людини на тлі екологічної, гуманітарної кризи та технологічної навали штучних «механізмів».

Об'єкт дослідження – Новий час та новітній Новий час-2, наукові відкриття, науково-технічний прогрес: відповідні ідеї та теорії.

Предмет дослідження – причини зміни оцінок і відношення до науки, наукових відкриттів та науково-технічного прогресу між Новим часом і новітнім Новим часом-2 у зв'язку з загрозами для цивілізації і людини у їх буттєвих підставах.

Методи дослідження: аналіз, синтез, порівняльний, системний, діалектичний, аксіологічний, феноменологічний. Методом та інструментом дослідження крім класичних першоджерел з філософії, історії науки, технічних дисциплін, також застосовувалися художні джерела: книги, кінофільми, висловлювання «нефахівців» – письменників, поетів, художників.

Теоретичне значення дослідження полягає у розширенні знань, яке супроводжується ілюструванням різних «картин» світу тієї і сучасної епох.

Практичне значення полягає у зверненні уваги на своєрідності та схожість обставин успіхів і проблем того і цього Нового часу, а також обговорення та пропозиція конкретних ідей економічного, соціального та культурного характеру.

Наукова новизна: доведена та ідея, що можливо, не варто відкидати минуле і варто там пошукати витоки сучасних проблем і, навпаки, пропонується від деяких ідей відмовитися, приміром, від ідеї «вічних» святинь капіталізму. Відродити такі поняття як гуманізм, доброта, душа, «серце», перейшовши від концептів до концепцій і понять як наукових категорій.

РОЗДІЛ 1. ФІЛОСОФІЯ НОВОГО ЧАСУ - ЯК ПРОЄКТИ САМОВИЗНАЧЕННЯ ФІЛОСОФІЇ У ПРОСТОРІ НАУК

1.1. Механістичний, і не тільки, характер філософії Нового часу. Філософські погляди Ф. Бекона, Р. Декарта, Г. Лейбніца, Ф. Локка

«Причина оман корениться не тільки в наших відчуттях, а й у самій природі людського розуму, який все представляє за своїм власним масштабом, а не за масштабом всесвіту, і таким чином уподібнюється до дзеркала з нерівною поверхнею...»

Френсіс Бекон

Геоцентрична теорія устрою всесвіту Аристотеля-Птолемея була основною в науці, поки дослідження та відкриття проведені у XV – XVII століттях М. Коперником, Дж. Бруно і Г. Галілеєм не замінили її на геліоцентричну систему устрою Всесвіту. Величезний прорив зробила наука Нового Часу тобто в XIV– XVI століттях, особливо у математиці, астрономії, фізиці. Ці та інші великі відкриття цього періоду ще більше зміцнили науку та зрушили її революційно вперед. Розвиток йшов далі. Природно, «змінювалася» і філософія, відповідаючи на запити тогочасної науки. З часів Відродження філософія та окремі науки дедалі більше розмежувалися, взаємовідносини між ними були часто суперечливими, що не заважало їм генерувати нові теорії. Філософія Нового Часу сприйняла основні ідеї епохи Відродження та розвинула їх. Вона мала антисхоластичну спрямованість і багато в чому носила релігійний характер. У центрі її уваги були світ, людина та її ставлення до світу.

Новий час — особливий період всесвітньої історії і тягнеться він від кінця епохи Відродження, Великих географічних відкриттів з XVI століття і завершується Великою французькою революцією кінця XVIII століття. Другим Новим часом, Новим часом-2 був період, який охоплює XIX і початок XX століття. За великим рахунком її фінішом є Перша світова війна 1914-1918 р. Є й інші думки з приводу приодизації: наприклад німецький філософ Г. Гегель

головною подією Нового часу вважав Велику французьку революцію кінця XVIII ст., а пізніше – німецьку Реформацію. Інший німець економіст-філософ Карл Маркс та його послідовники починали відлік Нового часу від початку Англійської революції, яка започаткувала в Європі встановлення капіталістичних відносини і панування капіталізму як суспільно-економічної формації.

Це, у свою чергу, вимагало нових способів мислення та нового змісту філософських ідей і теорій. Починається розквіт природознавчих наук, наук орієнтованих на пізнання природи, тепер вона стала головним об'єктом пізнання, шукали метод, відмичку, за допомогою якої можна було отримати «плодоносне знання», яке б приносило користь людському роду (Френсіс Бекон «Новий Органон») і такий підхід приносив фактичні плоди у варіанті індукції Френсіса Бекона і дедукції Рене Декарта. Особливістю філософії того часу був її системотворчий характер, філософи будували свої системи за образом і подобою природничих наук. Систематизація знань, їх диференціація за галузями з метою подальшого пояснення взаємозв'язку вело до теоретичних напрацювань та висновків. І тоді більш цінним ставав «геометр»: математик чи астроном із раціональними розрахунками, ніж схолатик, що озирається на Аристотеля. Філософ став поряд з математиком — першим у науковому ряду або поряд із «узагальненим» механіком, який міг бути за сумісництвом ще й астрономом, фізиком (перший розділ фізики — механіка) чи природовипробувачем. Тобто почуття, епірика нікуди не поділася, але своє місце почала займати точне (математичне), раціональне мислення. Філософія цього часу носила емпіричний, з одного боку, а, з іншого боку, раціональний або механістичний характер який проявляється у працях таких видатних мислителів, як Френсіс Бекон та Рене Декарт. Філософія Нового часу мала свій характер і свої «обличчя» і ці двоє перші в цьому ряду. «Перший філософ» англієць-емпірик Френсіс Бекон, «батько філософії Нового часу». Француз Рене Декарт є основоположником раціоналізму, який був одним з провідних напрямків у розробці гносеології даного періоду.

Гносеологія (теорія пізнання) була у центрі уваги філософів Нового часу і оформилася через це дві основні течії: емпіризм та раціоналізм. А ще у цій низці «перших» Томас Гоббс, Готфрід Лейбніц, Джон Локк, Бенедикт Спіноза. Слід назвати математика, який відомий і як представник кордоцентризму («філософії серця») Блеза Паскаля, агностика Девіда Юма, який вважав, «джерелом нашої впевненості є не теоретичне знання, а віра». [1, 224].

Філософія Бекона, це не просто спостереження, а досвід та експеримент. Тільки після цього почуття «накриють» цей процес і з'являться висновки — раціональні умовиводи, суворі розрахунки та експериментальні досліді. Після цих фактів і висновків можна дійти певної гіпотези чи теорії (індукція). Саме те, що потрібно було прогресивнішому Новому часу, яке прощалося не тільки з Аристотелем, але з вчорашньою «споглядальною» наукою, що теж служить прогресу, але під щільнішим покривом церкви. Досвід для Бекона є важливим, і його пізнавальний метод можна характеризувати як: «науку про краще і більш досконале вживання розуму при дослідженні речей і про справжні посібники розуму, який їх пізнає для того, щоб пізнаючий розум піднявся...» [2, 116]. Кожна його друга впливова книга починається зі слова «Досліди чи...». Його філософія емпірична і така наука, згодом, тіснилася у бік раціоналізмом, течіями «надійнішими», проте чуттєвий досвід і сьогодні в сучасній науці необхідний. Чуттєвий досвід об'єктивний і існує як категорія в науці і понині, як і поезія. Фізик знає багато, проте твердження «ліриків», що «Поет знає все» сьогодні в цифрове століття особливо актуальне.

Бекон цінує логіку, це інструмент науки та пізнання-органон. Знаходить місце мистецтва, воно йому представляється варіантом логіки. Індукція Бекона цінна не тільки тим, що призводить від досвіду, експерименту до певного висновку, але й можливість спростувати інший висновок також - фактами. Адже метод виключення також веде до істини. Ф. Бекон визначив концепцію «очищення розуму» від примар — «фальшивих філософських теорій». Досвід, як

висловився поет – «син помилок важких» і Бекон розділив джерела цих помилок, назвавши їх «привидами» або «ідолами». «Примара роду» – помилки, викривлені природним розумом людини; «Примари печери» – помилки особисті, адже у кожного індивідуума «є своя печера»; «примари площі» – або ринку, це проблеми, що виникають з людини як, «тварини – суспільної» (вираз Аристотеля), тут слово і мова – впливають, «погане і безглузде встановлення слів дивовижним чином тримає в облозі розум» пише Бекон, і нарешті «Примари театру» - це пастки знань, понять взагалі і від «інших людей». «Театр» думаю найбільше працює у сучасному житті науки та життя. Хоча у вченому світі другий «примара-ідол» особиста печера не є новиною і є джерелом заснування лжевчень, наприклад, які просували радянські академіки Т. Д. Лисенка (у генетиці – «теорія про переродження видів»), її соратниця професор-біолог О. Б. Лепешинська («Теорія живої речовини») або академік-сходознавець Н. Я. Марр («Нове вчення про мову»).

Ф. Бекон розрізняв у людини і розумне і чуттєве і у розумінні матерії та руху підійшов досить близько. Бекон, не забуваючи головну основу - природу, багато відсіяв, віддалив спекулянтів-споглядачів у бік від справжньої науки. Його думки та теорії, були щаблем формуванню механіко-матеріалістичної філософії Нового часу. Не варто забувати що Френсис Бекон перший поставив головне завдання нової філософії Нового, його, часу – створення нового методу. І запропонував свій. «Саме Бекон дав серйозні підстави для впевненості в тому, що пізнання світу здійснюється поєднанням філософського й конкретно-наукового способів пізнання» [50]. Як що Ф. Бекон знаменує початок формування філософії Нового часу, то Рене Декарт уявляє мислителя саме цієї епохи. Гегель так характеризував спрямованість філософії Декарта: «Декарт спрямував філософію у зовсім нове русло, яким починається новий період філософії... Він виходив із вимоги, що думка має починати із самої себе. Все попереднє філософування, яке визнавало авторитет церкви, було відкинуте». [1, 265]

Оглядати світ раціонально та цілком, так вважав Декарт. Головне, на його думку, у будь-якій філософії, взагалі у науці – мисленні. Однак «у всьому має сумніватися» – пропонує філософ. Таким чином, першою умовою філософії Декарт, за словами Гегеля, ставить спростування будь-яких визначень. «Я мислю - отже я існую» – ось найперший і найдостовірніший факт дійсності на думку Декарта. Математик та філософ будував філософію на цьому фундаменті *cogito* (думка, уявлення). Можна і потрібно майже все піддавати сумніву, але НЕ саму думку чи мислення, як процес – вважав Декарт. «В знаннях немає нічого, чого б раніше не було в чуттєвому відображенні»- це так чи майже так, але чутства можуть обдурити, а точне знання – аксіома і не вимагає доказів. Вона доведена математичними обчисленнями чи фізичними експериментами.

Можна сказати, що у Декарта (за Гегелем) «філософія позбавляється релігійних передумов, шукає лише доказовості, а не абсолютного змісту». Говорячи про рух і матерію, Декарт зазначає, що джерело руху знаходиться поза матерією. На думку Декарта механічні рухи цілком характеризують весь матеріальний світ, що складається із матеріальних частинок. Більшість рухів у природі пов'язані з інерцією вважав Декарт, що пізніше довів І. Ньютон. Перший поштовх вчений залишив за Богом. Декарт заперечує наявність найменшого і неподільного буття, порожнечі. Побудова філософії раціоналізму як універсального способу пізнання головна заслуга Р. Декарта. Підсумком такого підходу стає знання, яке знаходить у природі, приховані, справжні закони та схеми, вони записуються мовою математики (фізики) у вигляді ідей рівнянь, формул, теорій. Які в майбутньому є базою для подальших пошуків.

Декарт нічого не хотів мати спільного з епіризмом і тим більше містицизмом, але не був би проти «почуттів», якщо поруч знаходиться достовірна логічна істина. Метод *cogito* і механіцизм є дві риси наукового підходу Декарта. Якщо у Бекона, як я зауважив вище, основні роботи (крім «художніх», великий чиновник міг собі дозволити писати «романи») починаються зі слів «Досліди...»,

то у Декарта це «Міркування...» та «Правила...»: «Правила для керування розуму», «Міркування про метод», «Міркування про першу філософію», «Начала філософії».

Механістичність, що з'явилася в роботах Декарта, вплинула на багатьох наступних європейських мислителів, зокрема на пізніший французький механістичний матеріалізм кінця XVII і XVIII століття. Декарт творець першої філософської системи, яка заперечувала схоластику і запропонувала нову методологію. Його ідеї справили величезний вплив на філософію и науку, все механіко-матеріалістичне мислення на два века вперед.

Готфрід Лейбніц – математик, фізик, юрист, механік і все таке, тобто справжній філософ Нового часу, коли вибухово розвивалися різні галузі знань. Мало сфер куди супер-освічений (три університети, двічі бакалавр, магістр, двічі доктор-філософії та права) Лейбніц не доклав своїх сил і знань. За ним і велика кількість відкриттів у математиці, фізиці та... психології. Роботи Бекона, Декарта, Локка були добре йому відомі, і він мав свої погляди на ситуацію. Картезіанський дуалізм був Лейбніцу не до вподоби, як і теорія про душу Локка. Він вважав субстанцію Спінози (Бог-субстанція) не точною, що веде до застигання реальності.

Унікальний математик, «батько» диференціального обчислення та інтеграла Лейбніц запропонував свої субстанції – це численні сутності, одиниці-монади. Вони різні і становлять різноманітність світу фізичного буття. І це світ осягаємо людського розуму. Є монади «сплячі» (камені, дерева-і вони можуть «прокинутися») і навпаки живі – «душі». Тому немає абсолютно не живої природи. Механічна необхідність і свобода розвивають царство природи через царство духу і тим самим забезпечують нескінченний прогрес. Для монад (сутностей) характерні - сприйняття та прагнення. Тим паче розуму людини. Бог у Лейбніца «перше - манада і сутність «творча». Вчення про неподільні субстанції -монади та їх внутрішній порядок, гармонія, що дозволяє подолати

ізолюваність - основа філософської системи Лейбніца (робота «Монадологія»). «Гармонія сутності та існування» на думку Лейбніца найважливіший принцип упорядкованої реальності та прогресу речей та природи.

Декартівському підходу чіткої та очевидної істини («вроджені ідеї» – Бога, чисел) він протиставляв – «простий» логічний доказ. «Критеріями істинності суджень» ... є правила звичайної логіки, якими користуються і геометри: наприклад, припис приймати за достовірне лише те, що підтверджено надійним досвідом або суворим доказом. [13, с. 27, 28]. При цьому, Лейбніц (на відміну від Спінози) позитивно оцінює значення досвіду та чуттєвого пізнання.

За всього свого новаторства, потужної спроби синтезу старих і нових ідей і течій, Г. Лейбніц з повагою ставився до традиції, зокрема до схоластичної філософії. Суворо і всеосяжно, але без викидання з корабля «старого», але достовірного і доведеного. Лейбніц в лист до Якоба Томазія писав: «...я не побоююсь сказати, що знаходжу набагато більше переваг у книгах арістотелівської „Фізики“, ніж у роздумах Декарта... Я наважився б навіть додати, що можна зберегти всі вісім книг арістотелівської фізики без шкоди для новітньої філософії...» (див. Лейбніц Г. Лист до Якоба Томазію ... Соч. у 4 томах)

У той же час (Нове) і в тому ж місці (Європа), саме в Англії, працював і просував свої ідеї оксфордський філософ Джон Локк. Він не погоджувався з раціоналізмом Декарта лише в галузі методу пізнання, звертаючи увагу більше на «досвід», ніж достовірне колишнє знання. В іншому: теорія субстанцій, понять розуму та волі вони не були опонентами. Лише Локк відкидав існування «вроджених ідей» Декарта, дещо ламаючи теорію пізнання останнього. Не сходився Локк і з Лейбніцем та його «вродженими принципами». Лейбніц критикував вчення Локка про душу як про «чисту дошку» (*tabula rasa*).

Треба сказати, невтомний і геніальний математик, автор диференціалу Лейбніц тут шукав компроміс між декартівською точністю та локківським почуттям. Локк вважав людську свідомість, душу чистим листом без уроджених

знань, тільки подальший досвід і наші сприйняття намалюють на ній щось. Думки, свідомість, це властивість, здатність «душі» (а чи не первинна даність як достовірного факту) яке можна використовувати. Роздум - це процес взаємодії із зовнішніми явищами, через почуття та відчуття та відповідна рефлексія.

Така суперечка, в деяких частинах безпредметна, емпірика Дж. Локка з однодумцями і раціоналістом Р. Декартом з компанією все-таки пішла на користь філософії. Джон Локк зі своєю «філософією здорового глузду» (за словами К. Маркса) зробив значний внесок у розвиток філософського та наукового мислення Нового часу, особливо у частині соціальної. У листі до свого ірландського друга В. Моліне в 1696 році Локк пише, що «людині властиво шукати щастя і уникати страждань». Він вважає, що «щастя людини у його власних руках» і що «надавати перевагу минуле насолоду насолоді тривалому, постійному, отже, бути ворогом свого власного щастя». Оскільки тема цього дослідження співвідносить суть, значення і дух філософії Нового часу з філософією Часу сьогодення (Новий час-2) варто звернути увагу на таке «давнє» визначення щастя. Порівняти його із щастям Г. Сковороди, щастя від «маленьких речей» деяких сучасних європейських нових традицій («датське щастя», тощо).

Філософські погляди перерахованих мислителів надали значний вплив на подальший розвиток науки періоду Нового часу і на світогляд пізніших мислителів. Декарт, Лейбніц, Паскаль, мене відомий німецький учений-енциклопедист, філософ, юрист Християн фон Вольф - представники раціоналізму, розуму, ідеї, які визнають насамперед матерію та мислення. Якщо читати їх біографії-резюме, то відзначимо, що всі вони були, крім іншого, математиками. Наш вчитель математики в школі, не раз розповідав нам, що правильне рішення в математиці, може бути не тільки правильним, але і красивим. Краса вчень згаданих філософів робить їх (вчення) і через триста років привабливими («вірними»).

У філософії Нового часу ще не використовується критерій «сила» як знак абсолютної вірності вчення. Поки що далеко до вислову пізнього філософа Володимира Ульянова (Леніна) автора «Філософських зошитів»: «Вчення Маркса сильне, тому що воно вірне». Але вірно (і красиво) не лише «механіка» та матерія. Можна ще відчувати і спостерігати як це робили емпірики-матеріалісти Бекон, Локк, Гоббс, Кондільяк та ідеалісти Джордж Берклі та Девід Юм.

1.2. Метод Т. Гоббса та его учення про суспільство, державу та право. Проблема свободи як фундаменту моралі у філософії Б. Спінози

Метод... є не зовнішня форма, а душа та поняття змісту...

Георг Вільгельм Гегель

Для будь-якої речі має бути причина чи підстава (*causa seu ratio*), як її існування, і неіснування

Бенедикт Спиноза

Видатний представник філософії Нового часу англієць Томас Гоббс у своєму вченні, враховуючи сенсуалізм Бекона, все-таки спирається на раціоаналізм Декарта. Матеріалізм Гоббса критично підходить до доказу буття Бога, але висновку заперечення декартівської мислячої субстанції (зокрема ідеї Бога) філософ приходить через логіку заперечення «вроджених ідей». У тому числі головне і знамените міркування Декарта «Я думаю, отже, я існую» яке англієць вважав довільним і надто раціональним трактуванням француза і навів антиприклад, який може спробувати будь-який обиватель. Наприклад: "Я сплю, значить я сон" (У Гоббса було слово- «прогулянка»).

Метод Гоббса, це матеріалістичне розуміння світу, чуттєве сприйняття, що надалі обробляється розумом. Це використання математики, геометрії та механіки як еталони наукового мислення. У цьому філософ визнає відчуття. У

першому розділі «Левіафана» він зазначає: «...немає жодного поняття в людському розумі, яке не було б породжене спочатку, повністю або частково, в органах відчуття...» [3]

Також Гоббс приділив увагу знаковій концепції мови. Почуття є й у тварин, а мова дає людині вищий рівень-мислення. У роботі «Про тіло» Гоббс пише: «...мова, що павутиння: слабкі... уми чіпляються за слова і заплутуються в них, а сильні крізь них прориваються». З урахуванням того, про що тема цього дослідження (тоді й тепер через умовних 300 років) і глобальних труднощів, що виникли сьогодні в системі людина-суспільство, індивід-держава, найбільшу цінність мають соціально-політичні погляди Гоббса, тісно пов'язані з його філософськими концепціями. Вони містяться у заключній роботі його філософської системи «Про громадянина» та в трактаті «Левіафан».

Міркування Гоббса про суспільний устрій та державу є розмова про «природний стан людей». Цей природний стан характеризується у Гоббса «природною схильністю людей шкодити собі взаємно, яку виводять вони зі своїх пристрастей, але головне з пихатого самолюбства, права всіх на все» [3].

Крім договорів, вважає Гоббс «є ще щось, що угода посилила б і надовго зміцнила». На думку філософа це – передача влади та сили єдиній людині чи команді людей. Така громадська влада має спиратися на добровільну відмову володіти самим собою. Так Гоббс розуміє виникнення держави. Притому не від Бога, а від соціуму. Держава ставить місце законів природи закони суспільства. Гоббс є прихильником сильної абсолютистської влади, оскільки тільки вона, на його думку, виправдана та здатна усунути всі недоліки природного стану, всі суперечки та заворушення, для протистояння хаосу. Можна сказати, що теорії від Гоббса лежить шлях до теорії суспільного договору Руссо.

Гоббс більш відомий, не фахівцям-філософам, за своїми соціально-політичними роботами, зокрема по його вченням про суспільство, державу і право, які викладені у працях «Про громадянина» та «Левіафан». Гоббс

стверджує, що «природним станом людей, раніше ніж вони вступили суспільство, була лише війна, і не проста, а війна всіх проти всіх» [3]. У цій війні, за Гоббсом, нема переможців. У небезпеці всі громадяни. Гобс пропонує - установа суспільства, яка діє на угодах.

Держава, ставлячи місце законів природи закони суспільства, обмежує природні права громадян (договір, основі якого виникає держава) цивільним правом. Громадянські права є чим іншим, як природними правами, перенесеними на державу. Щодо носія верховної державної влади (суверену) Гоббс розрізняє три види держави: «демократія, коли кожен громадянин має право голосувати; другий, аристократія де деякі мають право голосу; третій, коли верховна влада залишається лише в одного – монархія» [3]. Ця «різноманітність» збереглася у світі досі, а на батьківщині автора симбіоз першого та другого.

Правитель- суверен, спираючись на розум, має дбати про духовний і матеріальний розвиток підданих, він повинен дбати про розвиток економіки, і про підвищення рівня моралі. У цьому йому допомагають закони, обов'язковість виконання яких гарантується державною владою. Держава гарантує своїм підданим свободу, яка є, за Гоббсом, правом робити все, що не заборонено законом, зокрема «купувати, продавати та укладати іншим способом договори один з одним, обирати своє місцеперебування, їжу, спосіб життя, наставляти дітей на власний розсуд і т. п. » [3]. Таке трактування свободи мало для Англії середини XVII століття прогресивний соціальний сенс.

Що цікаво Гобс залишав уже своїм, підлеглим «королю-царю», сучасникам – право на повстання. Воно виникає тоді, коли суверен зневажає природні закони. Захист свого життя полягає у вищому законі природи - законі самозбереження. І це право і право захищатися від ворогів можна спостерігати в наш час. В Україні це події на майдані (2014р.) та наступна велика війна з Росією (2022р.) – як захист від ворога.

Гоббс, хоча не був математиком, він знав лише «Початки», вперше ввів у науку про державу та право математичні методи. Крім того, він широко використовував у своїх розробках біологічні паралелі, щоби пояснити механізм дії держави. Томас Гоббс намагався пояснити суть суспільства (тут обходячись без геометрії) і держави в руслі механістичного розуміння того часу. За цією категорією він був прихильником «теорії договору». Методологія Т. Гоббса - механістичного матеріалізму, для XVII-XVIII ст. була прогресивною, новаторською, але як наголошував Ф. Енгельс залишалася метафізичною, не діалектичною.

Інший видатний мислитель Європи (Голландія) Нового часу Бенедикт (Барух) Спіноза в основу своєї філософської системи поклав вчення про єдину субстанцію. «Істиною є лише субстанція, атрибутами якої є мислення і поширеність, чи природа» - стверджує філософ. Крім Бога не існує жодної іншої субстанції, тобто Спіноза ототожнює Бога з субстанцією: Бог не стоїть над субстанцією - він злитий з нею, знаходиться прямо в ній. Він вільний, бо все, що він робить, виходить із власної необхідності. В ідеях Б. Спінози міститься пантеїзм, який має виразну математичну (філософ видел в ней идеал науки) орієнтацію. Все має свою причину, і лише субстанція має причину у самій собі. Поняття детермінізму (загальної причинності, взаємозв'язку) є у Спінози механістичним, хоча тут він ймовірно пішов далі за всіх. У цьому плані він, як і його сучасники, перебував під впливом нового, власне механістичного природознавства.

У центрі уваги Спінози знаходиться питання про свободу. У субстанції Спінози зливаються необхідність і свобода. У природі, а неї Спіноза включає і людину, панує детермінізм, тобто необхідність. Людина, однак єдина в природі наділена свідомістю, його воля обмежена. Людська свобода складається з єдності волі та розуму. Тому й розміри реальної свободи визначаються ступенем розумного пізнання. Свобода і необхідність, по Спінозі, пов'язані поняття, вони

обумовлюють одне одного. Протилежністю необхідності є не свобода, а свавілля, вважає Спіноза.

Природний стан суспільства - це коли діють закони природи, і кожна людина дбає про себе, бере по можливості те, що йому потрібно (тут коріння майбутнього лібертаріанства?) Це теж свобода Спінози. Вихід із природного, «дикого» стану, це укладання суспільного договору. В економіці поділ праці – теж свобода лише у «рамках».

Кращою формою держави Спіноза, довгі роки гнаний, у себе на батьківщині, в Голландії та в Європі, як єврей і як учений, вважав демократію, але з державою розумною. Яке управляє настільки розумно і м'яко, що людям свобода здається нормальним станом. Людину «веде» по життю інстинкт самозбереження, і він схильний до афектів. Радість, смуток і потяг примушують людину (не вільну в цьому) робити те чи інше. Звільнення з цих афектів впливає на свободу. Таким чином реаліст Спіноза приходять до висновку про те, що свобода є усвідомленою необхідністю, і що необхідність не суперечить свободі та навпаки. Мораль у тому, що ворог свободи не необхідність, а насильство та примус. Усвідомлення цього благоговірно впливає на побудову нормального морального суспільства. Концепція свободи Спінози як «усвідомленої необхідності» є основою його етики (трактат «Етика»).

Як відомо витончений на всі часи афоризм «свобода є усвідомлена необхідність» приписують також Г. Гегелю, Ф. Енгельсу, К. Марксу, принаймні при навчанні філософії в середині у зрілих 1970-80-х роках подавали саме Маркса. У будь-якому випадку Спіноза робив такий висновок раніше за них. І цей вислів через 300 років залишається актуальним. «Рамки» свободи і межі моралі тема дискусій у новий «цифровий» час, коли за рамки штовхають нові технології, які не потребують «живої» моралі.

Історичне значення філософських думок Б. Спінози насамперед полягає у виразній, хоч і механістичній орієнтації їх у вченні про атрибути. З цих позицій

він долає дуалізм Р. Декарта. Його фундаментальне вчення про свободу також справило враження на таких видатних мислителів, як Лессінг, Гете, Гердер, Шеллінг, Гегель та інших.

1.3. Філософія французького Просвітництва: щастя можливе

Нині потрібна нова система, заснована на знанні фактів та досвіді; ця система усуне причини всіх бід, які так довго обтяжували людство

Роберт Оуен

Забобони, невігластво і деспотизм, ось зло, що робить землю нещасною, така думка мислителів встояла давно, так вважав «безпритульний» Діоген Синопський і багато вчених, володарів зручних робочих кабінетів періоду Нового часу. І ті й інші бачили порятунок і набуття справедливості (достатку) та її «сестри» - щастя в науці. Французьке Просвітництво широкий рух, який сформувався у другій чверті XVIII століття. Воно не було лише політичним чи лише філософським явищем, хоча філософія грала в ньому дуже важливу роль. Просвітництво об'єднувало всіх прогресивно мислячих представників "третього стану": дослідників природи, політичних діячів, юристів і т. д. У філософській області Просвітництво виступало проти метафізики, причому, переважно з матеріалістичних позицій.

До видатних представників соціально-філософського мислення першої половини XVIII століття відноситься безперечно Шарль Монтеск'є. Він у певному сенсі став новатором в осмисленні суспільства, походження якого пов'язані з природними чинниками. Філософ шукав принципи соціально-стабільного суспільства із гарантіями розвитку громадянських чеснот. Відповідно до Монтеск'є саме природні закони виражають основні принципи відношення людини з природою і між людьми. Проте в цілому його підхід до проблеми залишався на той час механістичним.

Найвизначнішим мислителем французького Просвітництва є Вольтер -- типовий представник вищих верств «третього стану», стану яке перебувало у меншості і сплачувало податки. На нього сильно вплинули ідеї Локка, Ньютона. При цьому Вольтер критично переоцінив філософію Декарта та Лейбніца. Філософ намагався більш точно вирішити проблеми пізнання, значення досвіду, теоретичного мислення, дотримуючись емпіричного (досвідченого) напрямку в науці та "свого матеріалізму". Вольтер підкреслював важність категорії суб'єкта, его активності и динамічності.

У своїх філософських працях Вольтер висуває одну з основних вимог буржуазії, що народжувалося - рівність людей. При цьому його рівність, політична та правова, відрізняється від рівності Руссо, який визнавав рівність громадян також у соціальному, зокрема майновому плані. Руссо вимагав ліквідації майнової нерівності та приватної власності (робота "Про причини нерівності"), з чим вальсяжний, аристократичний і дотепний Вольтер звичайно не погоджувався. По своєму розумів Вольтер і свободу - тільки у «вищому» значенні. При цьому він відстоював природні права та свободи кожної людини, життя, здоров'я, право власності та загальну рівність без класів та станів. Оскільки «люди злі», вважав за необхідне збереження позитивного права. Його книги, статті серйозно критикували духовну владу та церкву. Вольтер був геніальним конформістом, він критикував владу, але спілкувався з монархами, написав і видав тисячі книг і статей. Ненавидів церкву, але «бога треба було вигадати». Був прихильником реформ і революцій, але вважав ідеалом-конституційну монархію, щоправда оточенні освічених радників і філософів. Вольтер вірив у розум та соціальний прогрес. Думки та розробки Вольтера збагатили філософію Нового часу.

В отличии от Вольтера Жан Жак Руссо - був представником найнижчих верств «третього стану». Філософська творчість Руссо досить різноманітна. Руссо матеріалістичний, він вважав, що основою людського життя є «потреби

тіла», їх у свою чергу прикрашають духовні потреби (робота "Про вплив наук на звичаї").

Інша серйозної роботи «Міркування про походження причин нерівності між людьми» розглядає питання соціальної нерівності. Руссо приходять до висновку, що людська нерівність не існувала спочатку. Майнова нерівність, розшарування на бідних і багатих ось що веде до суспільної нерівності.

Пізніше до цієї проблеми додається держава, яка в ідеалі на основі «громадського договору» має бути гарантом миру і справедливості, що порушується найчастіше і протягом майже всієї історії. Ситуація погіршується, якщо на громадську сцену заступає государ-деспот. Тепер від держави важко чекати добра і справедливості. Підпірка такої несправедливості, на думку Руссо, знову ж таки у майновій нерівності (приватної власності), а також людській природі - залежності, конкуренції, спраги наживи, за рахунок інших, жадібності. Зрозуміло, що в такому міркуванні француз Руссо вийшов на ідею справедливого протистояння громадян - право на бунт, про що писав раніше у своєму Левіафані заморський Т.Гобс.

Ідеальним станом суспільство Руссо вважав таке, коли ніхто не залежить від іншої людини ні як виробник, ні як споживач. На його думку, до такого суспільства має прагнути людство, і якщо до нього не можна прийти в майбутньому, до нього слід повернутися. У "природному" стані люди були рівні і ніхто не прагнув піднятися над іншими. Основною рисою природного стану була моральна незіпсованість. Там, де немає власності, не може бути несправедливості. Ця "ідилія" первісного суспільства закінчилася, однак, з появою приватної власності. "Природний" стан змінилося "жахливим станом ворожнечі" [4].

Думаю, до цих думок Жана Жака Руссо слід повернутися сьогодні, коли цивілізовані суспільства (Західна Європа, Північна Америка, Австралія) дійшли товарного достатку, комфортного життя та обговорюється концепція

Безумовного Базового Доходу (БАД). Ідея яка може компенсувати в суспільстві нерівність, як соціальну, так і економічну.

Руссо, по-своєму розробив філософсько-соціальне поняття “воля”: мета держави є спільним благом, тому керувати має «спільна воля» і це не «воля всіх». У Руссо "загальна воля має бути скоріше розумною волею" - підкреслював Гегель, що наближало теорію французького філософа до філософії Канта.

У суспільному договорі Руссо шукає також і реалізацію свободи: “З громадським договором людина втрачає власну свободу та необмежене право на все, що його спокушає, чого вона може досягти. Набуває він, однак, громадянську свободу і право власності на все, що він має” [7, 43]. Громадянська свобода, яку людина отримує з суспільного договору, вища за ту природну свободу “ідилічного” часу, бо “слухняність закону, який ми самі встановили, є свободою”.

«Мета законів зводиться до встановлення свободи та рівності. Жоден громадянин не повинен бути багатий настільки, щоб купити іншого, і жодна людина не повинна бути бідною настільки, щоб бути змушеною продати себе» [7, 51] - писав Руссо у своїй головній роботі "Про Громадський договір" (1762) і випередив свій час, сучасники його не зрозуміли, зате ідеї трохи пізніше підхопили якобінці, перед смертю до нього приїжджав демон французької революції шалений Максиміліан Робесп'єр, ними захоплювалися «комісари» Сен Жюст і Марат, а перед революцією 1789 уривки з книги Руссо читали перед натовпами народу. А потім революція «зжерла своїх дітей» і Руссо залишився не зрозумілим.

Руссо у теорії пізнання був прихильником сенсуалізму, проте не вважав як Лейбніц, розум регулятором чуттєвих даних, на перше місце він ставив почуття. Здесь он «против» разума и за чувство. В останніх роботах Руссо "Сповідь", "Думи самотнього мандрівника" це відзначається. Жан Руссо предполагал, что прогресс, цивилизация, это не только польза и движение вперед, пока есть неравенство, розвиток цивілізації приносить щось інше...

З іншого боку, треба згадати Габріеля Маблі (1709 – 1785) – філософа та історика із зачинателів соціалістично-утопічного спрямування у філософії Франції. Він різко критикував філософію Просвітництва називав цей (своє) час "століттям балаканини і парадоксів" і відповідно своїх колег-просвітників-базіками. Маблі противник приватної власності (яка як він припускав історично - надовго може і вічна) і прихильник старої обшинної, лаяв матеріалістів і дійств Вольтера, Монтеск'є, Руссо і всіх інших через їхню схильність до матерії та зневагу найважливішого - до моралі. Мораль утопіста Маблі зводилася к шляху до щастя через викорінення людської жадібності, яке упиралося знову ж таки в приватну (і особисту) власність. Тут йому близький його співвітчизник і сучасник Етьєнн-Габріель Мореллі (1717 - після 1778), якому приписують фразу «Кожен за здібностями, кожному за потребами» згодом використану К. Марксом.

Маблі був практиком свого вчення, скромним у житті, але «просунути» його вчення не могли допомогти ні його рідний молодший брат абат, філософ-сенсуаліст Етьєн Кондільяк, ні двоюрідний - математик, автор функції «комплексного змінного», філософ-скептик Жан Даламбер, ні тодішнє суспільство. Як раніше не могли цього здійснити «дигери» (копачі) заперечники приватної власності та засновника цього руху Джеррарда Уінстенлі (1609-1676), ні англійський економіст Джон Беллерс (1654 -1725) - соціальний реформатор, утопіст, винахідник неконвертованих грошей. Вони обидва, Уенстлі та Беллерс, стояли біля витоків утопічного соціалізму. Ф. Енгельс називав Беллерса, крім іншого, вважавшого гроші «найменш корисною річчю, просто лічильний знаком - «феноменом в історії політичної економії». Сьогодні в новітній історії точаться дискусії на тему «суспільства споживання», а на ринку «зникають» гроші, поки їх замінюють пластікови карти, а потім...

Однак повернемося від радикальних романтиків-утопістів до «балакунів». Дещо осторонь вершин французького Просвітництва, знаходиться письменник, математик, маркіз Ніколя (Марі Жан Антуан) Кондорсе. Філософські погляди

Кондорсе характеризує його остання робота – «Ескіз історичної картини прогресу людського розуму» [5]. У ній він спробував уявити розвиток людства не як просту історичну хронологію, а як складний взаємопов'язаний рух, але зрозумілий з людського погляду, рух до «істини чи щастя». Цим прогресом рухає розум. Кондорсе був прихильником республіки, однак визнавав право приватної власності та соціальної нерівності. На його думку нерівність при правильній організації держави можна обмежити шляхом встановлення певного «мінімуму» і рівних можливостей для всіх.

Ніколя Кондорсе раціонально звеличує розум і відкидає релігію чим підходить дуже близько до ідей лідерів французького Просвітництва Вольтера і Руссо. Якщо останні своїми вченнями підготували ґрунт для Великої французької революції, не доживши, померли до неї в один рік (1778-й), то маркіз Кондорсе в ній особисто брав участь. Але ідеаліст-філософ, автор проекту нової французької конституції після конфлікту з комісарами шаленого Робесп'єра був заарештований і в 1794 загинув у в'язниці. Саме час згадати цикли економіста Н. Кондратьєва (аграрні) та сонячні цикли біофізика и косміста А.Чижевського і подумати про філософсько- історичні циклі Кари (Покарання). Велику французьку революцію часто порівнюють із Великою жовтневою соціалістичною 1917 року: в обох сакральні штурми (Бастилія та Зимовий палац) і тут там натхненний початок під прапорами Свободи, Рівності та Братства та схожі радикальні репресії. Через двісті з невеликим років у пік репресій (1937-1938pp) у Радянському Союзі стратили авторів нової Конституції, у тому числі Миколу Бухаріна (тезка Ніколя Кондорсе, обидва економісти, обидва академіки, обидва загинули у 50 років), потім одразу ж тих, хто стратив їх, також як Робесп'єра. У тому ж 1938 був розстріляний (як і тисячі) ще один Микола -- Криленко. У революцію 1917 року -- перший Верховний головнокомандувач революційної армії, потім багато років голова Революційного трибуналу та народний комісар

юстиції (міністр) СРСР, сам виніс багато вироків. Конвейєр терору. Можна розуміти обережність Вольтера...

Вся творчість Кондорсі перейнята ідеєю соціального прогресу. Його віра у можливості та здібності людства говорили про оптимістичність його поглядів.

Дивно, 250 років тому вчений маркіз – математик-політик (цікаве на сьогодні було б поєднання) виступав, на відміну від сучасників, за ліберальну економіку, права всіх людей на освіту, соціальну рівність та рівні права жінок. Кондорсе стверджував, що «природа не визначила жодних меж удосконаленню людських здібностей; що вдосконалення людини є справді необмеженим; що прогрес цього вдосконалення незалежно від будь-яких сил, які хотіли б його затримати, є обмеженим лише існуванням нашої землі, куди закинула нас природа» [5]. Знаменитий твір Н. Кондорсе «Ескіз історичної картини прогресу людського розуму», в якій він ситематизував свої ідеї, робить автора родоначальником теорії «прогресу». Дві головні теми книги: необхідність зрівняння цивільних прав усіх людей та нескінченне удосконалення людського роду. Картина прогресу виставляється Кондорсі як «Картина успіхів людського розуму» на протязі всієї історії (він є одним із засновників Філософії історії).

Відомий «Принцип Кондорсе» описаний у його творі «Міркування про застосування аналізу до оцінки виборів більшістю голосів» (1785), де він вперше застосував математичні методи до громадських наук. Саме там описів «парадокс Кондорсе» про алгоритм виборів, після чого математичні методи почали використовувати у «неприродних» науках: соціології, політиці, економіці.

В епоху французького та взагалі Просвітництва набуло розвитку наука та освіта. У філософії було порушено питання держави, прав людини, свободи.

До Гоббса, Локка у цьому ряду приєдналися Вольтер, Дідро та інші. Вплив думки зміни політичних систем також очевидно -- монархії змінювалися на конституції. Слід сказати і розвитку літератури в епоху освіти, відзначити появу добротної, громадянської і високохудожньої літератури, джерела свого роду -

художньої філософії. Книги викривального Дж.Свіфта, першого у літературі романіста, плідного Д. Дефо, його знаменитий роман «Робінзон Крузо» деякі критики вважають художнім перекладенням локківської теорії суспільного договору, твори письменників-священика Л. Стерна, судді Г. Філдінга, «комедіанта» Ж. Б. Мольєра, багатогранного І. Гете («Страдання молодого Вертера»), вірші Р. Бернса та Н. Буало: протестували, відкривали, сміялися, відчували і страждали.

Ідеї Просвітництва, особливо французької, лежать в основ сьогоднішніх європейських свобод і цінностей, воно рухало спільноти до самоврядності та ринкових механізмів (лібералізму), до капіталізму і водночас до справедливості. При цьому деякі сучасні дослідники відкидали їхній романтизм і звинувачували в потенційному тоталітаризмі, наприклад, Т. Адорно. Французькі просвітителі - вчені, філософи перетнули червону межу, право шукати істину, попри все, і робили це неодноразово.

«Мета всіх людських зусиль - у досягненні щастя» - про це сперечалися і міркували філософи Нового часу, від матеріалістів-ідеалістів до французьких утопічних соціалістів, ранніх і пізніх - К.Сен-Симона та С. Фур'є. Щастя для всіх це як спіймати перо жар-птиці, важко досяжно, але щастя можливе!

«Риби багато» - вигукував багатьом відомий герой роману А. Беляєва «Людина-амфібія», не розуміючи чому їжу (товар) мають не всі, коли її в океані (суспільстві) вистачить на всіх. Чи багато сьогодні «риби», чи вистачить на всіх і чому з прогресом людства достатку для всіх або хоча б для більшості не настає? І чому науковий (науково-технічний) прогрес може залишити планету не лише без «риби», а й без людини – про це далі.

Висновки до розділу 1

Філософія Нового часу, що отримала розвиток у Західній Європі в XVII—XVIII століттях стояла, вірніше рухалася, на трьох «слонах»: бурхливому

розвитку науки і техніки, експериментально-математичному світогляді та становленні капіталізму. Наука трохи відсунула убік релігію щодо світогляду. Філософія як наука набула нових ідей та напрямів. У період Нового часу Арістотель його наукова парадигма та умоспоглядальні теорії зазнали «ревізії»: корекції або інтерпретації. Це можна назвати також боротьбою проти аристотелізму за часів Нової години. І це не дивно. Новий час це період технічних революцій та великих відкриттів у фізиці і взагалі в природознавстві.

Настав новий час науки, коли можна прочитати науку природи та перейти до практики. Коли астрономія не для милування в небо, а джерело орієнтації в морі (подорожі, відкриття). А механіка не лише для побудови вітряків. Новий час охарактеризувався великими відкриттями в природознавстві, механіці, фізиці, цьому сприяли відкриття, раніше, Галілея, Коперника та других.

Скептична і навіть контраристотелівська позиція філософії Нового Часу має вагому базу: ще раніше теорію Аристотеля спростував Галілео Галілей: Арістотель стверджував, що з будь-якому русі, зокрема і рівномірному, має бути причина (діяти сила). Галілей стверджував, якщо тіло рухається поступово, то сила може і діяти (принцип інерції руху). Галілей експериментально відкрив чотири супутники Юпітера, що також не відповідало вченню Аристотеля. Він також з'ясував, що Сонце обертається навколо своєї осі, і це властиво всім небесним тілам. Умоглядна метафізика Аристотеля почала поступатися місцем класичної механіки.

Тому для філософії була Нового часу характерна сильна матеріалістична тенденція. Філософія це насамперед філософи. Якщо найбільшого філософа спростовував фізик, механік, астроном, то чому цього не могли зробити професійні філософи. Відомими представниками-філософами Нового часу в Європі XVII ст. є англієци Френсіс Бекон (1561-1626), Томас Гоббс (1588–1679) Джон Локк (1632-1704); французи Рене Декарт (1596-1650), Блез Паскаль (1623-1662); у Голландії Бенедикт Спіноза (1632-1677), у Німеччині Готфрід Лейбніц

(1646-1716). Крім Лейбніца (у нього була особлива позиція) майже всі «коригували» Аристотеля.

Ф. Бекон у логіці запропонував замість старої дедукції свою ефективну індукцію. «Сьогоднішня логіка, - пише він, більше служить збереженню помилок, ніж пошуку істини. Тому вона шкідливіша, ніж корисна». Обтяжлива концепція Ф. Бекона «очищення розуму» від чотирьох примар -ідолів, які заважають вірному мисленню. Рене Декарту та англійських емпіриків та скептиків не влаштовувала застаріла форма риторичному раціоналізму Аристотеля. Вони запропонували нову форму. Тому Декарт будує філософії на фундаменті *cogito*.

Готфрід Вільгельм Лейбніц був чи не єдиним, хто підтримав аристотелівські традиції, він стверджував, що спадщина Вчителя потребує нових інтерпретацій. Лейбніц виступив проти Декарта (Лист Лейбніца к Я. Томазіусу про фізику Аристотеля). Приклад інтерпретації – монадологія Лейбніца, що базується на аристотелівській онтології. Виходить, не всі «викидали» з корабля, авторитети давніх греків зберігалися, все-таки основним трактатом Френсіса Бекона був «Новий Органон» названий на честь «Органону» Аристотеля. А Томаса Гоббса – найбільшого європейського вченого, мислителя, філософа, правознавеца, автора «Левіафана» називали «Аристотелем Нового часу». То есть як міра – великого. І найрозумніший Б. Паскаль, який повернувся до «доводів серця». Неможливо збудувати нового без фундаменту. Я про традиції.

И сейчас через три столетия современная наука ценит философов Нового времени: Ф. Бекона і його концепцію «очищення розуму» від примар – «фальшивих філософських теорій»; філософію Р. Декарта на фундаменті *cogito*; Г. Лейбніца за його повагу до традиції схоластичної філософії; Б. Спінозу за ідеї свободи як фундамент моралі у філософії; Д. Локка чие вираження: природний стан – це «війна всіх проти всіх» сьогодні трохи заспокоює і чия нитка теорії тягнеться до сьогоднішнього лібералізму...

Французьке Просвітництво, наголошуючи на момент активності людини, звертало увагу на аналіз соціальної практики того часу і дійсних закономірностей розвитку суспільства. Про це свідчать діяльність Ж. Ж. Руссо, Н. Кондорсе («природа не визначає жодних меж удосконалення людини»), енциклопедистів - Дідро, Д'Аламбера, Гольбаха, Кондильяка, Ламетрі та інших. Досі багато ідей філософів Просвітництва, у тому числі про шляхи до щастя, викликають суперечки, різні оцінки, нові підходи. А деякі принципи, наприклад, безумовна рівність усіх, варто переосмисливши і з розумом, про який вони говорили застосувати.

Новим буржуазним державам була потрібна нова соціальна філософія, цього вимагала і етика нової протестантської релігії. Загальна позиція німецьких ідеалістів, пізніше, збігалася з традиціями Нового часу.

РОЗДІЛ 2. НАУКОВА РЕВОЛЮЦІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ НОВОГО ЧАСУ — ДВІ СТОРОНИ ОДНІЄЇ «МЕДАЛІ»

2.1. Ранній Новий час запускає думку

Людина – бранець природи, але незважаючи на це вільна у своєму

мисленні

Еріх Фромм

Раннє Новий час – період всесвітньої історії, починається із закінченням Середньовіччя. Опорними історичними подіями часто позначають: початок - період Відродження у Європі чи звоювання турками Константинополя 1453 року. Кінець - Французьку революцію 1789 року або прихід до влади Наполеона Бонапарта. За великим рахунком, період 1500–1800 роки. За кількістю та якістю наукових та інженерних відкриттів, винаходів, врівного польоту та результативності думок Новий час важко порівняти з іншою епохою людства. Великі географічні відкриття змінили карту світу та пробіли «логістику», «це спонукало і вчених до більш сміливих порівнянь та узагальнень, тож врешті вони дійшли справді революційного висновку, що вивчати природу можна і потрібно за допомогою математики. А Всесвіт почали сприймати як простір, відкритий для руху і взаємодії природних сил і явищ [40, с.157-158]. Не лише математика. Решту зробили наука та техніка. Почався прискорений розвиток європейської цивілізації. Середньовічні віра і аскетизм занепали і на зміну їм поступово прийшов інтерес до людини та науки.

Кажуть, Нікола Коперник «не хотів», але так вийшло, що в 1543 році вийшла з друку, точніше з-під друкарського верстата, книга «Про обертання небесних сфер» зламала принцип Птолемея. Книга Коперника вийшла ще й тому, що сто років тому німець Йоганн Гутенберг винайшов перший друкарський верстат (набір тексту з окремих літер, а не штамп цілої сторінки-тобто рухливий

шрифт), що різко збільшило можливості друкарства, а це допомогло швидше розповсюдження знань та відкриттям. Винахід друкарства за своєю значимістю можна порівняти з появою інтернету через шістсот років.

У бурхливе століття раннього Нового часу було винайдено як «речі», а й явища. Точніше, речі потягнули за собою нові відносини, зокрема в економіці («господарствах»). «На зміну ремісничому виробництву Середніх віків прийшов мануфактурний тип виробництва» - писалося в кожному підручнику суспільствознавства, історії, економіки XX століття, що нещодавно вислизнуло, писалося раніше і тепер. Праця на мануфактурах залишалася ручною, але тут уже панував, на відміну від середньовічних майстерень, поділ праці, і кардинально зрушив з місця продуктивність. І ще важливе, майстри та підмайстри у цеху, мануфактурах працювали вже не на себе, а на «дядька» (К. Маркс ще не народився), вірніше на господаря мануфактури. Тепер у тому ж англійському селищі пошивалося не 50 умовних курточок, а цілих 500. Майстерні, що втратили через збитки або продали свої індивідуальні виробництва, поки задоволені, що є якийсь дохід, без головного болю (нехай господар думає), задоволений і господар, за свою підприємливість і спритність. Майбутній капіаліст і ... "могильник" в одній особі як визначив вже трохи пізніше філософ-економіст з прусського Тріра Карл Маркс. На той час майстрові вже в масах вирости у своїх думках до великих претензій (прогрес) - не вистачало лише теорії.

Гірська справа та металургія - основа промисловості Нового часу. Покращені штукофени в XIV столітті остаточно замінили сиродутну піч, справа зрушила, потім з'явилася революційна доменна піч. Колесо - зовсім з давньої історії, але водяні колеса забезпечували в XV столітті прогрес у гірничорудній справі, велику продуктивність (видобуток викопної руди, вугілля, піддув повітря в печі). Тут зрушила прогрес інша книга. Через сім років після появи «революційної» книги Коперника про світила у 1550 році вийшла з олов'яного друку «Книга про метали» німця Георга Агріколи (Бауера), трактат у 12 томів

забезпечив прогрес та рух у металургії та гірничій справі. Коли з XVI століття у виробництві (для опалення теж) почало використовуватися кам'яне вугілля, то кількість чавуну, що випускається, взагалі заліза збільшилася в десятки і сотні разів. Метал навіть сьогодні це основа промисловості, економіки загалом. Тепер країни Європи могли озброювати свої армії швидше та важче. Найбільше чавуну і стали йшло на гармати, трохи згодом на кораблі (броненосці). З появою вогнепальної зброї характер війн змінився вони стали більш маневреними та більш смертоносними, зрозуміло, що жертв від палахів, пік та шабель було набагато менше ніж від стрілянини та гарматних залпів. При цьому зброя з кожним десятиліттям удосконалювалася. З кожним століттям кардинально.

«Близько 1350 р. вогнепальна зброя була поширена у всіх країнах Західної, Південної та Центральної Європи... Протягом XV століття було зроблено значні удосконалення як у конструкції, так і у застосуванні артилерії. Гармати стали відливати із заліза, міді чи бронзи. Рухлива казенна частина почала виходити з ужитку, всю гармату тепер відливали цілком. Кращі гарматні ливарні заводи були у Франції та Німеччині...Пропорція артилерії до решти складових частин армії протягом цього періоду стала дещо стійкішою. Найбільша пропорція артилерії була в прусській армії у битві при Пірмазенсі - 7 гармат на 1000 чоловік. Наполеон вважав цілком достатнім 3 гармати на 1 000 людина, і це пропорція стала загальним правилом...» («New American Cyclopedia», т. IX, стр.512—522, 1860 г.) [14] - писав у статті «Артилерія» (1860) Фрідріх Енгельс приділяє темі зброї та технічних нововведень велике значення у житті суспільства. На зміну середньовічних не точних гладкоствольних пищалей і мушкетів (згадаймо трьох мушкетерів А. Дюма) з заряджанням з дула, приходили нарізні штуцери з заряджанням з казенної частини, далі з'явилася сучасна гвинтівка у вигляді автоматів, що переважає досі у справі масових вбивств (тобто війн).

«Гвинтівка є німецьким винаходом, який стосується ще кінця XV століття. Перші гвинтівки були виготовлені, очевидно, з єдиною метою полегшити

заряджання зброї пригнаною майже впритул кулею. Для цього були зроблені прямі нарізи. Пізніше характер гвинтівки був докорінно видозмінений наданням нарізам гвинтоподібної форми. ...з 1854 р. вона остаточно замінила все гладкоствольні мушкети в британській армії...» (див. Ф. Енгельс Вибрані військові твори) — цитата з іншої роботи Фрідріха Енгельса — «Історія гвинтівки» додамо, а потім і в інших арміях Європи – масово

Перші зразки зброї з гвинтовою нарізкою з'явилися на початку XVI ст. Їх застосування довго гальмувалося через дорожнечу та трудомісткість у виробництві. Але коли інженерами було усунуто головну причину — важка перезарядка, впроваджено кращий замок, а згодом і затвор (18-19 ст.), зброя, і природно її виробництво, набула різкого розвитку. Стаття Ф. Енгельса «Історія гвинтівки» — наочний приклад закономірності розвитку технічних систем, еволюції зброї та виробництва з ним пов'язаного. Еволюція інженерної думки. Але важливо відзначити і показаний Енгельсом механізм виникнення закономірності, рушія у технічному прогресі. Якщо в локальних війнах, за наявності у правителів необмеженої кількості мас-військ влаштовували шаблі та піки, то при обмеженості людей або бажання потужного швидкого результату (захоплення, агресії) просто колюче-ріжуча зброя м'язової сили була не завжди ефективною, відсталістю. Тому на зміну «старому» приходило нове більш смертоносне та руйнівне.

Якщо звичайні війни в Європі 17-19 століть обслуговували гори зброї, з кожним десятиліттям прогресивної: мортири, гармати, штуцери, гвинтівки, то під завісу XIX століття, на початку століття з'являється кулемет Хайрема Максима, ніби перерізавши стрічку до початку світових війн. Перша світова війна, що почалася 1914 року (прощальний фініш Нового часу), за чотири роки поклала 10 мільйонів жертв і технічно таку катастрофу забезпечили нові винаходи та техніка, тобто технічний прогрес. Саме в цій війні були застосовані такі

удосконалення як: танки, літаки, підводні човни, хімічні гази та масово-кулемети про які я казав.

Найважливішим у статті Ф. Енгельса є опис механізму виникнення закономірності, рушійної сили еволюції технічних систем. Недолік технічної системи не влаштовує конкретну формацію (спільноту в ній) тому, що це загрожує поразкою (загибеллю) і тягне за собою впровадження нового ефективнішого. Держави та імперії брали участь у цій гонці прогресу, хоч і обережно. Мислителі, інженери, винахідники не завжди і не скрізь були в пошані, хіба що одиниці при дворі. Але технічний прогрес за своєї відносності не зміг би зупинити й імператор, у прогресу свої рушійні сили. Коли перед Першої світової війни російський цар Микола II відвідав майстерню винахідника першого автомата (автоматичної гвинтівки) інженера В. Федорова і побачивши в роботі зразок скорострільної зброї, вказавши на її неперспективність, відмовив винахіднику з таким висновком: «Патронів у нас не вистачить для автомата, з гвинтівок стріляти треба» (див. В. Федоров «Еволюція стрілецької зброї»). Микола II незабаром загинув від рук своїх співвітчизників, а автомату біла уготована довге життя. Прогрес, у разі мова не лише про зброю - не зупинити.

Повернуся до Раннього Нового часу. Думаючим людям (філософам) навіть раннього Нового часу ймовірно спадало на думку, що причинами воєн (найбільшою бідом, серед інших бід-посух, неврожаїв, хвороб) є винаходи, технічний прогрес, адже це було очевидно. Заводи (фабрики) росли, пуди чавуну та пороху також, а кількість воєн не зменшувалася. Починаючи від Тридцятирічної війни (1618-1648) - першого в історії Європи військового конфлікту, що торкнувся практично всіх європейських країн, у тому числі російське царство до Семирічної війни (1756-1763) - великої війни вже XVIII століття, одного з наймасштабніших конфліктів Нового часу. Бойові дії йшли у Європі, а й у Північній Америці. Між ними йшли довгі російсько-шведські війни, зокрема - Північна війна (1700-1721). Потім перші російсько-турецькі війни

починаючи від Петра I до Катерини II, дещо відрізняється за змістом війна між колоністами та Великобританією за незалежність США (1775-1783) і це лише частина. Свою думку щодо війн мали ще філософи давнини, наприклад Аристотель, Цицерон, пізніше Хома Аквінський писав про «справедливі» війни, коли війна ведеться з метою самооборони держави або за свободу нації.

Концепції війни стосувалися і філософи Нового часу, ми знаємо вираз Т. Гоббса «війна всіх проти всіх» як природний стан людства і його зауваження, що через громадську угоду, тобто створення держави - єдино вірний засіб проти війни. Тут швидше гальмо для внутрішніх чвар. Як відомо людство від початку таких угод воює і війни йде між державами. Гоббс правий -- у принципі. Угоди (суспільні договори) всередині країн діють, є мирні, розвинені успішні держави і те, що досі немає вірного договору між країнами, це не провина Гоббса. Якщо бути точними є і Великий громадський договір - після 1945 року Другої світової війни було створено Організацію Об'єднаних націй (ООН), через тридцять років більшістю країн було підписано і "Велику Угоду" проти війн "усіх проти всіх" - Гельсінська угода з безпеки в Європі і понад 70 років у Європі не було великих воєн. Поки що ця ідилія не була порушена агресією РФ в Україну в лютому 2022 року.

І Д. Локк вважав, що кожен член суспільства може захищати свої права. Історичною необхідністю вважав війну Гегель і навіть вважав її рушієм історії. Наоборт Кант, розуміючи неминучість воєн у світі бачив вихід у мирному устрої народів - конфедерації. Іншим результатом професор вважав - «світовий цвинтар», тобто філософ вважав, що війни, зрештою, якщо не зупиняться занапащать все людство. Висновок зроблений, на два століття раніше появи на озброєнні держав ядерної та термоядерної зброї. Прозорливість вченого-філософа.

Раніше Новий час став новим етапом розвитку науки, Науковою революцією. З'явилися як нові фундаментальні теоретичні концепції, до знову

відкритих об'єктів пізнання розробили нові методи досліджень, що призвело поступово до нової наукової картини світу.

Вчені, першовідкривачі були не просто винахідниками, механіками, астрономами та математиками, вони були філософами (і називали себе так), що люблять мислити, і часом цю межу було важко відокремити. Галілей мислив абстрактно, але він мислив і кількісно, бажаючи зрозуміти, як діє природа. Вчений дивився на природу як на машину та ставив десятки експериментів. Тому що одні погляди науку не рухають (хіба що у філософії і то тільки до К. Маркса) - потрібні дослід.

У 1600 році Галілео Галілей відкрив принципи інерції, розробив раціональний погляд на рух, цього ж року виявив, що снаряди рухаються параболою, він же через дев'ять років спостерігаючи в телескоп (винайшов Ганс Ліппершої в 1608 році) орбіти Юпітера, спростував церковну догму, про те, що все що рухається у Всесвіті знаходиться на Землі.

У цей же 1609 Йоганн Кеплер публікує два перші закони планетарного руху планет - вони рухаються по еліптичних орбітах навколо Сонця. Через десять років Кеплер публікує третій закон руху планет (час навершення планети навколо Сонця пов'язаний з її відстанню від Сонця). У 1628 Кеплер публікує свої планетарні таблиці, і він не зміг би зробити ці розрахунки за життя, якби в 1610 році шотландський математик і астроном Джон Нап'єр не відкрив би таблиці логарифмів, які прискорили обчислення (він «запустив» і використання десяткової точки в арифметиці і математики). Через чотири роки в 1632 Вільям Оутред винаходить логарифмічну лінійку і в додатку до логарифм швидкостей обчислень зросла в десятки разів. Через 30 років від першого відкриття принципу інерції Галілео Галілей (1632) відкриває, що закони руху однакові в усіх інерційних системах відліку.

У математиці Рене Декарт (1637) винаходить систему координат – пов'язуючи у графіках величини з часом. Блез Паскаль (1645) винаходить

лічильну машину, а трохи пізніше відкриває математику ймовірності та статистики. «Найперший математик» нової Європи П'єр де Ферма розробляє теорію чисел і основи теорії ймовірностей, свій внесок зробили математики алгебри Джерелао Кардано і Франсуа Вієт.

У фізиці роблять відкриття Роберт Бойль, Християн Гюйгенс, Роберт Гук, Джон Уолліс. У медицині Томас Бартолін (виявляє лімфатичну систему) та Ян Сваммердам (відкриває еритроцит), у біології Антоній ван Левенгук відкриває мікроорганізми (1674).

Звичайно, слід особливо відзначити Ісаака Ньютона своєрідного символу науки Нового часу. Те, що ми люди сьогодні міцно стоїмо на Землі і ніяк поки не вилетимо назавжди, як мріє революційний Алан Маск, у безпритульний космос є і його заслуга. Тяжіння Землі - основа життя. Чотиристо років було так.

Звернімо увагу з якою стрімкістю відбуваються відкриття майже щороку, одне унікальніше іншого, мимохідь вчені роблять винаходи на основі своїх відкриттів не тільки марні, «для краси», для подарунків своїм «начальникам»-вельможам (механічні пташки чи прикраси), а й дуже корисні з погляду технічних нововведень та полегшення фізичної праці. Таких винаходів зроблених у цей вік у Європі – сотні. Потім ці знахідки, винаходи удосконалюються, як це зробив у 1657 році голландський механік і математик Христиан Гюйгенс, довівши до досконалості механізм часу (Нового тяж) - пустив у життя дуже точний годинник з маятником. Пізніше Гюйгенс видав серйозний трактат «Маятниковий годинник». Не дивно, що ця книга з кінематики та прискорення стала настільною у молодого Ньютона і не тільки через наявність там розрахунку «квадратури низки поверхонь обертання», там було викладено кілька відкриттів та складних розрахунків. Окремі «знахідки» призводять до осяянь та відкриттів принципово нових наукових «систем».

У 1666 році двадцятип'ятирічний бакалавр Кембриджа (через два роки він стане магістром) Ньютон виявив кольори веселки (спектр), через рік побудував

перший у світі відбивний телескоп, але ніхто не знав про його інше фантастичне відкриття. У 1665 році Ньютон розробляє числення - математику аналізу (загальне диференціальне та інтегральне числення), без якої неможливо було б зрозуміти багато земних процесів. Однак Ньютон тримає розробку в секреті, виробляючи на її основі теорії, які в результаті публікує в 1687 році у вигляді революційної книги «Математичні засади натуральної філософії» («*Philosophiae Naturalis Principia Mathematica*»), це був прорив у фізиці і не тільки й міцно облаштувало свідомість землян в області динаміки, гравітації та рухи. Через два століття система Ньютона розкритикувалася як не точна і пов'язано це було з відкриттям теорії ймовірностей А. Енштейна. Що не є вірним підходом, правий і Ньютон, правий і Енштейн. Тут, очевидно, слід звернутися до концепції «структур наукових революцій» і «парадигм» Томаса Куна (див. Т. Кун «Структура наукових революцій» англ.). Можна погодитися з філософом за схемою календарного руху до істини: нормальна наука – криза в науці – наукова революція, проте мінусом було неврахування часу та культури, в яких жили вчені (К.Грін). З іншого боку, є багато періодів в історії, коли наука розвивалася саме поступово (накопичувально) і без потрясінь.

Я відзначив лише сто неповних років відкриттів і знахідок внаслідок наукової праці та подвигів учених. Слід зазначити ще такі тенденції пов'язані з цією науковою епохою. По-перше, майже кожне наступне відкриття базувалося на якомусь попередньому відкритті. Але в якийсь період хтось робив абсолютно нове відкриття, що забезпечувало стрибок у науці. Більшість вчених, їх називали «філософами», не значилися при університетах (наприклад Ньютон) і не досліджували якусь одну галузь науки, а охоплювали багато чого. Широка спеціалізація давала результати.

По-друге, багато вчених робили свої відкриття або винаходи, що рухають технічний прогрес незалежно від когось, одночасно. Наприклад, Г. Лейбніц в

1684 опублікував свої обчислення, відкриті незалежно від І. Ньютона, хоча Ньютон і почав ці дослідження першим.

По-третє, інженери та вчені не тільки щось відкривали, а й просували методи досліджень, наприклад, у 1661 році англійський фізик-хімік Р. Бойль (той якого ми знаємо по зв'язці з Маріоттом у відповідному законі) пише книгу «Скептичний химер», у якій викладає маніфест хімічної науки, розповідає про елементи, а також вказує вченим на необхідність уважних спостережень, запису та подання наукових даних.

І ще одна обставина характерна вже не тільки для науки Нового часу, а й будь-якого часу, зокрема сьогодення. Це розбіжності, суперечки та й непорозуміння між вченими, що доходять до наукових та особистих воєн, які працювали не на користь науки. Суперечка Декарта з Ферма. Конфлікт Лейбніца із Гуком. Відома «війна» Ньютона з Декартом, а пріоритетна суперечка першого з Лейбніцем відкинуло англійську науку в частині математики на сто років тому. Але мав рацію Ньютон, який ще студентом записав у себе в блокноті: «У філософії не може бути господаря, крім істини... Ми повинні поставити пам'ятники із золота Кеплеру, Галілею, Декарту і на кожному написати: «Платон — друг, Аристотель — друг, але головний друг — істина».

Добре, якщо сперечалися «знавці» між собою, у разі переслідувань з боку держави (монархів) чи церкви було страшніше. І це не лише широко відомі випадки з Галілеєм та Джордано Бруно. І зрікалися, і спалювали.

Це були два неймовірні століття XVII, потім XVIII-й коли наука стрибнула фундаментально вперед. Тепер з подачі Г. Галілея та І. Ньютона знали, що закони руху земних і небесних тіл абсолютно однакові і весь Всесвіт підпорядкований єдиним законам. Час стрибнув, але попереду було нове довге століття.

2.2. «Довгий XIX» — глобалізація не нове слово

«Коли ми опануємо всі ці кулі Всесвіту, і всі їхні насолоди, і всі їхні знання, чи буде з нас досить?.. Ні, ми підемо повз і далі».

Волт Вітмен

Визначення, «довгий», «короткий» (а ще чудовий, жорстокий) часто використовують історики, літератори. Історичний період, відзначений рамками з 1789 (Велика Французька революція) по 1914 (Перша світова війна) називають «Довгим XIX століттям» першим автором такого визначення був британський історик-марксист Ерік Хобсбаум (1917-2012) і сам проживий довге епохальне життя. Вчений був свідком народження нового світу та краху комунізму (Радянського Союзу та світової соціалістичної системи) - прихильником якого був.

Хронологію «довгого XIX століття» приблизно в тих самих рамках також підтримували американський католицький історик доктор філософії Джон О'Меллі, доктор філософії релігієзнавець Гай Струмза, німецький історик доктор Юрген Остерхаммель, деякі фахівці «дотягли» цей період до кінця Другої світової війни (британський історик Девід Кеннедайн). XIX - це століття великих змін, звичний нам зовнішній вигляд сучасного світу став набувати саме в цей час. Змінився характер історичного поступу і змінилося суспільство.

В історії цього століття домінують великі імперії - Німецька, Російська, Австро-Угорська та Османська, а в економіці з небувалими темпами відбувається модернізація - традиційне суспільство змінюється індустріальним. У основі модернізації лежала промислова революція.

Індустріальне суспільство потягло у себе, охопило, всі сфери життя. Мова не тільки про технічні нововведення що входять з величезною швидкістю, в життя, таких як телеграф, паровози і пароплави (пізніше це будуть автомобілі, телефон), а й джерела інформації які, як виявилось пізніше, роблять прогрес ще

стрімкішим. Газети, журнали, фотографії, радіо забезпечували прорив не тільки у культурно-духовному житті, а й у науці. Церква як інститут впливу опинилася вдруге у небезпечному становищі здачі своїх позицій новим «опорам» життя.

Навряд чи тепер Ісаак Ньютон чи хтось міг би тримати надовго в секреті свої відкриття - можна було втратити пріоритет. Інформація поширювалася зі швидкістю телеграфу, що порівняно було на той момент з сьогоdnішнім інтернетом, але техніка вдосконалилася.

Спробуємо "пройти" досліджуване "довге століття" на прикладі такого приладу як телеграф - одного з перших провісників глобалізації, "дідуся" інтернету. 1792 року француз Клод Шапп винайшов оптичний телеграф - передачу інформації за допомогою світлового сигналу. Опорні станції через кожні 30 кілометрів із рухомими знаками-семафорами дозволяли на великі відстані передавати тексти зі швидкістю два слова за хвилину. Це було набагато швидше ніж гінці та точніше, ніж передачі за допомогою диму та маяків. Принаймні за новацію вхопилася армія (характерний знак прогресу) і сам Наполеон похвалив винахід. Недоліки – залежність від погоди, громіздкість, зняв електричний телеграф.

Серед перших винахідників слід згадати іспанця Франциска де Сальва (1798) та російського вченого Павла Шеллінга (1832). Далі електромагнітний телеграф сконструювали в Німеччині та Великій Британії, в 1840 році отримав патент Семюел Морзе, вже на електромеханічний тип. Морзе винайшов і телеграфний код – комбінації «крапок» та «тире», що різко просунуло комерційну експлуатацію електричного телеграфу. У 1839 році продовжив послідовник Шеллінга Борис Якобі, він побудував друкарський телеграфний апарат, а через 10 років - друкуючий. У 1858 році з'явився через кабель трансатлантичний телеграфний зв'язок. Материка та частини світу тепер були на зв'язку. Зазначимо - швидкого зв'язку. У середньому кожні десять років у цій сфері з'являлося щось нове (на базі «старого»), що докорінно збільшувало

можливості техніки – прискорювало та покращувало. Фототелеграф тепер дозволяв передати не тільки тексти, а й фотографії, креслення, таблиці, фототексти забезпечуючи факсимільний зв'язок (зображення по проводах) - перші «факси». Такий спосіб передачі був настільки прогресивним, що використовувався до кінця 80-х років ХХ ст.

Синхронний телеграфний апарат дворазової (1872), пізніше п'ятиразової дії французького винахідника Еміля Бодо дозволяв одночасно передавати кілька повідомлень. Ці багаторазові апарати використовували урядові установи, зокрема військові через секретність (апарати БОДО). Всі інші комерційні структури, ЗМІ, інші використовували нововведення на «повну катушку».

Під кінець століття, в 1897 році італієць Гульєрмо Марконі показав свій радіотелеграф (незалежно від нього цього ж року пристрій показав А. Попов), тобто телеграф без проводів, що стало черговим революційним кроком технічного прогресу. Радіотехнік та підприємець організував велике акціонерне товариство «Марконі К^о», така зв'язка була характерною для періодів технічного прогресу і почала розвивати бізнес. Суспільство визнавало такі здобутки. У 1909 році Марконі отримав Нобелівську премію.

Зв'язок став першою умовою світової глобалізації. Вона забезпечувала свободу та широкий доступ до інформації. Багаторазове, порівняно зі звичайною поштою, збільшення швидкості розповсюдження інформації зрушили час і простір у світовій економіці та суспільстві загалом. Стикування зв'язку та транспорту, особливо залізничного, прискорили фізичне переміщення товарів та людей. Революційне пожвавлення набули товарні ринки, а діловий сектор розширив рамки бажань мас.

Отже, узагальнений велосипед, як писав Маршал Маклюен, «підняв у площину аеродинамічного балансу і не надто манівцем привів до створення літака. Невипадково брати Райт були велосипедними механіками, а перші аероплани чимось нагадували велосипеди. Трансформації технології мають

характер органічної еволюції, оскільки всі технології – розширення нашого фізичного буття. [15].

Прогрес був очевидним та еволюційний процес прискорився впровадженням чудових машин та приладів. Існуюча раніше колоніальна економіка провідних країн-імперій стала змінюватися за своєю суттю в економіку глобальну з технологіями і поділом праці. Коріння сучасної глобалізації можна знайти в XV - XVI століттях, коли великі географічні відкриття розсунули рамки торгового світу та забезпечили зростання економіки в Європі. Але на одних пограбуваннях та рабстві довго (за історичними мірками) не простягнеш, формації змінюються.

Якщо успіх першої промислової революції (інша назва «Велика індустріальна революція», період кінець XVIII століття -1870) забезпечили паровий двигун і промисловий ткацький верстат, то далі аж до Першої світової війни був просто шквал нової техніки і технологій. Швидка індустріалізація разом із пароплавами та паровозами штовхала внутрішню та світову торгівлю вперед, з геометричною прогресією зростали інвестиції (вкладення капіталу). Більш тісні економічні зв'язки, з допомогою величезних потоків товарів, робочої сили та капіталів забезпечували зростання економіки десятки раз. За період із 1815 по 1914 роки обсяги експорту країн Європи збільшили майже 40 раз.

На прикладі Великої Британії можна простежити за цим процесом. Індустріалізація за умовною схемою: «обгорожування» (наси́льницьке виселення селян з їхніх земель, їх зубожіння та ухід у міста) - поява надлишку робочої сили - фабрики - парові машини - рентабельне ткацьке виробництво та нові технології дозволили організувати випуск у великих обсягах текстилю, мануфактури, металу. А рентабельність (прибутковість) продукції дозволила англійцям заволодіти міжнародним ринком. Протягом XIX століття торговельний оборот стабільно зростав щорічно на 3%.

Відповідно експорт зріс із 6% від ВВП на початку століття до 14% на 1914 рік. Протягом століття «Житель Лондона міг замовити по телефону товари з будь-якої точки світу, попиваючи чай у ліжку, і чекати на їх доставку прямо до дверей» — писав економіст Джон Мейнард Кейнс. [51]. І це було за 100 років до «Амазону». Те саме було і з інвестиціями. Свої багатомільйонні капітали вкладали не лише міжнародні компанії, а й мільйони громадян. І не лише в колонії в Африці та Індії, а й у сусідні країни, наприклад, відомі багатомільярдні вкладення французького капіталу в залізничну та банківську системи Російської імперії (до краху 1917 року, з приходом більшовиків, ще далеко).

Значить і компанії з їхніми хваткими та прозорливими власниками та мільйони громадян у прогрес вірили та голосували своїм статком. Адже Карл Маркс зі своїм вірним другом Фрідріхом Енгельсом, між іншим, вже видали свій «Маніфест комуністичної партії» (1848), де вказувалося про небезпечний «примара», що гуляє в Європі, пізніше вийшов у світ і перший «бомба»- том «Капіталу». З другої половини XIX ст. «примара блукав Європою» (по Марксу), капіталісти-власники крутилися в шикарних костюмах «по справі», а «могильники»-пролетарі точили свої лопати, проте крутилися колеса-вали на фабриках, гриміли молоти в цехах, містах прокручували свої обороти магазини, вечорами-ресторанами, життя кипіло...

Слід сказати, що нова техніка, верстати, взагалі технічний прогрес просував лише розвинені країни. Проте глобалізація передбачає залучення менш розвинених країн. Наприклад, винахід і виробництво наприкінці XIX століття рефрижираторів ввело у світовий обіг Аргентину - латиноамериканська країна стала експортувати до Європи тисячі тонн м'яса. Це був їхній спеціалізований ринок (величезні прерії забезпечували рентабельність тваринництва), що залишається за ними і сьогодні. Але Аргентина, Уругвай та Мексика не імпортували рабів та дармову сировину з колоній, як це робили передові країни Європи та США, тому залишалися на задвірках світової системи. Пішли в

економічну тінь такі країни як Китай, Індія та Японія, вбудуватися в глобальну систему першим двом заважали метрополії, а Японії заважало стати індустріальною – традиційна закритість та ідеологія. Десятки країн-колоній в Африці та Азії брали участь у процесі глобалізації лише як сировинні придатки.

«Три речі роблять націю великою і благоденною: плодоносний ґрунт, діяльна промисловість і легкість пересування людей і товарів» — писав Френсіс Бекон і мав рацію. Більшість країн Європи з другої половини довгого ХІХ століття ці складові мали, тому благоденствували.

В Україні, яка тоді входила до російської імперії, також відбувалися вищеописані процеси: «Протягом 1860-1880 років. у Наддніпрянській Україні завершився промисловий переворот, тобто. перехід від мануфактурного виробництва до заводського та фабричного. Особливо швидкими темпами розвивалися вугільна, залізорудна та металургійна промисловість, зосереджена у Донецько-Криворізькому басейні. Наприкінці ХІХ ст. Україна...давала майже 65 % всього вугілля імперії, понад 50 % чавуну та трохи менше 50 % заліза та сталі. <...> Наприкінці ХІХ ст. Україна виробляла 85% загальноросійського виробництва цукру, 50% – тютюну. У Наддніпрянщині вироблялося більше половини сільськогосподарських машин. Промисловому розвитку сприяло будівництво залізниць. Загальна довжина залізниць в Україні на кінець ХІХ ст. становила 1/5 залізничної мережі Росії. <...> В Одесі, Києві, Харкові та Катеринославі було сконцентровано 35 % всього міського населення Наддніпрянщини.».

Ми бачимо всередині країни концентрацію виробництва, а щодо «глобалізації» такий факт – у 1900 році частка іноземного капіталу (німецького, англійського, французького, бельгійського) в Україні, особливо у важкій промисловості сягала 80-90 %. [16].

Однак у новій індустріальній економіці, заснованій на капіталі та праці робітників, виникли нові обставини. Нові верстати та обладнання робили працю

на старих фабриках не вигідною, і вони закривалися, відбувалося свого роду нове «обгороджування», тільки постраждалими ставали не безземельні селяни, а пролетаріат. Їхню працю замінювали нові машини. Другий момент імпорتنі товари (дешевші) призводили до такого ж результату. Проблемою індустріальної економіки стала поява резервної армії праці -- безробіття.

«Якби Маркса не було, його треба було вигадати» - приблизно так висловився розумний Вольтер, але з іншого приводу. Потрібно було пояснити «Суспільству»: як держави багатіють, навіть не маючи золота і простого продукту (як вважали економіст А. Сміт і поет А. Пушкін) і чому така струнка система: капіталіст (власник) - підприємство (завод, фабрика) - найманий робітник, що забезпечує небачений досі суспільний прогрес, при якому і вівки ситі та вівці цілі мають зазнати крах?

Кант, Гегель, Фейєрбах ... досі всі відомі нам філософи намагалися пояснити світ, молодий філософ родом з Тріра теж включився в цю роботу і зробив чималу роботу у філософії і пішов далі. Доктор Карл Маркс вважав, що філософи зможуть не лише пояснити світ, а й змінити його.

2.3. Промисловий переворот: машинне виробництво – фабрики фабрикують Маркса

«...Вперше критично доведено мною»

Карл Маркс

Будь-яка досить розвинена технологія не відрізняється від чарівництва

Артур Кларк

Наукова революція по суті стартувала в кінці епохи Відродження, але те, що сталося у XVIII столітті, було явищем небаченим і масштабним. Промисловий переворот - заміна ручної праці машинним, перехід від мануфактури до більш розділеного виробництва - до фабрики, найбільш стрімкі зміни відбувалися від

другої половини XVIII століття і продовжувалися протягом XIX століття. Аграрна економіка ставала індустріальною. Різко зменшувалося сільське населення та збільшувалося міське. Злидні селяни поповнювали ряди найманих робітників у місті. У різних країнах темпи змін відрізнялися, наприклад Великобританія лідирувала. Трьох-чотирьох поколінь вистачило для такої демографічної трансформації, досі історія була з таких процесів «черепашою».

Яка техніка забезпечила такий перехід? Причинами успішного промислового перевороту можна було вважати пограбування колоній вивезення звідти сировини та капіталів, але це зовсім так. Наприклад, Німеччина у XVIII-XIX столітті зовсім мала колоній на відміну, від Великобританії, але теж здійснила промислову революцію, щоправда трохи пізніше. Великобританія довгий час мала багату на сировину Індію, десятками років імпортувала звідти цінне, але такі самі преференції мали, наприклад, Іспанія та Португалія, проте результату не мають аж до сьогодні. Ці країни поступаються своїм потенціалом Великобританії, яка давно втратила свої колонії. Те саме можна сказати про Аргентину, суперницю Великобританії до сьогодні зокрема через Фольклендські-Мальвінські острови), повністю цей парадокс (секрет) успіху одних і вічного відставання незважаючи на десятки реформ, інших не відкритий. І справа не тільки в релігії мовляв там католики (або православні), а тут наточену на роботу - протестанти. Більшою мірою тоді двісті років тому безпосередньо в Англії та багато в чому в інших країнах спрацювали такі фактори: інститут приватної власності та незалежний суд; наявність розвиненої торгівлі та ринку землі; масова наймана (не кріпосна) праця, активна та «жива» наука, останнє стосується й Німеччини, Франції, Італії. Такої думки багато економістів зокрема Джон Хікс.

Знамениті Оксфорд і кембридж - англійські університети були засновані ще в XII - XIII століттях. Френсіс Бекон, Ісаак Ньютон, Томас Мор були британцями, і філософи Джон Локк, Джордж Берклі, Девід Юм, Томас Гоббс теж. А ще

дивовижний Чарльз Дарвін та ідеолог лібералізму Герберт Спенсер. Батьки-засновники політекономії Адам Сміт, Джеймс Мілль (його син Джон Стюарт Мілль) та Давид Рікардо. А ще «винні» у промисловому перевороті британці Аркрайт і Кромптон, звучить майже як Холмс і Ватсон з Бейкер-стріт 221 . Але Семюел Кромптон та Річард Аркрайт більш ніж реальні персонажі.

Річард Аркрайт (1732-1792) - англійський текстильний промисловець, колишній перукар, він винайшов (запатентував) багато механізмів і способів прядіння, відкривши дорогу промислового способу виробництва. Сер Аркрайт вдало поєднав двигуни, верстати, дешеву найману працю та нову сировину — бавовну, і отримав результат – перше в історії масове виробництво пряжі. Його фабрика в Кромфордї була найсучаснішою. За ці благородні діяння отримав дворянство. Цікавим є зауваження Карла Маркса з цього приводу: «Хто знайомий з біографією Аркрайта, той ніколи не дасть цьому геніальному цирульнику назви «благородній». З усіх великих винахідників XVIII століття це був безперечно найбільший злодій чужих винаходів і найнижчий суб'єкт».

Що було, те було, але переможців не судять. Аркрайт звичайно не був знайомий і з більш знаменним зауваженням майбутнього патріарха вчення про капіталізм: «Заради прибутку капіталіст готовий на ...» ...багато що.

Семюел Кромптон (1753-1827) - інший англійський винахідник. Використовуючи новації Д. Харгрівса, котрий винайшов у 1764 році революційну механічну прядку «Дженні» (на честь дочки свого помічника) та Р. Аркрайта, він винайшов своєрідний човник, прядильну машину періодичної дії (Мьюл-Дженні - англ.) яка зробила революцію в текстильній промисловості. Якщо слідувати концепції людини-енциклопедії М. Маклюєна: «Людина вісімнадцятого століття отримала розширення себе у формі прядильної машини.»

Це була однією з трьох інновацій, що забезпечили промисловий переворот, іншими двома були - паровий двигун (машина) Джеймса Уатта і використання кам'яновугільного коксу при виплавці чавуну.

Ці винаходи забезпечили прорив у текстильній промисловості, металургії та машинобудуванні, яке зосередилося на виробництві верстатів і парових машин, і деталей до них. Наступні винаходи та поліпшення збільшували продуктивність праці в десятки разів. Механічний ткацький верстат з ножним приводом Едмунда Картрайта (1785) у 40 разів збільшив продуктивність праці, через 20 років спеціальний ткацький верстат-автомат француза Жозефа Марі Жаккара, для вироблення великовизорчастих декоративних тканин (жаккардові) дав такий самий результат, і к 1813 року коли імператор Наполеон Бонапарт ще не програв свою Велику битву, у Франції працювало понад 11000 «жаккардових» ткацьких верстатів.

Не дивно, що набагато раніше 1768 року, місцеві прядильники та виробники ручних прядок знищили кілька нових верстатів і змусили новатора залишити місто. Насправді без роботи залишалися тисячі робітників, багато поселень і міст просто накривало «технологічне» безробіття. І майбутнє протестні рух лудитів-руйнівників машин мало своє пояснення, але несильно впливали на капіталізм, що зароджується.

Більш серйозним було вчення, яке незабаром опанує багато умів у Європі. Тут після промислової революції соціальні та похідні відносини різко змінилися, технічний прогрес у XIX столітті зміцнив нове життя де світоглядне місце релігії у житті суспільства та окремої людини похитнулося. З'явилися наукові течії та ідеологи, які піддавали сумніву цю (про Бога) «гіпотезу» та інші взагалі її відкидали.

Карл Генріх Маркс (1818-1883) – філософ, економіст, історик народився в німецькому Трірі. Ще до народження Карла Маркса державні діячі, вчені і навіть проповідники критично «обговорювали» найкращий людський устрій. У середні віки це «лорд-канцлер-комуніст» Томас Мор («Утопія»), італієць Томаззо Кампанела («Місто сонця»), німецький проповідник часів Реформації Томас

(Фома) Мюнцер (1490-1525) повсталий проти неправильностей та гріховного способу життя (теократичний комунізм) та інші.

Маркс, заглибившись у цю тему сумлінно проорав, пізнав, економіку Адама Сміта і Давида Рікардо, філософію від Аристотеля з Платоном до Гегеля з Фейєрбахом, звичайно Канта. Не влаштовувало його - енергійного вченого і невгамовної людини у старій філософії тільки одне: що вони (філософи) весь час «пояснюють» (та й то не завжди правильно і навіть реакційно), а потрібно всього лише змінити світ. І технічний прогрес породив фабрики і капітал того порука. Можна встановити справедливе (комуністичне) суспільство, в якому немає класових протиріч, і для цього потрібно лише те, що ламають недалекі лудити - верстати та машини, тобто засоби виробництва, відібрати у капіталістів і націоналізувати!

К. Марксу разом зі своїм другом Ф. Енгельсом удалося вибудувати досить струнку в той же час радикальну програму дій. Вона згодом вилилася в вчення-марксизм, головною складовою котрої була економіка і головною дійовою особою – робітничий клас.

Основні твори Маркса, які вплинули на європейську суспільну думку і навіть на світову історію це «Маніфест комуністичної партії» (1848, спільно з Ф. Енгельсом) і «Капітал. Критика політичної економії» (1867-1883) останнє і справді капітальна праця в чотирох томах, де автор сам зізнавався, що основні фундаментальні речі «вперше критично доведені їм». Як бачимо праця писався 16 років, аж до смерті, причина такого довгого дослідження не тільки видавнича, очевидно і через відому суперечність (відкрилося пізніше) між 1 і 3 томом.

Критичні теорії К. Маркса у всій сукупності отримали назву «марксизм». Роботи Маркса у філософії та соціальних науках «народили - діалектичний матеріалізм (матеріалістичне розуміння філософії Гегеля) та історичний матеріалізм (матеріалістичне тлумачення всесвітньої історії). Маркс з найвпливовіших постатей історія людства. Не думаю, що хтось у XX столітті і

сьогодні може з ним зрівнятися за своєю «святою» простотою, креативністю та ефектом впливу. Ні Дж. Кейнс, ні Дж. К.Гелбрейт, ні Ф. Хайєк, ні лякаючий і мінливий Ф. Фукуяма, хоч усі вони люди значні.

Хто він був Маркс за своєю природою? Освічений, старанний і допитливий у навчанні ще з юності, дуже працездатний, і ніхто не знає ким би він став і що написав би якби не капітальний на його шляху життєвий поворот. За визнанням дочки Елеонори, він любив поезію Шекспіра, взагалі літературу, а за свідченням Аненкова – був «демократичним диктатором». Нетерпляче та владне самоствердження було його натурою. У листі демократа Трехова, з книги філософа Сергія Булгакова «Карл Маркс як релігійний тип», можна прочитати такі рядки: «Маркс, справивши на мене враження не лише рідкісної розумової переваги, а й визначної особистості. Якби він мав стільки ж серця, скільки розуму, стільки любові скільки ненависті, я б готовий пити за нього у вогонь...» [18].

Про нього говорили багато хто, що він єдиний якому вони довірили б право влади і якому дозволили б не розмінюватися на дрібниці за грандіозної справи. Індивідуальності його мало цікавили - важливе суспільство. Заради людської суспільної «емансипації» він готовий був пожервувати національною самосвідомістю, відомо як він дуже жорстко писав про своїх співвітчизників, «жидів» - у яких бачив кожного «процентником». Маркс запропонував практику життя. Як він виразився, знаменита фраза «Філософи досить пояснювали світ, його треба не пояснювати, а змінювати» це його практичний і водночас філософський девіз.

Залишивши спадщину, що вилився в одне з найрадикальніших у 19-20 століттях, яким скористалися його вірні учні, застосовуючи як точку опори, «зрушили світ».

К. Маркс та її послідовники звичайно добре знали яку величезну роль грає у житті суспільства величезний стрибок науково-технічного прогресу і локомотиви історії- тобто революції.

Промисловий переворот в Англії та інших країнах запустив індустріалізацію і що дуже важливе призвів до зміни у всіх сферах життя та змінився формат суспільства. Масове застосування машин тепер гарантувало масовий випуск продукції. Доступній продукції. У суспільних процесах, особливо на стиках епох, не все і не завжди добре.

У сусідньому будинку вікна жовто.

Вечорами - вечорами

Скриплять задумливі болти,

Підходять люди до воріт.

І глухо замкнені ворота,

А на стіні - а на стіні

Недвижний хтось, чорний хтось

Людей вважає в тиші.

....

Вони увійдуть і розбредуться,

Наваллять на спини лантухи.

І в жотих вікнах засміються,

Що цих жебраків провели. [19]

Цей вірш чутливого до епох поета Олександра Блока - «Фабрика» написано наприкінці 1903 року. У рядках відчувається напруга від жовто-чорної дійсності та співчуття до ошуканих робітників. «Нерухомий хтось, чорний хтось» це, очевидно, капіталіст, господар фабрики. К. Маркса, та й Ф. Енгельса до цього

часу вже не було живих. Але залишався їхній «Капітал» і зовсім не нерухомий. Навпаки Товар-Гроші-Товар (штрих), далі Товар (штрих)- Гроші (штрих) ... і так безперервно, поки епоха не закінчиться. Часто в нову епоху не вміщаються навіть потужні, начебто бездоганні, на століття, вчення.

В 1917 році О. Блок захоплено прийняв жовтневу соціалістичну революцію, в пориві написав більш грандіозний твір - поему «Дванадцять». Творив, закликав «слухати музику революції» поки до нього на постій, образно кажучи, не прийшли ті самі 12 солдатів і матросів. Помер молодим за три роки. Соціалізм за Марксом в Росії і далі в СРСР, що пройшов другу промислову революцію, прожив теж не довго - календарно людське життя.

Марксизм який з'явився у другій половині XIX століття як відповідь на кризу капіталізму обґрунтував історичну місію пролетаріату. Її основоположники Карл Маркс та Фрідріх Енгельс провели досить «гарну» теорію. Знищується приватна власність, вводиться громадська, «без експлуатації людини людиною», є загальне право всіх на засоби виробництва, виключаючи момент примусу людини людиною, «базис» — економіка, і «надбудова» — мораль і культура, а світі повний інтернаціонал. Пролетаріат з російськими більшовиками на чолі з В.Ульяновим-Леніним комуністичну революцію реалізував і навіть створив свою державу, свою науку та свій дуже серйозний індустріальний потенціал і далі цілу соціалістичну систему країн. Але, не проживши 70 років, несподівано легко розпався. Таке може на мій погляд статися з «речами» або дуже наївними, або дуже страшними. Або як у житті - 70 років середнє людське життя, може СРСР (читай комунізм) помер від старості.

А як бути з Марксом та його вченням? Британський філософ Пітер Осборн стверджував, що «Маніфест...» - «Найвпливовіший текст, написаний в XIX столітті» [68, с.170]. Його співвітчизник історик Кріс Харман, пізніше на початку 2000-х зізнавався що «деякі фрагменти передбачають нові дослідження

глобалізації» [67, с.3]. Хтось називає роботу півтора вікової давності: «Справді маніфест ХХІ століття».

Добре, це висловлювання соціалістів, інший факт найсвіжіший. У 2013 році рукопис «Маніфесту Комуністичної партії» був включений до списку документальної спадщини ЮНЕСКО «Пам'ять миру» з припискою: «Маніфест Комуністичної партії» та «Капітал» є двома з найважливіших публікацій ХІХ століття, дуже впливові й донині.» [69].

Є й таке: «Після такого повного провалу комунізму має бути ясно, що його руйнація була запрограмована у цьому проекті спочатку». Несподівано (своєю запізнілістю) висловлювання досвідченого філософа, вже згаданого мною, професора, доктора Еріка Гобсбаума...Безпрограшно – так, через багато років, можна сказати про будь-який проект. Все тече все змінюється, навіть система координат Ісаака Ньютона.

В інтернеті за частотою згадок К. Маркс йде відразу після Ч. Дарвіна - близько 1 мільйона посилань (просто Маркс - близько 3,5 млн.) Тритомник «Капітал» К. Маркса в книгарнях завжди в тренді дорого коштує, постійно перевидається, особливо в періоди світових криз. Дивно.

Життя багатше за рамки експлуатації та диктатури пролетаріату. У філософії ХІХ століття відзначена такими напрямками, як філософія життя та позитивізм. Для першого характерні відмова від науковості та проголошення значущості несвідомих процесів. Представники філософії життя, її засновник Артур Шопенгауер, звичайно, Фрідріх Ніцше, Анрі Бергсон. Позитивізм ставить в основу науку і знання. Цікаво, у яке вчення виллється синтез цих двох течій?

У 70-х роках ХІХ століття США з'являється такий напрямок філософії, як прагматизм. Філософія повинна вирішувати конкретні проблеми, стверджували її представники Чарльз Пірс і Вільям Джеймс. Людина важливіша за групу-суспільство, вона повинна вчитися, змінювати звички, просвічуватися.

Висновки до розділу 2

Новий час позначається фахівцями історичних рамок. Позначено і ранній Новий час. Найцікавіше своїм науковим вибухом - масою відкриттів та технічних винаходів. Бурхливе століття раннього Нового часу дав нові закони та «речі», а ті потягнули за собою соціально-економічні явища. Не дивно, що ремісничі цехи середньовіччя з ручною працею замінили виробництва з машинами.

Не тільки три великі винаходи «порох, компас, друкарство, що передують буржуазному суспільству» - як писав Маркс. Відкрити світові ринки, відродити науки та проштовхнути вперед духовний розвиток допомогли й інші винаходи. Наприклад, у гірничій справі та металургії - основи промисловості Нового часу.

Правда роль нескольких книг была огромной. Книга Коперника «Про обертання небесних сфер» зламала принцип Птолемея. Потим, у 1550 році, зрушила прогрес інша - «Книга про метали» німця Георга Агріколи (Бауера). Багато металу в тому числі якісної це багато зброї - гармат кораблів (броненосців). Країни Європи могли озброювати свої армії швидше. Металургія навіть сьогодні важная отрасль промисловості. Книги-інформація, а це була «інформація», і сьогодні керує світом. В історії один винахід тягне за собою не тільки масу інших, а й зміну понять і навіть епох.

І який тісний взаємозв'язок між появою нового винаходу, а потім відповідно товару відкриває нові перспективи життя людини і суспільства, в тому числі зміни і зокрема катастрофічні. Про такі закономірності писав Ф. Енгельс у статтях «Артилерія» та «Історія гвинтівки» розкрив механізм виникнення закономірності, рушійної сили еволюції технічних систем. Нове тягне у себе нове. У тому числі найруйнівніше в історії людини і найогидніше в його та суспільній природі - війни.

Концепції війни стосувалися і філософи Нового часу, ми знаємо вираз Т. Гоббса «війна всіх проти всіх» як природний стан людства і його зауваження, про «Гражданский договор».

Розквіт науки і філософії навіть виявляється на сьогодні, не зупиняє воєн. Навпаки, технічна сторона прогресу тягне за собою більш небезпечні та руйнівні наслідки. Кулемет Максима перші танки, літаки та підводні човни забезпечили хід Першої світової війни, вони ж, більш удосконалені, несли смерть у Другій.

Особи раннього Нового часу без якого не вийде філософсько-історичного портрета цієї механістичної епохи, це вчені, справжні титани думки і в той же час звичайні люди зі своїми, часом дуже важкими життєвими ситуаціями: починаючи від Галілея та Коперника, Кеплер, Бойль, Вієт, Ферма, Гюйгенс, Гук, філософи-новатори.

XIX - це століття величезних змін, звичний нам зовнішній вигляд сучасного світу став набувати саме в цей час. Тоді змінився характер історичного поступу і змінилося суспільство. Корінні зміни у економіці, соціальне життя призводило до глибинних змін у традиціях. Індустріальне суспільство потягло у себе, охопило, всі сфери життя. Інформація поширювалася зі швидкістю телеграфу, важного изобретения сравнимого с сегодняшним интернетом.

Прогрес був очевидним та еволюційний процес прискорився впровадженням чудових машин та приладів. Іноді вникаючи в ту епоху диву даєшся, як революційно може змінити життя мільйонів людей, навіть змінити цілу формацію якийсь саморобний ткацький човник від нього механічна прядка с сипатичным женским именем «Дженні, з неї почалася промислова революція, потім прядильна машина «періодичної дії» («Мьюл-Дженні»). Від човника ткацького до човника космічного («Челленджер») багато історичного часу минуло. З кожним століттям час прогресу прискорювався. Можна помітити, що докорінні зміни в економіці, науці змінювали соціальне та культурне життя. І спільноти прощалися із традиціями. Це не нове.

Проведене розділ дослідження на прикладі Англії показало як якісно при технічному прогресі змінюється економіка життя і життя суспільства і як швидко відбувалися ці процеси. Звертається увага на явний і стійкий прогрес у розвинених країнах (в основному Західна Європа та США) і тривале (майже «вічне») відставання інших країн операторів глобалізації – країн, що «розвиваються». Чому і зараз важко відповісти, версії - від релігії до клімату.

Промисловий переворот і машинне виробництво не могли не породити вченого чи вчення який би найглибше не поринув у соціальну складову нової епохи індустріалізації та капіталізму. «Капітал» Карла Маркса і взагалі вчення, в принципі, змінило світ. Тим самим виконавши одне з настанов автора, що стосується філософії: не пояснювати світ, а змінювати його. Філософ та економіст пояснив у трьох томах своєї праці цей тонкий механізм виробничо-товарних взаємодій. А його послідовники намагалися провести на практиці зміни. Капітальний підхід до проблеми та метод Маркса цінний для науки і сьогодні.

Сучасні філософи в більшості схильні все-таки зазвичай «пояснювати світ», чим змінювати, тим паче революційно. Від інших наук суспільство завжди чекало «змін» - кращої якості життя, здоров'я, спасіння...

РОЗДІЛ 3. НАУКОВО-ТЕХНІЧНА РЕВОЛЮЦІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ НОВОГО ЧАСУ-2

3.1. Наука, техніка, прогрес: 2-а половина XX століття - початок XXI століття — від технооптимізму до технофобії

«Немає жодних сумнівів, що поняття колеса виникло спочатку зі спостереження того, що колода легше котити, ніж штовхати» [20]

Льюїс Мамфорд «Техніка та цивілізація»

У 1914 році з аристократичною сміливістю та джентльменською легкістю монархічні дядьки та племінники-імператори розпочали світову війну і незабаром до неї вплуталися ще десятки країн. За чотири роки європейські люди зруйнували все, що можна було зруйнувати на прекрасних просторах Європи. Те, що роками-десятиліттями будувалося, зводилося і культивувалося-заводи, фабрики, ферми, університети, лабораторії, міста, села - згоріло і згинувало. Те, що було народжене наукової революцією - ідеї, винаходи, відкриття та його плоди за десятиліття зникли кілька років. Решта в недосяжності гарматних ударів працювало на війну-вбивати. Загинувало мільйони. Здавалося б такий монстр вже не залишить в живих Землю і може породити тільки щось ще гірше. Але настав мир. Розпалися імперії (Вільгельм, Микола та Ко - хто ж знав!) принижена Німеччина побрела в один бік, розпалена Росія з більшовицьким ентузіазмом в іншу. А Франція з Великою Британією переможно потирали руки.

І все ж таки Перша світова війна з якоюсь закономірністю, філософи і висловитися не встигли, а деяким просто треба було бігти, рятуватися, породила війну Другу, хоча б в особі колишнього єфрейтора, ветерана війни, кавалера Залізного хреста - Адольфа Шикльгрубера майбутнього Гітлера.

Між війнами у 20-30 роки XX століття процеси глобалізації продовжувалися, потрібно було відновлюватися, зростала торгівля та

промисловість. Далі мілітаризація Німеччини, індустріалізація СРСР, деякий мирний нейтралітет інших гравців (тих же) призвів до Другої війни. Цього разу загинуло 50 мільйонів людей. І після поразки німецького нацизму, здавалося світ у цивілізованій (дивний феномен дві світові саме -тут) Європі встановився назавжди. Так було. Людина розумна стала розумнішою.

Якось непомітно між двома світовими війнами пройшла Друга промислова революція. Умовно вона вміщується в останню чверть XIX століття аж до 1947 року, цього року винайшли транзистор і механіка почала поступатися електронікою.

Друга промислова революція відкинула метафізику, її ідеї сталості природи, затвердила діалектику розвитку та зв'язку з природою. Основою було кілька нових наукових проривів. Це розвиток і зміцнення теорії атомістики. До відкриттів механічної атомістики І. Ньютона наприкінці XIX століття додалися відкриття в галузі фізики та хімії: теорія електромагнітного поля Д. К. Максвелла та теорія газів (збереження та перетворення газів) Л. Больцмана, періодична таблиця хімічних елементів Д. Менделєєва, відкриття в біології в галузі клітин та теорії еволюції. До Менделєєва серйозний внесок у хімію зробив Олександр Бутлеров (теорія хімічнооформування) та значний внесок у розвиток хімічної атомістики зробили професор Харківського університету Микола Бекетов, він разом із соратниками вважали, що атом неподільний у хімічних процесах, насправді у «фізиці» це складна система залежного. руху. Слід зазначити, що ще на початку XIX століття у Харківському університеті ідеї атомістики просуvalи математик, філософ-раціоналіст Тимофій Осиповський та пізніше професор, засновник біохімії в Україні Олексій Ходнєв.

Ці події зміцнили теорію матеріалізму, які підтримували вчені з духовної сфери А. Герцен, І. Франко, Н.М. Антонович. Вони визнавали необмеженість просторів мислення, принципову допустимість безлічі теоретичних інтерпретацій у фізиці та загалом у науці. Незмінна механістична картина світу

втратила свою актуальність особливо з логічною появою квантової теорії. Не дивно, що невдовзі на початку XX століття, напередодні Першої світової війни Є. В. Резерфордом та Н. Бором була побудована планетарна квантова модель атома, вона впливала з періодичного закону Менделєєва. Не всім, але хто був у темі, було зрозуміло, що впорядкований атом буде розщеплений.

У період до Другої світової війни ланцюжком послідовних відкриттів справа була зроблена. Вчені дісталися атомного ядра. Попереду була ланцюгова реакція. Реакцією продуктивних сил (індустрії) країн на відкриття науки була відповідною, у 20-30-ті роки XX століття з'являються нові галузі промисловості, наука стає окрім теоретичної ще й прикладної.

Мова не лише про військову сферу. Тут можна процитувати дещо скромне зауваження К. Маркса з листа, датованого липнем 1866 року, Енгельсу: «Наша теорія визначення організації праці засобами виробництва ніде, здається, так блискуче не підтверджується, як у «людинозабійної промисловості».

« — Той, хто володіє вугіллям і сіллю, той має світ. Німці полізли у війну чотирнадцятого лише тому, що дев'ять десятих хімічних заводів усього світу належали Німеччині. Німці розуміли таємницю вугілля та солі: вони були єдиною культурною нацією на той час. Однак вони не розраховували, що ми, американці, у дев'ять місяців зможемо збудувати Еджвудський арсенал. Німці розплющили нам очі, ми зрозуміли, куди треба вкладати гроші, і тепер світом володітимемо ми, а не вони, бо гроші після війни — у нас і хімія — у нас. Ми перетворимо Німеччину насамперед, а за нею й інші країни, які вміють працювати (не вміють вимруть природним порядком, у цьому ми їм допоможемо), перетворимо на одну могутню фабрику... Американський прапор підпереже землю, як бонбоньєрку, екватором і від полюса до полюса .» - [21,19] це цитата-міркування, «дощового недільного вечора», американського промисловця Роллінга з відомого авантюрно-фантастичного роману Олексія Толстого «Гіперболід інженера Гаріна», не тільки про велике майбутнє хімії.

Роман був написаний у 1925—1927 роках, трохи перероблявся у 1934, 1936 та 1939 роках. У плані роботи для видавництва письменник зазначав: «Час дії близько 1930 року. Роман розгортається на тлі напередодні Другої світової війни. З середини роману відбувається повітряно-хімічна війна. Наприкінці – європейська революція.» Головний герой - імпульсивний російський інженер Петро Гарін, скориставшись розробками свого вчителя створює "гіперболоїд" - апарат, що випускає тепловий промінь величезної потужності, здатний зруйнувати будь-які перешкоди, спершу він виготовив ручний зразок, пізніше стаціонарний. Вступивши в угоду з майже банкрутом, американцем-бізнесменом Роллінгом Гарін допомагає йому знищити конкурентів у Німеччині – спалює з поїзда німецькі анілінові заводи. Далі плани за допомогою апарату вийти до земних надр, добути незліченну кількість золота та звалити всю світову фінансову систему з метою стати володарем планети. Фантастика!

Однак, герой чимось нагадує Гітлера, образи олігархів яки не зупиняються ні перед чим заради свого відсотка (а якщо все-300%?) і сам апарат не такі вже й казкові. Хоча конструкція гіперболоїда-пробраза майбутнього лазера, квантового генератора, не відповідала деяким інженерним принципам того часу, але багато ідей мали продовження. У всякому разі, нобелівський лауреат, винахідник лазера Чарльз Таунс, у квітні 2014 року в одному інтерв'ю повідомив, що на створення лазера його надихнув прочитаний в англійському перекладі роман О. Н. Толстого. [22]

Проглядаються у романі, тобто у художньому (вигаданому) творі причини та події, що призводять людей, спільноти до тоталітаризму. В даному випадку – до фашизму. Події в книзі та Європі відбуваються одночасно. Початок фашизму, німецький нацизм, змови промисловців...

У зв'язку зі згадкою художньої літератури, хотів би відзначити здатність передбачення майбутнього прогресу та його небезпек саме у письменників, не обов'язково фантастів, поетів, тобто тих, до яких рідко правителі (і не тільки

вони) не дослухаються. Лорд-канцлер Англії Френсіс Бекон хоч і був одночасно «правителем», більш відомий як філософ та історик написав одну з цікавих книг-утопій «Нова Атлантида», де з натхненням розкрив тему доброго державного устрою та благах науково-технічного прогресу. Бекон у книзі передбачив появу в майбутньому авіації, підводних човнів, телефону та іншої техніки, тим самим ставши першовідкривачем наукової фантастики. Дивовижний факт участі англійських вищих посадових осіб - англійських лорд-канцлерів та зберігачів Великого печатки Ф. Бекона, а раніше Томаса Мора в «комуністичній» - діяльності написання утопій для справедливого суспільства. Мор навіть постраждав, втратив на пласі голову за свої переконання, щоправда, не за темою «комун».

Відомі попадання в крапку, десятком вгаданих технічних новацій і явищ, у майстрів жанру Жюль Верна, Герберта Уеллса («лазерний» тепловий промінь описаний у його романі «Війна світів» 1897 р.), сучасніших фантастів Рея Бредбері, Артура Кларка, Станіслава Лема. Чеський письменник Карел Чапек придумав слово - роботи. А американець Айзек Азімов – «робототехніку» та три закони робототехніки. Сьогодні сперечаються: як людям проконтролювати штучний інтелект (ІІ), у «трьох законах» цю формулу було вирішено півстоліття тому, варто повернутися до Азімова. З цього приводу письменник казав: «Так, Три Закони — це єдиний спосіб, за допомогою якого розумні люди можуть мати справу з роботами чи ще з чимось.

— Але коли я це говорю, я завжди згадую (з сумом), що люди не завжди раціональні.» [23]

Наведу ще одну цитату із «Гіперболоїда...» А. Толстого:

«— Людина кам'яного віку була значніша, безперечно... Безкоштовно, тільки з внутрішньої потреби, розмальовував печери, думав, сидячи біля вогню, про мамонти, про грози, про дивне обертання життя і смерть і про себе... Мозок ще маленький, череп товстий, але духовна енергія блискавками вийшла з його

голови... А ці, нинішні, на Який чорт їм літальні машини? Посадити б якогось франта з бульвару в печеру навпроти палеолітичної людини: «Розповідай... до чого ти додумався за ці сто тисяч років?...» — «Ах, ах... я, знаєте, не так думаю, скільки насолоджуюся плодами цивілізації, пане пращур... Якби не небезпека революцій з боку черні, то наш світ був би справді прекрасним. Жінки, ресторани, трошки хвилювання за картами в казино, трошки спорту... Але, ось біда, — ці постійні кризи і революції — це стає стомлюючим...» — а мені ось подобається ду-у-у-вмати...» [21,52]

Поки що в лабораторіях світу намагалися розщепити атомне ядро (і розщепили) до влади прийшов затятий Адольф Гітлер. Німецька нація, чи то через велику образу і гордість, чи то за своєю обачністю, пішла за ним. Друга світова війна як я відзначав з приводу Першої - зруйнувала все і вся що було створено мирними людьми за три десятиліття історичного перепочинку. Зруйнована Європа також, напрочуд швидко, за п'ять років, відновилася.

Як стверджували марксисты у громадській формації загострюються суперечності з виробничими відносинами. Повернувшись трохи тому відзначимо проблеми в економіці провідних європейських країн і небачена досі криза, Велику депресія, яка накрила, на початку 1930-х років США. Тепер це було нерозривне завдання не тільки для президентів, а й для економічної науки.

Не думаю, що Друга світова стала принциповим вирішенням проблеми депресії, але це факт реальності. Військові замовлення, не всі платні та комерційно вигідні (Ленд-Ліз), вивели економіку штатів із економічної кризи.

Страшні атомні вибухи на полігонах, а потім у японських Нагасакі та Хіросімі змінилися політикою мирного атома. У 1950-1970-роках спочатку в СРСР, США потім в інших країнах заробили десятки атомних станцій -АЕС (військові в цей час вбудували атомні реактори в стратегічні підводні човни - СРСР, і ударні авіаносці -США). З першого запуску (СССР-1957г) штучного супутника Землі почалася космічна ера. Потім був політ першої людини (СРСР-

1961) висадка на Місяць (США-1968). Тепер людина, яка пізнала світ квантової фізики та елементарних частинок, озброївшись іншими знаннями, вирвавшись у космос, зовсім змінилася. Людина тепер могла створити джерела необмеженої енергії (термоядерний синтез) освоїти всесвіт, сусідні планети і одночасно знищити все живе на Землі.

Зокрема, до такого сценарію могли призвести військово-космічні перегони між США та СРСР. Принципи та цілі цих систем (капіталізм-соціалізм), незважаючи на деякі реальності політики мирного співіснування, ідеологій, кардинально відрізнялися. Поступатися ніхто не збирався. Відомий радянський письменник-фатаст і вчений палеонтолог Іван Єфремов, автор книг «Туманність Андромеди», «Таїс Афійська», «Леза бритви», роману-антиутопії «Година бика» зовсім щиро незадовго перед смертю (помер 1972 р.) говорив: «Для мене питання стоїть так: або буде всепланетне комуністичне суспільство, або не буде нікого, а будуть пісок та пил на мертвій планеті». При цьому Єфремов був більш оптимістом, ніж Герберт Уельс у своєму першому романі «Машина часу» (1895), де описаний світ-антиутопія, в якому сусидить науковий прогрес і соціальна нерівність, що призвела до деградації людства. Втім, письменник напередодні ХХ століття хотів розбурхати обивателя, спантеличити людей, що бачать тільки приємне і не хотіли чути про явища, що суперечать людській природі, задуматися про долю цивілізації.

«У всіх своїх творах, я писав про зміну життя і людей, які думають, як його змінити. Я ніколи просто не зображував життя. Навіть у самих на перший погляд об'єктивних книгах, мною створених, прихована критика сучасності та заклик до змін» — зізнавався Веллс у «Досвіді автобіографії» [24].

Соціальні ієрархії та конфлікти письменник торкнувся не першим. Наприкінці ХІХ століття цю тему обговорювали й інші мислителі, наприклад англійський художник, теоретик мистецтва Вільям Морріс (1834-1896), його філософсько-утопічний роман «Вісті нізвідки, або Епоха спокою» (News from

Nowhere or An Epoch of Rest) був виданий 1891 року. У книзі Морріс, він був соціалістом, описав «хороший» соціалізм, з гармонією людини з навколишньою природою, любов'ю до праці та більшою свободою, ніж за капіталізму.

«Вісті ні звідки» Морріса контрастували з романом-утопією американського мислителя Едуарда Беллами (1850-1898), що вийшла раніше, «Озираючись назад, або 2000 рік» (інша назва «Через сто років»), в ньому автор описує життя людей у США як в загальнодержавної корпорації, з обов'язковою, переважно механізованою працею, до 45 років та забезпеченим кредитом, таке «середнє» щасливе, урбанізоване майбутнє суспільства споживання.

Чогось не вистачало в «успішному» гарантованому житті, описаному в романі (гармонії, справжнього щастя) Беллами і це помітили не тільки Морріс, який критикував книгу. Інші соціалісти - комуністи були ще радикальнішими, наприклад, Надія Крупська висловлювалася про «відсутність боротьби і колективізму» в тому житті запропонованій Беллами. Зрозуміла позиція дружини Леніна - найрадикальнішого комуніста - без боротьби ні як.

Більш похмурі картини малював англійський письменник і політик Едвард Булвер-Літтон (1803-1873) у своєму романі «Наступна раса» (1871) де описав підземну надцивілізацію землян. На тему «соціального виродження» [76], висловлювався вже не письменник, а фахівець професор-зоолог Едвін Рей Ланкестер (1847-1929) -- член Лондонського королівського товариства, володар Королівської медалі за «найважливіший внесок у розвиток природознавства» (1885), найстарішої престижної наукової медалі Коплі (1913), почесної Ліннея (1920), кавалер. Лицар-командор Ордену Бані Е. Ланкестер є автором ідеї виділення губок (морські багатоклітинні) в окрему групу, і саме професор Ланкестер за інформацією ВРЕ розділив хробаків на плоских, круглих і кільчастих.

Наскільки далекі губка та примітивні «кругло-кільчасті» від людини розумної? Ну мозок (ганглії) і все інше вони мають. Далеко звичайно, хоча Губка

Боб квадратні штани (SpongeBob SquarePants) мультиплікаційний але цілком соціальний тип, він розумний, працюючий і оптимістичний, правда асексуальний, ну це - віяння часу. «У кожному жарті є частка... жарту» - казав хтось. Гумор рятує. «Світ уцілів тому, що сміявся» - стверджував класик М. Зощенко чи може Марк Твен. Аби не востаннє. Іноді письменники та популізатори науки можуть дати точніший і не завжди сприятливий прогноз майбутньої людини. Однак «ближче до справи» - писав Гі де Мопассан.

Авторитетний класик теорії постіндустріалізму Д. Белл виділяє три технологічні революції: винахід парового двигуна у XVIII столітті; науково-технологічні прориви в галузі електрики та хімії у XIX столітті та створення комп'ютерів у XX столітті. Менш відомий вчений – доцент кафедри суспільно-гуманітарних наук, кандидат історичних наук Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного Олександр Мельник пише, що «Четверта науково-технічна революція (з середини XX століття) охопила інтелектуальну діяльність, починаючи з інформаційних образів в економіці, штучного інтелекту в нових технологіях і продовжується в біології, інформатизації суспільства, розвивається світова глобалізація у науці та техніці». Протиріч немає крім питання третя чи четверта ця НТР, що не принципово.

Важливо інше, що XX століття з його двома світовими війнами пролетіло дуже стрімко на кшталт сучасних йому наукових революцій та стрімкого технічного прогресу. Не без причини той самий Ернест Гобсбаум автор поняття «Довге 19 століття» охрестив наступне століття як «Короткого XX століття» і окреслив рамками 1914—1991 років, від першої багатовбивчої війни до важкого знаменного етапу - розпаду соціалістичної системи (СРСР) та стрімкого натиску цифрової ери.

3.2. Науково-технічний прогрес: глобалізація перспектив і загроз. Людина втрачає місце або номадизм як спосіб мислення та життєва стратегія

Прогрес – не випадковість, а необхідність

Герберт Спенсер

*Єдиний шлях до досягнення міцної стійкості життя - невинний рух
уперед*

Герберт Уеллс

*Прийде день, коли ми замеханізуємося до того, що на Землі не залишиться
місця людям, тільки машинам*

Кліффорд Саймак

Плоди прогресу від третьої промислової або транзисторно-цифрової революції, що стартувала з другої половини ХХ століття (космос, атом, біотехнології, успіхи медицини), набагато полегшило існування людини, дало їй більше товарів і продуктів і збільшило тривалість життя. З науково-технічним прогресом відкрилася можливість отримання необмеженого джерела енергії землі (термоядерний синтез) та практичного освоєння позаземного простору. З іншого боку, для землян засвітила надія утвердження мирного співіснування всіх країн, усунення проблем бідності та голоду та виходу на гуманніші орієнтири людського життя, без воєн і з достатком.

Однак у нашому світі не буває все тільки добре, чи він у системі координат Ісаака Ньютона, чи повністю занурився в нескінченність Альберта Ейнштейна. Ніщо не дається просто так і ніщо не з'являється ні звідки. Закони природи та закони Ломоносова -Лавуазьє. У науково-технічного прогресу є і зворотний, чорний, бік. Якщо поки що залишити тему воєн, якою я вже стосувався – де сучасна зброя відіграє тепер головну (руйнівну) роль, то до інших процесів не на користь «науки та техніки можна вважати аварії та катастрофи.

Якщо наприкінці XIX-го - на початку XX століття люди кидалися в бік від одиничних автомобілів і іноді гинули під колесами («Пішоходів стали тиснути!» - вигукували у знаменитому романі класики - гумористи, одесити І. Ільф та Є. Петров), то в У середині XX століття автомобілів налічувалося сотні мільйонів, рахунок смертей від аварій йшов на сотні тисяч. Те саме можна сказати про катастрофи в небі і на землі пов'язані з літаками. Якщо в XIX столітті через авіаційні катастрофи загинуло 0 осіб (без урахування героїчних самоучок-винахідників-нових Ікарів), то в XX столітті налічуються тисячі аварій з численними жертвами на авіалініях та аеропортах.

Якщо за життя Гегеля, Канта та Маркса на фабриках могли загинути від вибуху парового котла три-п'ять - десяток робітників, то на сучасних, якщо вести звіт із другої половини XX століття, небезпека була набагато вищою.

Мова про техногенні аварії. Техногенна катастрофа — руйнівний некерований процес на технічному об'єкті, що спричинило масові людські жертви і значні матеріальні та соціальні збитки. Розрізняють аварії, інциденти та власне катастрофи. Від природних вони відрізняються, що пов'язані з людською діяльністю, технічними системами. С середини XX века крупные катастрофы на техногенних об'єктах тобто на транспорті, великих виробництвах, енергетиці, постійний супутник людської діяльності і варто відзначити найсерйозніші з них.

Найнебезпечнішими за наслідками є катастрофи на підприємствах ядерної енергетики. Найважчою техногенною аварією з людськими жертвами та довготривалими негативними наслідками у XX столітті була аварія на Чорнобильській АЕС 26 квітня 1986 року на території України. Найбільша в історії людства аварія на АЕС. Внаслідок вибуху реактора типу РБМК та руйнування четвертого енергоблоку в атмосферу було викинуто радіонукліди з сумарною активністю до $14 \cdot 10^{18}$ Бекерель. Із зони радіусом 30 км від реактора, що вибухнув, була проведена повна евакуація, фактично назавжди, десятки тисяч жителів. При аварії та її ліквідації загинула 31 людина (першого дня — двоє), ще

19 померли в наступні роки від наслідків променевої хвороби. Зараження навколишнього середовища призвело до поширення онкологічних захворювань та збільшення смертності від них. Катастрофа призвела до матеріальних збитків на десятки мільярдів доларів у перший рік. І ще стільки ж у наступні. В Україні пізніше були зупинені всі три блоки РБМК, що залишилися. На чотирьох українських АЕС, що залишилися, працюють більш безпечні реактори типу ВВЕР (водо-водяний енергетичний реактор), вони завантажуються паливом тільки зупинені.

Аварія 1979 року на території США на АЕС Три-Майл-Айленд у Мідлтауні (штат Пенсільванія) за катастрофічністю та жертвами була менш масштабною.

Вже в ХХІ столітті затьмарила аварія на японській АЕС Фукусіма-1, 12 березня 2011 року цунамі в Тихому океані руйнівно накрила комплекс. Було оголошено 40 кілометрову зону відчуження, з повним виселенням людей. Викид радіонуклідів був меншим ніж у Чорнобилі, бо не було вибуху, але повністю було зруйновано три енергоблоки. Після аварії у Японії закрили всі АЕС країни. Тільки ментальність японців дозволила при цьому не бігти-евакуюватися з островів усім і знову підтягнувши реміні працювати, щоб компенсувати втрату величезного обсягу енергії від АЕС іншими джерелами.

Відомі ядерні аварії в 1957 році в російському Киштимі (Челябінська область), зараження великої території, вибух ємностей з радіоактивними речовинами та аварії на атомних підводних човнах із жертвами.

Найбільшою світовою техногенною катастрофою вважається Бхопальська аварія, вибух у результаті викиду отруйної пари (40 тонн) на хімічному заводі Union Carbide що відбувся 3 грудня 1984 року в Індії. Вона найбільша за кількістю жертв, безпосередньо в день аварії загинуло 3 тисячі осіб, 15 тисяч померло в наступні роки. Загалом постраждали від 200 до 600 тисяч людей.

Щодо Чорнобильської аварії – від нерозуміння масштабу та взагалі жодної інформації ні всередині ні зовні – не було. Тільки на третій день вийшло

повідомлення ТАРС (ТАСС) лише з шести речень: «Від Ради Міністрів СРСР. На Чорнобильській атомній електростанції сталася аварія. Пошкоджено один з атомних реакторів. Вживаються заходів для ліквідації наслідків аварії. Потерпілим надається допомога. Створено урядову комісію».

Трохи пізніше повідомлялося, що інформація про численні жертви не правда і «фактически погинуло два человека». Валерій Ходемчук старший оператор головного циркуляційного насоса 4-го енергоблока реакторного цеху, перша жертва аварії, не був знайдений залишився назавжди похований у зруйнованому реакторі, другий- майстер Володимир Шашенок помер від отриманих травм о 6:00 26 квітня. Навіть якби вони вижили від травм, то не винесли б удару радіації, як згодом пожежники. Особисті дозиметри ІД-1 вимірювач дози у вигляді авторучки (він одягається на кишеню і разом з людиною поглинає гамма-нейтронне випромінювання) можна було викинути, вони зашкалювали.

Найнадійніший у світі, який у принципі не може вибухнути (про це говорили і писали фізики – академіки та інженери) – РБМК (Реактор Великої Потужності Канальний) – вибухнув. Головний конструктор реактора радянський енергетик, лауреат шести вищих державних премій та десятка вищих орденів, двічі Герой Соціалістичної Праці, академік-атомник Микола Доллежаль (1899-2000) до останнього дня стверджував, що реактор надійний (!)... Сам, як бачимо, прожив 101(!) рік. При цьому мав радіацію як інженер...

Найчастіше причиною техногенних катастроф лежить людський чинник. Якщо станцію Фукусіма розірвала цунамі-природне явище. То причиною вибуху на Чорнобильській АЕС є люди. У ніч перед катастрофою, коли проводився експеримент грубіше було порушено кілька інструкцій, як відомо, написаних кров'ю. Причому на багатьох рівнях ланцюжка – головний інженер – начальник зміни – диспетчери. Таке нехтування обов'язками не могло не призвести до розгону та вибуху найскладнішої машини, яка в принципі – «не вибухає», як

стверджував науковий керівник розробки академік, президент Академії наук СРСР у 1975-1986 роках, доктор фізико-математичних наук, професор, Лауреат Ленінської (вищої) премії, п'яти Державних премій СРСР (в т.ч. чотирьох Сталінських), тричі (!) Герой Соціалістичної Праці, уроженец села Тараща Київської області Анатолій Олександров і вірив до кінця свого довгого життя головний конструктор чорнобильського реактора уроженец села Омельник Запорозької області М. Доллежаль. Я наводжу високі статуси та нагороди вчених з натяком на те, що немає пророка в наукових прогнозах і що жарти з природою, зокрема «речовини в собі», атома – небезпечні, особливо у зв'язці машина – людина «безвідповідальна». Однак безпека в будь-якій складній машині повинна бути закладена в принципі, чого важко домогтися через ряд причин, не тільки науково-технічних.

Вибух у Бхопалі також є грубим порушенням техніки безпеки вже з метою економії. Тут скупий і взагалі всі заплатили мільйон разів.

Варто сказати про аварії на транспортних комунікаціях. За три роки до Чорнобиля в 1983 році на повному ході в проліт мосту на Волзі врізався новий круїзний чотирিপалубний теплохід СРСР «Олександр Суворов». Верхню палубу де знаходився кінозал із 200 глядачами, зрізало опорою мосту. Загинуло понад 170 людей. Причина – людський фактор: порушення інструкції старшим помічником капітана і недосвідчений кермовий. Цю аварію ще через три роки (і через 4 місяці після Чорнобиля) затьмарило зіткнення в Цемеській бухті в районі Новоросійська суховантажного судна «Петр Васєв» з пасажирським пароплавом «Адмірал Нахімов». Судно перевернувшись затонуло за 8 хвилин, із 1243 пасажирів та членів екіпажу 423 особи загинули. Загибель «Адмірала Нахімова» стала найбільшою катастрофою на Чорному морі у мирний час. Причина – людський фактор: грубі порушення, знову багатоступінчасті, як і на Чорнобильській АЕС, правил судноплавства з боку капітанів та вахтових помічників. Багато катастроф у повітрі пасажирських лайнерів також не збій

техніки, а помилки, що часто усвідомлюються, членів екіпажу або авіадиспетчерів.

У наведених випадках помилялися люди, на сьогодні вже є випадки, коли помиляються автоматичні системи, у тому числі зі штучним інтелектом, наприклад аварії швидкісних поїздів, які керуються без машиністів. Філософія передачі інтелекту від людини-фахівця машині-роботу включає передачу максимально можливі функції, тобто схожі з людським розумом. Тоді передаються і людська здатність помилятися. Можна передавати роботу з ШІ розум людини, без здатності помилятися, тоді він у якийсь момент сам прийматиме рішення. Можливо і проти свого наставника, тобто людини...

Якщо подивитися на проблему польотів з іншого боку: у небі Землі одночасно перебувають тисячі авіалайнерів – аеробусів. Це високошвидкісні з пасажиромісткістю 300-400 пасажирів літаки. Вони спалюють за годину польоту десятки тонн реактивного палива (гас) викидаючи стільки ж вуглекислого газу (CO₂). За рік десятки мільйонів тонн шкідливого газу того самого, з яким борються на землі (заводи) кліматологи. Але... одночасно літак при спалюванні високооктанового авіаційного гасу в потужних турбореактивних двигунах (2-4 одиниці) споживає величезну кількість кисню з атмосфери. Так, для роботи двигунів внутрішнього згоряння (мільярди автомобілів на землі), а також роботи турбовентиляторних та турбореактивних авіадвигунів у небі, крім палива, потрібне повітря. У великій кількості. Середній турбореактивний двигун, їх на сучасному пасажирському літаку марки «Боїнг» від двох (Боїнг-737), до чотирьох (Боїнг-747) забирає більше однієї тонни повітря за секунду під час зльоту, тобто він міг би обнулити повітря на шкільному стадіоні, менш ніж за секунду.

Повітря не потрібно космічним кораблям у відкритому космосі і при зльоті ракетносіїв з космодромів, але й до масових пасажирських перевезень інші планети пасажирів теж далеко. Вже перші радянські рідинні ракети типу «Схід», що використовуються з 1959 року, мали тягу двигуна умовно в мільйони кінських

сил при старті, вони використовували сотні тонн гасу і окислювального у вигляді рідкого кисню. І з перших п'ятнадцяти запусків до квітня 1961 року (запуск першої людини в космос-Ю. Гагаріна) кожен другий був невдалим-аварією. Космічні ракети і кораблі найтехнічніші машини і при цьому також не обходяться без аварій і катастроф, найвідоміша - катастрофа американського космічного корабля багаторазового використання «Челленджер» у січні 1986 року, коли загинули семеро астронавтів. Кожен запуск того ж американського космічного корабля багаторазового користування системи «Шаттл» знищує до 10 мільйонів тонн озону або близько 0,3% усієї його кількості, водночас «фахівцями розраховано, що зниження вмісту озону на 1% веде до такого підвищення інтенсивності УФ- опромінення поверхні, внаслідок якого кількість смертей від раку шкіри зростає на 6 – 7 тисяч осіб на рік. Це без інших серйозніших наслідків. [26].

Зростання концентрації вуглекислого газу в атмосфері в останні десятиліття одна з найбільш стійких тенденцій: «Наприкінці XIX – на початку XX століття вона становила 0,029%, нині – 0,034%, тобто збільшилася приблизно в 1,12 раза. Щорічне зростання вмісту двоокису вуглецю в повітрі повільно, але неухильно збільшується, і якщо ця тенденція не зміниться, вміст газу в повітрі до 2020 року подвоїться. Наслідком цього стане розвиток парникового ефекту та підвищення середньої температури на Землі.» [26]. Зазначимо, на 2024 рік тенденція не змінилася.

Це плата людства за найкраще життя чи виживання? Не лише людиною Заходу. Радянська людина захоплювалася народним вченим Іваном Мічурінін з його робочим правилом «Ми не можемо чекати милості від природи, взяти їх – наше завдання», воно стало гаслом життя на десятиліття і не лише у Радянському Союзі. Дивно, що гарячі суперечки «про природу» йшли ще раніше. На цю тему висловлювався прогресивний герой роману І. Тургенєва «Батьки та діти» нігіліст Євген Базаров: «Природа не храм, а майстерня та людина у ній працівник». Події

роману приходять в середині ХІХ століття і працівник у природі був не такий енергійний і відповідно не такий небезпечний. До речі, письменник Базарова вбив, він загинув як лікар (біолог), «на посту», через своє почуття відповідальності та необережності.

Через сто років у 1970-х роках в одному з листів своєму землякові і теж письменнику видатний український новеліст Григор Тютюнник писав: «Боже, який-таки дурень був і зухвалець отой Базаров що казав: «Природа не храм, а мастерская, и человек в ней работник». Якби отов взяв та й спитав: а що тоді світі для людини – храм, чортів ти бовдур! Якщо вже природа не храм, то що тоді являє собою вічний храм?». Гарне питання. Френсіс Бекон писав, що «природу перемагають, лише підкоряючись її законам.» Але коли це було. Тепер через 150 років після Базарова технічне впровадження в храм-майстерню масштабніші і багато ризиковані і безвідповідальні.

Негативні хіміко-кліматичні тенденції не заважають процесам небезпечнішим. З початку 1960-х років між двома наддержавами йшла космічна гонка-хто кого. Радянська космічна та американська Місячна програма забирала у країн мільярди доларів і просувала людство буквально до висот. У тому числі до жорсткої конфронтації на землі та у космосі. Світ знову, через 20 років після Карибської кризи, на початку 1980-х років, стояв на межі війни. Суперсучасні види зброї готувалися вийти в космос – американська стратегічна оборонна ініціатива (СОІ), що включала супутникові установки «з ядерною накачкою». Несподіваний з погляду економіки, політики і навіть філософії (якщо брати К. Маркса та Ернеста Хобсбаума) розпад СРСР обнулив холодну війну, як виявилося не на довго, тільки на тридцять з лишком років. Після повномасштабної російської агресії проти України у лютому 2022 року ситуація на глобальній карті світу погіршилася і світ знову став ближчим до світової війни. Може це далі вниз у розділ.

Дивно, що рухи за мир та гуманізм (у тому числі організації «Вчені за мир») не могли зупинити і багато в чому вплинути на ці процеси. Це феномен сучасного світового устрою, коли найавторитетніша за змістом та змістом організація як ООН не може зупинити війни чи згорнути небезпечні процеси самознищення.

Щодо техногенних катастроф, для незалежної України до недавнього часу були характерні аварії на вугільних шахтах, найнебезпечніших у світі через глибину залягання вугілля. У листопаді 2007 року на шахті імені Засядька у Донецьку сталася найстрашніша аварія за всю історію незалежності. Від вибуху метано-повітряної суміші загинули 106 гірників та ще десятки отримали поранення. Причинами таких аварій природні (вибух метану) і технічні – застаріле устаткування. Вугільні шахти, металургійні та хімічні виробництва залишаються техногенно небезпечним. В Україні залишається небезпека катастроф на всіх чотирьох атомних станціях, тимчасово окупованій Запорізькій, а також Південно-українській, Рівненській, Хмельницькій, багато реакторів номінально виробили свої терміни експлуатації.

«Сучасна (постіндустріальна) фаза еволюції техногенної цивілізації має свої якісні відмінності від попередніх стадій соціоекономічного розвитку. Господарська діяльність завжди була пов'язана з ризиком, і перетворення науки на безпосередню продуктивну силу означає, що ризик стає атрибутом не тільки соціоекономічного, а й науково-технічного прогресу» [26, 312] - не таке страшне майбутнє коли йдеться про шахти вчорашнього дня, які, як і інші галузі та «знання», родом з XIX століття, йдуть у «відставку». Небезпечні нові знання в суспільстві ризику, що вже сформується (терміни і назва книги Глазко В. І., Чешко В. Ф. Г 52 «Небезпечне знання» в «суспільстві ризику». Століття генетики та біотехнології»).

Корективи в цей небезпечний бік життя машин-людей вносить як час (читай прогрес) так і соціальні потрясіння. І найгірші корективи у ситуацію з техногенною безпекою вносить війна. Як не парадоксально науково-технічний

прогрес, який ми відраховуємо з другої половини XX століття, посилив і в багатьох випадках викликав супутні проблеми. Деякі з них набули глобального характеру.

До глобальних проблем сучасного людства відносяться екологічні проблеми, у тому числі скорочення озонового шару, глобальне потепління, забруднення атмосфери, деградація ґрунтів та опустелювання, забруднення Світового океану та скорочення різноманіття біологічних видів, що живуть на Землі. На цьому фоні гостріша (і загрожує в найближчому майбутньому) проблема нестачі ресурсів. Це копалини рудних і рідких: нафти, газу, вугілля (умовно), деревини, кольорових металів, дефіцит водних ресурсів. З 1970-го року видобуток ресурсів збільшився більш ніж утричі, включаючи п'ятикратне збільшення використання нерудних матеріалів і більше 40% збільшення використання викопних видів ресурсів.

В останні десятиліття у цій сфері акцент дещо змінився. У зв'язку з переходом країн до більш активного використання відновлюваних джерел енергії сонця (невичерпних), вітру загроза від дефіциту нафти і газу спадає, вже ніхто не лякає їх вичерпанням. Схоже, що навіть при досягненні максимального переходу до сонця та вітру, непотрібні обсяги нафти та газу залишаться у землі. Приблизно те, що сталося з кам'яним вугіллям. Розвинуті країни відмовилися від вугілля (Великобританія ще у 1970-ті, а наприклад Німеччина сьогодні) коли його у землі залишилося мільярди тонн. З іншого боку, такі країни як Китай та Індія поки що мають у своїй паливній структурі величезну частку вугілля. Все ж таки на сьогодні понад 80 % світової енергетики забезпечується викопними джерелами палива (дані: Світовий банк, 2019 р.). При цьому за півстоліття з 1973 року кількість виробленої енергії всіма джерелами збільшилася на планеті більш ніж удвічі.

Окрім сонця при повному (у далекій перспективі) переході до нього людство підтримає атомну енергію, відносно чисте джерело величезної енергії,

проте при збільшенні кількості реакторів, не вистачає й сировини – урану. Дещо пом'якшать ситуацію реактори економніші, малоспоживаючі, термоядерного синтезу, або компактні.

Дуже гостра проблема нестачі інших ресурсів: води (особливо гостро – чистої, для пиття), їжі (продовольства). Інша проблема – нестача ресурсів для енергії та для харчування (це те, що потрібно людині), відбувається при різко збільшуючій кількості населення (у «третьому світі») і настільки ж некерованому забрудненні живої природи – яка і видає їжу та воду. Усе це ми множимо на зростання споживання, останні півстоліття – безмірне зростання споживання, обумовлений новою «стадією капіталізму» що характеризується величезними технологічними можливостями добування, за наявності «суспільства споживання».

Виходить формула: населення зростає в країнах, що розвиваються, або населення не зростає, але набагато більше вживає, наприклад США, в обох випадках -- ресурси виснажуються. Якщо гріти нас буде сонце, то фізично не вистачить умовно хліба (деградація ґрунтів, опустелювання), біоресурсів, риби (забруднення океану), води (танення льодів, а це найбільше і останнє джерело води, інше в ґрунтах, які теж забруднюються).

Проблема в тому, що людина дуже глибоко вклинилася в природну систему, порушивши глибинні баланси, наприклад, осетрові риби існують на планеті понад 200 мільйонів років, а майже знищили цей ресурс лише за 100 років. І не браконьєри як пишуть ЗМІ, а нова цивілізація що виникла останні півстоліття (суспільство споживання тощо.) Наприклад 80 % всіх осетрових світу споживало США, найбагатша (за ВВП) країна планети.

Бракує чи завтра може зникнути не тільки те, про що багато говорять чи бачимо оком (нафта, хліб, вода), але такі дрібниці без яких сучасна людина також не виживе. Наприклад, банани (сотні млн. тонн) через стабільний грибок, що займає колишні посадки. Або радіоізотопи, які застосовуються для діагностики

або лікування ракових хворих (рака кісток, мозку, нирок). Радіоактивний технецій-99, одержують у спеціальних ядерних реакторах, будь-яка аварія або закриття призведе до дефіциту. Глобально було оголошено, що високорозвинені країни («золотий мільярд») забороняють у найближче десятиліття повністю ДВС і переходять до випуску та споживання електроавтомобілів. Це мільярди одиниць. І в кожному АКБ, тобто потрібні мільйони тонн рідкісноземельного літію. Рідкоземельного. Тобто його запаси обмежені. При цьому суспільство споживання не цурається самого автомобіля – на які витрачаються мільярди тонн руди, пластмас, гуми.

Як вирішувати глобальну проблему нестачі ресурсів? Очевидно, по-перше, людство (усі країни) має об'єднатися в рішеннях і скоординувати свої зусилля. Друге: Поступово виходити із ситуації. Небездумно. Тому що нові ідеї можуть дати нові проблеми. Наприклад: Сонце дасть мільярди кВт енергії (вже дає) але СЕС займають мільйони гектарів землі і також регіонально можуть змінювати клімат. Фізика: на верху з «обличчя» панель гаряча і вбирає промені, під нею темінь і холод, тобто перепади температури на тисячі гектарів (не засіваються) призводить до переміщення повітряних мас, далі вітри там де їх ніколи не було.

Наведу інший приклад: велика кількість вітряних станцій виробляють в ареалі децибели шуму якого не було в цій місцевості мільйони років. Результат – тікають від шуму та дискомфорту з рідних місць люди, йдуть звірі та птахи. І знову зміни клімату: станції поглинають вітри і ті не доходять до тих місць, куди вони прямували раніше. У той же час, якщо суспільство не тільки пересяде на електромобілі, а почне масово використовувати громадський транспорт, кількість автомобільного заліза та гуми зменшиться на мільйони тонн.

Багато говорять і пишуть про користь електромобілів в порівнянні з бензиновими машинами у зв'язку з відсутністю вихлопів CO₂. Але тільки вузькі фахівці, хіміки-екологи, знають про проблеми від будь-якого автомобіля при зіткненні гумових покриттів, що обертаються, з асфальтом. Створюється

шкідливий хімічний компонент - як небезпечний викид в атмосферу. Це окрім проблем АКБ, про які я вже згадував. Тобто складності не вирішується у принципі. Якщо Алан Маск заявляє про швидке впровадження в життя автомобілів, що літають по місту (спочатку таксі), це не означає, що не виникнуть інші проблеми. Я читав багато років тому одне фантастичне оповідання, де якась федеральна корпорація в авраальному режимі робить свою роботу: диспетчерам постійно надходить інформація про можливі пробки на вулицях і перехресті багатомільйонного мегаполісу і диспетчери направляють ударні команди для розчищення вулиць, шляхом... зносу фасадів, кутів будівель чи цілих будинків із екстреним виселенням жителів чи офісів.

Відмова від великих ГЕС легко компенсує запровадження сотень малих ГЕС. Наприклад, в Україні до 1970-х років перед тим, як почали зводити каскади, було кілька тисяч малих ГЕС, не тільки гірських, на заході майже в кожному великому селі. Україна також може відчувати нестачу ресурсів, це стосується води (обмелення річки боліт) та риби. Водночас Україна має величезні ресурси продовольства (орні чорноземи під зернові та олійні культури), електричну енергію у вигляді атомної, достатні - викопні ресурси, руди.

До 2060 року глобальне використання матеріалів може подвоїтися і становити 190 мільярдів тонн (сьогодні приблизно 92 млрд), а викиди парникових газів можуть збільшитися на 43%.

Інша, «зворотна», глобальна проблема, що насувається: профіцит ресурсу людського. З приходом до людей цифрових технологій (ШІ, Чат, роботи, алгоритми, три Д принтери) трудові ресурси яких часто не вистачало в розвинених країнах стануть зайвим балансом. Це інший бік прогресу. Хоча цю проблему можна вирішити. Наприклад зменшити робочу зміну до 4-х годин.

І ще трохи дьогтю в бочку меду-прогреса додають бджоли. Періодично стали відбуватися збої у цьому механізмі. Явище невстановленої природи, яке називається синдромом руйнування бджолиних сімей, знищує мільйони комах.

Бджоли - вони стають ресурсом, що вичерпується. Якщо скорочення популяції бджіл продовжиться такими ж темпами, до 2035 вони зникнуть з лиця землі. Це буде реальною загрозою (відсутність запилення – немає врожаю – голод) всій земній екосистемі. І така катастрофа, масова вимирання комах історія вже була (пермське вимирання) вимерло понад 83% їх видів. Причина досі не зрозуміла.

Науково-технічний прогрес через швидкісний транспорт та цифрові комунікації (інтернет) вкоротив відстані та дистанції життя, надав людині комп'ютерний томограф та високоефективні препарати для рятівного лікування, але він же, НТП, випустив, як джина з пляшки, пластикovu пляшку, яка, окрім переробки, все одно мільйонами тонн потрапляє у світовий океан та губить морський світ. Кітам за останні півстоліття точно стало - гірше.

Непросто так давній Йоган Гутенберг був оголошений журналом «Тайм» людиною року. Його винахід рухлива літера збільшила тиражі книг у сотні разів (цього року біблію надрукували тиражем 30 тисяч), книга перестала бути розкішшю та відкривалася простора дорога для інформації. Наприкінці 1990-х, на початку 2000-х така ж революція відбулася в інфо просторі, коли з'явився інтернет. Глобалізація це об'єктивна реальність, яку не можна зупинити чи проігнорувати, вона створює (відкриває) єдиний простір, в якому економічно, соціально, культурно, на загальному світовому економічному майданчику та в загальному (глобальному) інформаційному просторі взаємодіють країни-регіони планети. Плюси глобалізації, від якої не втекти, це стрибок розвитку до цього «слабких» країн, різке покращення якості життя, мобільність, доступ до світової освіти. Але вона несе і свої проблеми: екологія, подальша руйнація природи, неконтрольовані міграції, обвалення культурних традицій (цінностей). Міграція несе загрозу мобільного тероризму. Не секрет, що при підтягуванні країн, що розвиваються, на більш високий рівень залишається тенденція ще більшого розриву між рівнями економіки цих і високорозвинених країн. Тобто повернення до того, від чого прийшли. Технологічно розвинена Північ, що стагне

демографічно і демографічно просунутий Південь, з бідністю та відсутністю технологій. Колишній Генеральний секретар ООН Коффі Анан сам родом із «третього світу» говорив, що «головне завдання полягає в тому, щоб створити такі умови, коли глобалізація стане позитивною силою для всіх жителів Землі, а не залишатиме мільярди людей у крайній бідності». [27]

Зворотний бік глобалізації і в тому, що сучасні досягнення в інформатизації, зв'язку, транспорті відкривають можливості і для «чорних» справ, це міжнародна злочинність і особливо наркобізнес. Злочинні структури користуються всіма благами та досягненнями глобалізації. Тисячі тонн наркотиків, похідних опію, героїну та інших потрапляють до країн «золотого мільярда». У Європі стійкий попит на цей товар, один кілограм героїну коштує сотні тисяч доларів. Чи можна стверджувати, що глобалізація несе з собою нерозв'язність проблеми смертоносних наркотиків? Почасти так. Наприклад, у Європі немає смертної кари за ці злочини, як у Китаї чи Таїланді, бо глобалізація не має вбити демократію. Поки що. Транснаціонального характеру набуває і світова злочинність пов'язана з торгівлею зброєю.

Вийшовши з Другої світової війни, а США ще з Великої депресії, великі країни подолали спад економіки та увійшли до нового зростання. Технічні винаходи, "старі" - літак, автомобіль і «транзистор» прискорили процеси і глобалізація, особливо світова торгівля, набула нових стрімких рис. Модель світу при цьому ставала складнішою і головне взаємозалежною. Цікаво, що в цьому процесі брали участь два паралельні світи, великі капіталістичні країни та соціалістичний СРСР із країнами РЕВ, після 1990 року глобалізація стала повністю капіталістичним процесом. З початком ХХІ століття у феноменальній історії глобалізації настав черговий поворотний момент. Науково-технічний прогрес (НТП) не є прямою причиною економічних криз на сьогодні несподіваних і не дуже керованих, але прогрес ускладнює ситуацію своїми «цифровими» темпами. І що робити з війнами і що буде з людиною взагалі?

Як до такого стану справ ставляться вчені, зокрема філософи? Може скластися враження, що вчені, у тому числі теоретики фундаментальної науки (фізика, хімія, біологія), заглибилися у свої галузі - ніші і їм нічим відповісти глобальним небезпекам нового світу. Чи перебуває в розгубленості філософія, наука інертніша, бо мудрість більш ґрунтовна, навіть у цифрове століття. Буде якийсь новий ренесанс філософії чи продовжиться млява руйнація класичної філософії гібридними проєктами зворотних форм розуму.

3.3. Філософія Нового часу-2: думка не встигає за «залізом»

«Проблема в самій людині, а не поза нею, тому й можливе розв'язання її пов'язане з нею; ... найважливіше, від чого залежить доля людства, – це людські якості...»

А. Печчеї президент Римського клубу [28]

За останні півстоліття відбулися величезні зрушення у науці та техніці. Науково-технічний прогрес став потужною реальністю сучасності, і тепер ця сила стала двигуном життя людини. Немає сфери життя де б не було впливу нового. Різко збільшилося споживання та її якість, автоматизація, комп'ютеризація та кібернітезація впровадилося у промислове виробництво, сферу послуг, освіту, охорону здоров'я та побут людини. Невже настав той час, про який мріяли триста і більше років тому соціалісти-утопісти і просто люди з совістю від величного Томаса Мора до людяно наївного, тобто доброго, Дон Кіхота?

Основоположник філософії техніки німецький філософ Ернест Капп (1808-1896) стверджував, що техніка є продовженням розвитку людини, за зразком її органів та на її допомогу. Так і є, коли важко було обертати колесо стародавнього насоса, залучили віслюків, пізніше парову машину та у XX столітті електричний двигун. Механічні важелі-«ноги-руки» та інші частини тіла довго вказували на

органопроєкцію. Сьогоднішні роботи можна вважати повною (поки що механічною ++) проєкцією людини. Альфред Еспінас писав про сакральність походження техніки, Петро Енгельмейєр вважав техніку не просто інструментом соціального прогресу, а єдиним; Еберхард Чиммер бачив у техніці інструмент визволення, а Фрідріх Дессауєр - руку божої творчості. Хосе Ортега-і-Гассет вважав техніку засобом визволення людини, а Карл Ясперс як засіб для полегшення людського буття, щоправда та її формування.

Найбільший фахівець з буття і часу Мартін Хайдеггер у своїй «філософії техніки» (робота «Питання про техніку») надав техніці здатність «саморозкриття буття» і ставився до неї не як просто інструменту, що полегшує життя, а як до явища «розкриття, що **постачає**» («Постав» - Gestell з ним. - рамка, опора). Французький філософ і за сумісництвом - християнський анархіст Жак Еллюль (1912-1994) визначив тотальність техніки «спрямованих на ефективність». Я наголосив на теорії видатних філософів техніки з наростаючої за останні сто років від кінця XIX до початку XX століття. Від «святої» та приємної корисності до розуміння страху. Додам до цього списку американського історика техніки, філософа Льюїс Мамфорда (1895-1990) який зумів розглянути похмуру «прогресивну» ходу техніки у справі перетворення людини на суб'єкт машини. Зійшовши у вічність у 1990 році на зламі машинного віку Мамфорд не став свідком ще похмурішого наступу машин вже суперрозумних, з елементами ШІ.

Очевидно, потрібно розділити сучасну ситуацію з науково-технічним прогресом на дві складові: «технічну» (інформаційно-кібернетичну) та духовну. Між ними - людина як суб'єкт, що пізнає і діє. Якоїсь миті між технікою та людиною, як кажуть вічно «давні» китайці, настане криза. З урахуванням того що за цей же період люди зробили з природою (клімат, промислові викиди, забруднення океану) криза вже має місце і незабаром загрожує стати незворотною. Але є інша небезпека "чисто технічна". До цього людина спрямовувала і контролювала свою діяльність з освоєння природи, а тепер вона

сама може потрапити під контроль тих, кого сама створила. Не приручив, як писав льотчик-філософ Сент-Екзюпері, а створив «на свою голову». І творить. Досягнення в кібернетиці (алгоритми, нейромережі), роботизації (роботи біологічні), генетична продукція та все перераховане з ШІ – штучним інтелектом може докорінно змінити ситуацію.

Людина, біологічна істота, яка давно протистоїть зовнішньому світу як об'єкту пізнання, тепер може стати перед фактом війни з прогресом. Деякі вчені говорять і про поразку у цій війні. Навіщо передовому людському суспільству науково-технічний прогрес, якщо в результаті людина зміниться з «машиною» ролями? І що робити, ламати їх як лудити чотириста років тому?

В одному з інтерв'ю на початку 2000-х на запитання журналіста: «XXI століття, прогрес, технології, а люди живуть однаково важко, у чому причина?» - відомий вчений-фізик, професор Сергій Капица (1928-2012) відповів приблизно так: «залізо» (мається на увазі комп'ютерне С.М.) пішло вперед, а мізки, свідомість залишилася такою ж! Очевидно, треба підтягувати духовне, без культури людина зникне... ». Далі видатний учений, син нобелівського лауреата з фізики (1978), академіка АН СРСР (1939), члена Лондонського королівського товариства (1929), іноземного члена Національної академії наук США (1946) Петра Капиці (1894-1984) додав: «Ця нестійкість - реакція на технічний прогрес, коли наша свідомість не встигає освоїти створену нами ж техніку, це одна з найглибших криз сучасного світу. Тому нічого, крім правильного виховання, не придумаєш! Але якщо ми не замислюватимемося над цією проблемою серйозно, людство прийде до краху, перші симптоми якого вже спостерігаються у суспільній свідомості. Вважати, що суспільство може дрейфувати будь-куди, шлях до самогубства...».

Ще раніше про це писав у книзі «Розуміння медіа: Зовнішні розширення людини» (1964) канадський філософ і філолог, знавець людини індустріальної та друкуючої, Маршалл Маклюєн (1911-1980): «Процес руйнування порядку, що є

результатом нового розподілу навичок, супроводжується культурним відставанням, у якому люди почуваються змушеними дивитися на нові ситуації так, ніби вони були старими, і виступати в епоху імплзивного стиску з ідеями «демографічного вибуху». [15]

Маклюен передбачив появу Всесвітньої павутини, інтернету майже за 30 років до її винаходу, гарний прогноз, але наука не завжди знає концепцію світлого майбутнього...

Якщо говорити про майбутнє: «Наука не може стверджувати достовірно, що суспільство та світ розвиваються у позитивний бік. Більше того, історичний досвід показує, що людство без кінця оберталось по колу, від демократії – до тиранії, від тиранії – до олігархії, потім знову до деспотії, потім знову – до демократії. Не було поступального розвитку суспільства від менш справедливого порядку до справедливішого... Віра у прогрес, закладена у всіх видах соціалізму (як марксистського), не наукою, а вірою, віровченням. І коли віра в прогрес, яка увійшла до нашого тіла і крові, намагається стверджувати, що вона наукова, - це помилка, самообман...» - писав наприкінці 1980-х відомий православний священик А. Мень (він посилається тут на роботу філософа С. Булгакова «Апокаліптика і соціалізм»).

Етика і мораль завжди були слабкою ланкою у житті людства. Найкращі світові уми протягом століть говорили про пріоритетне виховання людини, культуру. Насправді цього не відбувалося. Люди XX століття вірили в силу і справедливість прогресу, а настав вік геноцидів, голодоморів, ядерних бомб, нелюдського беззаконня по всій землі. Багато що залежить від розвитку духовної культури, а тепер у століття вже ХХІ-й з потенційною навалою цифрового життя та ІІІ, коли наша свідомість не встигає освоїти створену нами ж техніку – може й усе.

Так, людська нестійкість, несталість – реакція на технічний прогрес, сьогодні одна з найглибших криз сучасного світу. Нестойкість наблюдается и в реакции ученых, в частности философов на научно-технический прогресс.

У першій книзі американського філософа і політолога Френсіса Фукуяма «Кінець історії та остання людина» (англ. *The End of History and the Last Man*), що вийшла в 1992 році (до цього в 1989 р. була стаття в журналі) він стверджував, що поширення в світі західної ліберальної демократії доводить про кінцеву точку соціальної еволюції людства та формування остаточної форми влади. Автор мав на увазі не кінець календаря подій, а саме кінець усім війнам, революціям та взагалі протистоянням, накреслив хрест і на філософію з мистецтвом. «Цей триумф Заходу, триумф західної ідеї, – стверджував Фукуяма – проявляється насамперед у повному виснаженні колись життєздатних альтернатив західному лібералізму...» [30].

У першій книзі американського філософа і політолога Френсіса Фукуяма «Кінець історії та остання людина» (англ. *The End of History and the Last Man*), що вийшла в 1992 році (до цього в 1989 р. була стаття в журналі) він стверджував, що поширення в світі західної ліберальної демократії доводить про кінцеву точку соціальної еволюції людства та формування остаточної форми влади. Автор мав на увазі не кінець календаря подій, а саме кінець усім війнам, революціям та взагалі протистоянням, накреслив хрест і на філософію з мистецтвом. «Цей триумф Заходу, триумф західної ідеї, – стверджував Фукуяма – проявляється насамперед у повному виснаженні колись життєздатних альтернатив західному лібералізму.»

Ще у 1990-х роках критики вказували на деякі протиріччя фукуямівського вибору. Наприклад, англійський історик Перрі Андерсон (Anderson, Perry. // *A Zone of Engagement*. - London; New York: Verso, 1992. - P. 350-355.) зауважив, що Фукуяма використовуючи у своїх аргументах ідеаліста Гегеля абсолютно не згадує Маркса і зовсім матеріалістичну формацію - капіталізм.

Може сьогодні в ліберальній Європі немає - «експлуатації людини людиною», в ліберальних США точно є, щоправда видозмінена (ситуація роботи на двох роботах і життя в кредит тому в приклад С.М.), але в усьому світі є величезне безробіття у багатьох країнах. Злидні більшості там реальність. Не варто забувати, що сучасний капіталізм поки що не може обнулити ядерне протистояння, усунути голод та бідність та вирішити проблеми екології. Може, «грайливий» філософ на службі, Ф. Фукуяма відпарує що, тож то й треба їм, третьому світу, стати на шлях лібералізму. Китай, наприклад, не хоче, що з ним поробиш, якимось «чайним» дивом, він (Китай) зробив величезний ривок у технологіях та житті без методу Фукуями. За Китаєм ще кілька не останніх країн, зокрема ісламського світу, якими Фукуяма, поспішно нехтує.

Як відомо «кінець історії» по Фукуяме не вийшов, як часто буває у вченому світі була відмовка -- не так зрозуміли – мене та моє вчення.

«Фукуямівська теза про «кінець історії», популярну на Заході наприкінці ХХ ст. може виявитися хибним. Такого висновку дійшов сам автор концепції - Ф. Фукуяма, який заявив у своїй останній монографії, що відбувається в останні роки біотехнологічна революція. – «це не просто технологічна революція в нашій здатності декодувати ДНК і маніпулювати нею... Ця наукова революція спирається на відкриття та досягнення в низці взаємопов'язаних галузей, крім молекулярної біології, включаючи когнітивні науки про нейронні структури мозку, популяційну генетику поведінки, психологію, антропологію, еволюційну біологію та нейрофармакологію» - зауважують В. І. Глазко та В. Ф. Чешко «Небезпечне знання» у «суспільстві ризику (століття генетики та біотехнології) [26, . 30]

Можна відзначити маніпуляцію Ф. Фукуями і в скромному посиланні - на інших мислителів, наприклад, що Г. Гегель і К. Маркс припускали «кінець історії» (назва статті Фукуями звичайно вдало вистрілила, як свого часу «Захід Європи» О. Шпенглера або вираз Ф. Ніцше «Бог помер»), на підтримку П.

Андерсона пише фахівець з філософії історії, Ю. Семенов «Основник марксизму ніколи не вважав і не писав, що з перемогою комунізму настане кінець людської історії. Навпаки, К. Маркс стверджував, що з цього моменту почнеться справжня історія людства. [31, 509-510]

У працях «Наше постлюдське майбутнє» (2002), «Америка на роздоріжжі» (2003) Ф. Фукуяма відійшов від багатьох своїх позицій (підтримка сильної держави, розрив із неоконсерваторами) та інші пункти відкоригував. «Кінець історії» став бачитися інакше. У 2018 році філософ-політолог взагалі заявив, що бородач Маркс був у чомусь правий (кризи, безробіття зі злиднями, падіння товарного попиту) та «соціалізму треба повернутися». Щоправда із застереженням про ліберальну демократію. Китай тут знову постає клином. У науці дослідження корисні, навіть такі жонгливання, навіть політичних філософів і навіть на краю історії.

«Сучасні генні технології, поряд із комп'ютерною технікою та інформатикою, з повним правом можна об'єднати у категорію інформаційних технологій. Їх вплив на майбутнє цивілізації збігається, і ХХІ століття однаково можна назвати епохою комп'ютерних і генних технологій. На зміну декартівському «людина – машина» прийшла інша метафора, інша когнітивна модель – «людина – програма»» - пишуть автори, професійний генетик та біотехнолог, співробітник Інституту агроєкології та біотехнології УААН України, професор В. І. Глазко та доктор філософських наук, професор кафедри філософії та політології Харківського національного економічного університету В. Ф. Чешко у книзі з подвійною «небезпечною» назвою «Небезпечне знання» у «суспільстві ризику» (століття генетики та біотехнології). [26]

Новий час вважається особливим періодом світової історії, воно починало свій звіт у далекому ХVІІ столітті, склавши західну цивілізацію, зародило індустріальну цивілізацію і хрестоматійно закінчилося на початку ХХ століття. Найстрашнішого з погляду руйнувань і катастроф, найпрогресивнішого в техніці,

технологіях і самого обнадійливого у здобутті світової гармонії. Нове (за історичним часом) XX століття наситившись до кінця свого в технічних можливостях космічних та інформаційних висот схоже збанкрутувало у висотах паралельного світу - духовних.

Неевклідова геометрія знову в загоні, паралелі не сходяться. Відсутність протягом 40 років (після 1990) конкурента -- соціалістичної системи дав відмашку повному та остаточному капіталізму, сформувався світовий ринок. Становлення держав зі своїми інтересами і союзи країн - відомі картини, як й у період Стародавнього Нового времени. Але де «великі географічні відкриття»?

Анонсовані в середині XX століття польоти на Марс та інші планети не склалися, виявилось поки не з розуму і не за можливостями. І проблема, очевидно, не технічна, вона «внутрішня» або як сьогодні кажуть «глибинна». Якщо сучасна медицина не рятує (за великим рахунком) законних землян від раку, навіщо людям летіти на Марс. Можна спростити питання: нежить лікується також як 100 років тому – за сім днів. І не потрібно за один день, тому що фізично, ймовірно, так влаштовано, що не ламаючи механізм, знайти істину (вилікуватися) – потрібно сім днів.

Усі думки філософів Нового часу, Бекона, Декарта, Локка, Лейбніца, Спінози, найрозумніших людей, у принципі це переоцінка цінностей у класичній науці та у філософії. Тоді відбулася переоцінка цінностей у культурному та духовному житті. І це різко зрушило світ уперед до гармонії та достатку. Зміни життя європейського суспільства як еталон за останні півстоліття все тієї ж (та не тієї) переоцінки цінностей не дає повноцінного результату - гуманізму для всіх і гарантованого. Підсумком втрата домінування Старої частини світу. Наступний черговий Присмерк?

Головною проблемою урізаного гуманізму та щастя для багатьох, але не для всіх, це безперервні війни та не можливість їх запобігти, маючи набори (як здавалося) інструментів цінностей та гуманного потенціалу. «Медовий» мирний

період після 1945 року, підкріплений Гельсінськими угодами 1972 року, протримався лише 50 років. Війни були в середині 90-х у центрі Західної Європи та найстрашніша сьогодні у центрі східної. Якщо неможливо (у принципі) зупинити потенційного агресора, то знову ж таки навіщо землянам летіти на Марс і Венеру і тим більше з дикими планами там оселяться. Це більше схоже на втечу-евакуацію, ніж на велике географічне відкриття у стилі Колумба та Америго Веспуччі. «Індейців», які чекають наміста в найближчих галактиках, немає, вони всі тут на Землі. Технологічний Алан Маск маніпулює цією нібито "прогресивною" мрією землян - рвонути з блакитної планети. Сучасний філософ-політолог із задоволенням передбачить і проінтерпретує, коли і де будуть війни, але не підкаже як їх позбутися, не допустити, хоча б найрозружніших. Війна найнегуманніша річ, і найогидніша антицидність.

В історії європейської філософської думки, зокрема Нового часу, можна знайти військові концепції. Роздуми Локка, Канта, Гоббса, Гегеля і вони не схожі. Гоббс писав про війну як природний стан людства («війна всіх проти всіх»), а Гегель як про історичну потребу.

Гегель суперечив Канту, який «апелює не до минулого, а до майбутнього людства, бачачи дві можливості вічного світу: цвинтар людства (німецьке слово «Friedhof» означає «двір світу») та конфедерація всіх народів». Але вони обоє розуміли неминучість воєн у світі. Про це сьогодні говорить доктор філософських наук Вахтанг Кебуладзе, відповідаючи на питання штучного інтелекту ChatGPT від лабораторії OpenAI: «Чи може війна бути виправданою?».

«Кант пропонує чи не першу концепцію війни, яка має уможливити майбутній світ. Для цього слід укласти попередню угоду про мир, пункти якої не можна порушувати навіть під час війни. Теорія Канта цієї попередньої угоди про вічний мир лежить в основі сучасного уявлення про військові злочини, неприпустимі під час війни. На відміну від Канта, Гегель говорить не про вічний мир, а про перманентну війну, якої не можна уникнути в історії людства, тому

що вона, зрештою, і є одним із головних її двигунів. На думку Гегеля, слабкі суспільства можуть вийти з війни сильнішими. Додам лише те, що це може статися лише у тому випадку, якщо війна не знищить ці суспільства...». «Війни від не знання» - підсумовує В. Кебуладзе.

Постмодерніст М. Маклюен вважав, що «готовність до війни характеризується сучасною соціальною системою». Суспільства намагаються «відновити втрачену самоідентифікацію і це призводить до воєн», у той же час війна веде до нових технологій та техніки, що спричиняють «нову втрату самоідентифікації».

Війни від не знання, відсутності культури, духовності. Але як це можливо за наявності у кожної європейської людини як мінімум середньої освіти, у кожної четвертої-п'ятої вищої та у всіх наявності в руках або цілодобово поруч комп'ютера-смартфона, розумних, майже органічних (скоро ймовірно - вбудованих у тіло) додатків до індивідуума. Очевидно так, причина тут: культура, виховання, духовна висота яка підтримує рівновагу доброго.

В історії людства таку роль довгий час грала релігія, навіть не грала, а була опорою культури та духовності, що, втім, не заважало присутності у світі зла. Після епохи Відродження, у Новий час – наука, філософія, мистецтво трохи відсунули церкву та релігію дещо убік, відкривши перспективи нового руху вперед. Пізніше інші течії поводитися з Богом радикальніше, потрясаючи церковні підвалини. Ф. Ніцше зі своїм висловом «Бог помер» викликавши інтерпретації типу, і тоді «що нам Бог?» або «тоді все дозволено». Ніцше мав на увазі смерть Бога як моральна криза людства, під час якої втрачається остання віра у вищий порядок і мораль. Ніцше пропонував людству (європейцям) переоцінити цінності. Далі пішов К. Маркс, визнаючи релігію як гальмо прогресу та «опіум для народу» і вона в його теорії «скасовувалася».

Руйнування в Новий час традиційних товариств, наступна «смерть Бога» поява цілих класів пролетарів викликали потребу в новому світогляді більш

практичному і лягла на оброблений ідеологією ґрунт нова доктрина-вчення де не було місця богу

Сам Маркс та її послідовники досить однозначно визначали місце релігії у майбутньому щасливому суспільстві -- ніяке чи обмежене (окремо від суспільства - як культ), всі сучасні релігії і церкви розглядавалися як «органи буржуазної реакції», що використовуються для «експлуатації і одурманення робітничого класу».

Глобальний експеримент утвердження марксизму в дії -радянська країна, що проіснувала всього трохи більше 70 років і зникла, здав позиції і марксизм. Не в усіх соціалістичних країнах цього періоду підтримувалась жорсткість до релігії, наприклад, у Польщі. У СРСР після Сталіна, особливо у роки Л. Брежнєва, також ослабла релігійна ідеологія. В інших азіатських країнах (В'єтнам) марксизм і релігію намагалися поєднати якось з буддизмом. Буддизм, як кажуть, сумісний з комунізмом, враховуючи, що обидва вони можуть трактуватися як атеїстичні і, можливо, мають певну схожість щодо їхніх поглядів на світ природи та взаємозв'язок між матерією та розумом. Проте буддистів переслідували азиатские «красные»

У свій час індійський політичний діяч лідер «недоторканих», основний автор проекту індійської конституції. Бхим Рао Амбедкар (1891-1956) у своєму есе «Будда чи Карл Маркс» писав, що «росіяни пишаються своїм комунізмом. Але вони забувають, що чудо з усіх чудес полягає в тому, що Будда встановив комунізм, наскільки це стосувалося Сангху, без диктатури. Можливо, це був комунізм у дуже малих масштабах, але це був комунізм без диктатури – диво, яке не вдалося зробити Леніну».

Цікава заява Нобелівського лауреата мира Далай-лами XIV: «З усіх сучасних економічних теорій економічна система марксизму заснована на моральних принципах, в той час як капіталізм переймається лише вигодою і прибутковістю. Провал режиму в колишньому Радянському Союзі був для мене

не провалом марксизму, а провалом тоталітаризму. З цієї причини я досі вважаю себе напівмарксистом, напівбуддистом». Не так просто повалити Маркса, який був, як ми з'ясували, однією з найбільш значних постатей у науковому соціально-економічному процесі у другій половині XIX століття, напівмарксистські тенденції до релігії сьогодні не рідкісні.

Релігією в СРСР намагалися зробити науку та освіту та багато в чому успішно – масову середню освіту, грандіозні успіхи в науці – перші польоти в космос, інші відкриття. Проте повністю замінити цю «нішу», заповнити її «духом» не вдалося. У колишніх радянських країнах, в «новий час», на місці зруйнованих, було збудовано тисячі нових церков і на доларі як і раніше красується той самий «святий» напис.

Що цікаво те, що прагнули зробити більшовики-марксисты багато десятиліть: прибрати релігію, закрити церкви -- вийшло само собою без будь-яких революцій в Європі протягом 1980-1990-х роках і продовжується. У «старій» Європі закрилися тисячі християнських церков, просто так, із глобалізації миру та населення. Сучасна церква чи віра в Європі та в багатьох інших країнах світу і без марксизму чи якогось іншого вчення зазнає кризи. Хоча вираз Вольтера: «Якби Бога не було, його треба було б вигадати» залишається в силі. Релігійне розуміння світу теж реальність, віросповідання корисне і як культурна, духовна «подушка».

«Америка, мабуть, переживає процес звернення, описаний Маргарет Мід у журналі «Тайм» (4 вересня 1954 року): «Звідусіль долинають скарги, що суспільству доводиться рухатися занадто швидко, щоб наздогнати машину. У швидкого руху є велика перевага, якщо ви рухаєтеся цілком, усією своєю істотою, якщо соціальні, освітні та рекреаційні зміни йдуть у ногу один з одним. Ви повинні змінити весь патерн відразу і всю групу гуртом; і люди самі мають ухвалити рішення йти вперед» - пише Маршал Макуел. [15]. Що робити суспільству початку XXI століття: бігти щоб залишитися на місці або вдвічі

швидше, щоб трохи просунутися вперед, як радить усім знайома Аліса з країни Чудес або змінити «увесь патерн відразу» описаний вище (врахуємо 70 років тому) американцями? Що робити науці, вслухатися у висновок, убитого радянською системою, академіка-генетика Миколи Вавілова, який стверджував, що «селекція є еволюцією, яка спрямовується волею людини», чим можна заспокоїти футурофобів, або не заважати сумлінним Іванам Мічурінім і навіть таким як диявольськи невтомний Трохим Денисович Лисенко. Усі троє, з різними підходами, служили науці - генетиці, яка сьогодні на піку розвитку і може поставити крапку в історії людини.

Вчені лякають черговими «пресмирками», небаченими економічними кризами та навалами. Але очевидно, що лише духовне відродження може змінити життя країн і стримати погане яке вбиває (війна, економічні кризи) і те, що насувається – подальша моральна деградація та остаточна втрата людиною розумною свого особливого місця у світі.

Але вихід є. Людина як вища творіння, наділений природою, Богом чи Абсолютом як розумом і совістю (здатністю соромитися і червоніти), а й здатністю сподіватися і тримати планку вище кривої лінії депресії. Бажати щастя та отримати його. Як і триста років тому мріяли та обґрунтовували французькі провідники та багато інших мислителів, філософів. Сьогодні напередодні XXI століття може такий самий перелом Часу та Простору як у часи Бекону, Декарта, Спінози та Ньютона, можна сказати Новий час -2. Також як триста років тому від чогось потрібно відмовитися, як у той чарівно-науковий період потрібні Нові знання та духовні відносини найвищої гідної людини якості. Одна людина чи група людей цього не зроблять.

«Вихід для світу, двері для майбутнього, вхід у надлюдство відчиняються вперед і не для кількох привілейованих осіб, не для одного обраного народу! Вони відкриваються лише під натиском всіх разом і в тому напрямі, в якому всі разом можуть з'єднатися та завершити себе у духовному відновленні Землі. Хід

цього оновлення тепер необхідно уточнити і над ступенем фізичної реальності його подумати. – писав П'єр Тейяр де Шарден у роботі «Феномен людини». У «надлюдство» не ніцшеанського, а нормальне Людство, замішане на математиці (читай науці) та культурі. Добре слово - "нормально", з життя.

«Як справи», — питає людина. – «Нормально!» - Відповідає землянин. Водночас дуже наукове. «Нормаль у геометрії – перпендикуляр до прямої або площини на довільні гладкі криві та поверхні. Нормаль до кривої у заданій її точці - пряма, перпендикулярна до дотичної прямої у зазначеній точці кривої - визначає довідник з математики. Просторова крива (як поверхня нашої планети) у кожній своїй точці має безліч нормалей, що формують так звану нормальну площину. Поняття нормалі може використовуватися не тільки в механіці, але в багатовимірних різноманіттях, наприклад, у тривимірній комп'ютерній графіці... Старт найсучаснішої космічної ракети продукту науково-технічного прогресу є нормаллю до кривої, не гладкої (як життя багатьох людей) поверхні Землі.

Без науки ніяк. Першими мудрецями були геометри, Евклід, Архімед, Піфагор, потім Декарт, Лобачевський всі вони були і філософами і перший серед них Фалес якого цікавив не лише світ богів, а й природа та людина в ній. У основі геометрії лежать філософські поняття. Але «знаючи геометрію» не лише математики. В основі життя наукові та божественні. І шкода буде втратити її, життя, на єдиній планеті.

3.4. Руйнація фундаменту чи повернення до класики. Когнітивний потенціал сучасної філософії і її здатність співпрацювати з різними галузями знань.

Не знаючий геометрії, та не увійде до Академії.

Платон

Поняття, які мають жодної опори у природі, можна порівняти з північними лісами, де дерева немає коренів. Достатньо пориву вітру, досить незначного факту, щоб перекинути весь ліс дерев та ідей.

Дені Дідро

Думаю, навряд чи якась окрема наука може вирішити проблеми сучасності, фізики вже розвели руки після Чорнобиля та забули переможні прогнози щодо термоядерного синтезу, «чисті» економісти показали нещодавно (2009 р. і далі), що не розуміють причин останньої світової кризи тому, що воно не класичне. «Лірики» --«інженери людських душ» як висловлювався один злий цар на одній зниклій Червоній планеті - письменники, поети і просто самотні мандрівники теж не в дусі. Проблеми сучасності можна подолати лише у комплексі. Осібно в цьому процесі стоять гуманітарні науки і над ними (на мою думку) філософія, яку чомусь прийнято вважати, у «практичному» світі, наукою яка думає осторонь.

Сьогодні вченим потрібно вирішувати проблеми не лише «старого» прогресу, а й викликані новими технологіями. Небезпека атомних станцій і взагалі атомної енергії (про це говорили свого часу (А. Ейнштейн, А. Сахаров) призводить до масового впровадження сонячних та вітряних джерел енергії, а ті приносять нові проблеми, про які згадувалося вище.

Перед біологією (саме біологів, а не медиків) стоїть проблема фарм індустрії у боротьбі з раком, цукровим діабетом, інфекціями (антибіотики) та іншими небезпечними захворюваннями, які можна було вирішити ще у минулому столітті. Економісти і соціологи повинні готуватися до вивільнення мільйонів працюючих від «навали» цифрових технологій. Хоча це проблема не вчених, а суспільства та Корпорацій та її на мою думку можна вирішити. Наприклад, якщо роботи та алгоритми «вивільняють» на вулицю мільйон людей, то зменшення

робочої зміни на 4 години (удвічі) створює відповідно 0,5 мільйонів робочих місць у цьому секторі.

Американський підприємець-програміст Мартін Форд у своїй книзі «Пришестя роботів. Техніка та загроза майбутнього безробіття» (2015г) [33] має рацію що означає цю реальну проблему найближчого майбутнього, але не вірно те, що автор не залишає ніш для застосування робочих рук. Він прогнозує, що технології, алгоритми через 20 років залишать без роботи третину чи більше менеджерів у всьому світі. Але не говорить про те, що робочий день можна скорочувати відповідно. Звичайно це рівень прийняття рішень державного масштабу і питання власності який і повинен переглядатися так само «категорично» як і наступ роботів. Применшуються ніші освіти, відпочинку і величезна ніша для докладання зусиль людей, що звільнилися, - догляд за літніми, яких сьогодні вже інші футурологи чомусь вважають також - глобальною проблемою. Так вірно вихід - базовий гарантований дохід населенню, але чому автор Форд вважає це «драматичною мірою у відповідь» [34]. Мечтали ведь про процветание, изобилие и «каждому по потребностям».

Гуманітарні науки економіка, соціологія, демографія в поєднанні з філософією повинні вирішити, запропонувати, що робити з такою категорією, як «суспільство споживання», основним пожирачем природи та ресурсів.

У сучасній науці як у природних (біології, фізика, хімія), так і гуманітарних розробляються ідеї та принципи, що змінюють традиційні уявлення про об'єкти, їм надаються «людський вимір» та «синергетичні ефекти».

Оптимістичні сценарії майбутнього припускають, що інтеграція Сходу та Заходу (бідності та розвитку) продовжуватиметься і завершиться повною конвергенцією (сходженням), злиттям цивілізацій в одне органічне ціле. Інші вчені песимісти передбачають, що процес інтеграції людства перерве якась техногенна катастрофа або що конкуренція з часом візьме гору (світова війна) над спільністю інтересів людства. Песемісти часто виявляються реалістами, не

тільки на шахівниці. Однак «немає жодної іншої сили, окрім науки та знання, яка могла б утвердити свою верховну владу над духом і душами людей» – вигукував Френсіс Бекон.

Політики, які сьогодні найдалі від філософів щодо світогляду та дій утворили навколо себе цілу систему мудрування – філософію надуманих проблем, які видаються як тупикові та глобальні. Хоча ці проблеми могли бути вирішені гібридною (прикладною) філософією: економістами, соціологами в поєднанні з психологами, які дивляться мудро в корінь проблеми. Наприклад: «Стрімке старіння населення... створило - буквально протягом лічених десятиліть - величезний пресинг на охорону здоров'я..." або часто застосовувана "зручна" фраза "Стрімке старіння населення". Населення в розвинених країнах правда старіє. Навіть уже "старе" як у Японії. Однак «старіння» у розвинених країнах (тобто звідки не їдуть) це ознака розвитку та можливостей держави. Чому ж ніби важко «обслужити» всіх своїх громадян вже за порогом ХХІ століття? Адже технології вище, продуктивність вище (і не потрібно багато людей!)?

У Європі та особливо у східній, зокрема в Україні, теж вважають «по головах», висувають страшну фразу: «тепер на одного пенсіонера лише один працюючий – катастрофа!». У нас це любить на кожному кроці робити консервативне пенсійне відомство, а за ним багато «вільних» експертів та законодавців. Як впливає кількість працюючих, якщо при цьому (зменшенні кількості працюючих) ВВП цих країн у рази збільшилося, обороти збільшилися? Тепер «продукт» створюють не тільки люди в одиницях - це роблять роботи, алгоритми, майданчики і ... що є поки в реальності - сфера послуг (гроші по колу). Корпорації на піку науково-технічного прогресу створили та створюють виробництва з безлюдними технологіями, в яких пенсійні фонди не можуть знайти душ та голови для нарахування соціальних внесків. При цьому ці сучасні підприємства (з роботами, ШІ тощо) їх буде все більше, мають доходів більше, ніж коли були цехами з людьми. Якщо влада (представники народу) не

здогадуються, що можна (і потрібно) враховувати безлюдність і надприбутки, то у них немає в кадрах філософів чи економістів з філософським ухилом.

Не зовсім в'яжеться із твердженням, що населення старіє і є небезпека глобальної нестачі кадрів, з іншим, що суперечить першому, страшним висновком: «Штучний інтелект і алгоритми звільнять від роботи мільйони людей». Програміст-футуролог М. Форд згадує і про це феномен «обнулення» проблеми, правда зі скепсисом.

Нестачі у дуже розвинених країнах. А «риби», і не лише риби, адже багато! - людина з пересадженими сто років тому зябрами акули Іхтіандр не залишає нас. Звичка суспільної формації та класичний «дикий» ринок сьогодні стає гальмом у суспільному розвитку. Може потрібно відмовитися від жорсткого, назавжди цієї теорії ліберальної економіки, зі святими коровами на кшталт «святості ринку», ринок-«невидима рука» все зробить і т.д. І теорія пана Фрідріха фон Хайєка сьогодні, у першій чверті ХХІ століття, під питанням, принаймні у багатьох. При такому розвитку науки і техніки, коли спостерігається (або можливо) достаток товарів та продуктів, голод та нещастя не повинні залишатися нормою для багатьох суспільств. Однак у сучасній, майже цифровій економіці часто діють закони джунглів і казино - хто перший прийшов, урвал той касує мільярди доларів, тобто - «успішніше».

Фон Хайєк та його прихильники вважає, що мати на якійсь фінансовій операції (операціях) сотню мільйонів доларів одній людині – логічно і добре, а я вважаю разом із Джоном Роллзом та теорією «чесної справедливості», підкріпленою моральним правом Лона Фуллера, що у ХХІ столітті, у новому вимірі, з елементом совісті, мати стільки «золота» аморально і не логічно. 1974 року Нобелівську премію з економіки дали Фрідріху Августу фон Хайєку, автору відомої книги «Згубна самовпевненість. Помилки соціалізму» - більш лібертаріанцю, ніж будь-хто, а не Дж. Ролзу, але сьогодні такий підхід був би під питанням. Як і категорія «згубної самовпевненості» Хайєка. Мова не про лівацькі

ідеї. Мова про Новий час. Світ різко змінився. Постає питання: бути людині чи не бути. І не тільки через ядерну війну, а решту: клімату, придушення людського вигляду - штучним. При цьому всім деякі «святі» економічні формули залишаються непорушними та недоторканими. Власність понад необхідна чи «вкрадена» вже цифровим способом – не може бути святою. Не можу написати, як К. Маркс після свого виведення «капітальної» теорії: «вперше критично доведено мною». Не доведено. «Залізо» знову пішло вперед - містер Макдак залишився той самий.

«Людина людині вовк, якщо вона її не знає» – писав давньоримський драматург Тіт Макцій Плавт (Томас Гобс пізніше секвестував цю фразу), глобалізація саме призвела до того, що всі можуть «знати - всіх». І це плюс має працювати на користь усіх, і синергія гуманізму може нейтралізувати проблеми, починаючи від клімату, економічних криз до соціальної біології. На соціально-суспільному полі очевидно від Гобсівського «вовка» треба повернутися до категорії «людина людині – друг, товариш і брат» навіть якщо вона її «не знає». Не до партійної тези, а до настанови більш ранньої - біблійної, звідки радянські комуністи й черпнули пункти свого морального кодексу. «Товариш і брат» не пройшли.

Однак наведу «прощальну» цитату Еріка Хобсбаума («Eric Hobsbawm: a conversation about Marx, student riots, the new Left, and the Milibands»): «Спадщина Карла Маркса, — цього беззбройного пророка, який надихнув на великі зміни, — залишається незаперечним. Я зовсім свідомо не кажу, що нині є якісь аналогічні можливості. Зараз я кажу, що основні проблеми 21 століття вимагатимуть рішень, які не можуть дати ні чистий ринок, ні чиста ліберальна демократія. У цьому сенсі буде потрібно створення іншої комбінації, іншого поєднання соціального і приватного, управління і свободи. Як ви це назвете, я не знаю. Однак, швидше за все, це більше не буде капіталізм, принаймні у тому вигляді, який ми спостерігаємо в нашій країні [Великобританії] та в США [36].

Люди навчилися використовувати явища природи та зв'язки між ними на свою користь. Спершу з'явилася сокирка, колесо, вітряки, потім електрика, двигуни та механізми. Сьогодні комп'ютери та прилади складніші, зокрема ІІІ. Без науки світ неможливий. Такий самий шлях, але особливий пройшла і філософія, «перша» наука.

Енциклопедії сто років тому писали про філософію як «вчення про основні принципи пізнання і буття, яке прагне з'ясувати загальний зв'язок всього суцього і об'єднати всі галузі людських знань, досліджуючи останні основи їх». Або так: «Одна з форм суспільної свідомості – наука про найбільш загальні закони розвитку природи, суспільства, мислення». За радянських часів приблизно теж. У принципі поняття «філософії» як форми суспільної свідомості, світогляд, систему ідей, поглядів на світ і місце в ньому людини» не змінилося. популяризатор науки, письменник-фантаст В. Н. Комаров, у відомій книзі «Наука і міф» писав: «Наука - це, перш за все людська діяльність з виробництва знань, одна з форм суспільної свідомості, що включає також мораль, мистецтво, філософію і релігію».

Але наука – це виробництво знань, а й оцінка, отриманих знань їх перевірка на істинність. Тому наука, це процес отримання істини. Ще можна трактувати як процес руху думки людини, прагнення відкриття нового. Знайти істину. У цьому виді наука тісно стикається з філософією. Проте останньої істини немає і філософія та наука перебувають у постійному розвитку. Говорячи про науку взагалі слід не забувати час-сьогодні воно-нове.

Тепер світ при глобалізації більш складніший і взаємозалежніший. За останні півстоліття «сучасна західна цивілізація досягла надзвичайних висот у мистецтві розчленування цілого на частини, а саме у розкладанні на найдрібніші компоненти. Ми добряче досягли успіху в цьому мистецтві, досягли успіху настільки, що нерідко забуваємо зібрати роз'яті частини в те єдине ціле, яким вони колись були» [42]. У книзі лауреата Нобелівської премії Іллі Пригожина та

Ізабелли Стенгерс про час та фізику в динаміці «Порядок із хаосу. Новий діалог людини з природою» наводиться масу «роз'єднаних частин» хаосу, які слід було б звести в ціле, «осмислити шлях, пройдений наукою і пізнанням, і викласти вимоги сучасної науки і суспільства: відновити спілку людини з природою на нових підставах, в якій буде не тільки єдність природи та людини, але також науки, культури та суспільства.» (42, с.11).

Але думки вченого-фізика лягли в названу книгу сорок років тому, відтоді відбулися грандіозні зміни, навіть у фізиці. І все ж таки «Наука є відкритою системою, яка занурена в суспільство і пов'язана з ним мережею зворотних зв'язків». (42, с.13)

Наука та філософія знаходяться завжди у русі. Починаючи з епохи Відродження, процес розмежування між філософією та приватними науками протікав усе більш прискореними темпами. Взаємини між філософією та приватними науками носили суперечливий характер. Величезний прорив зробила наука під час Нового Часу, на якому я акцентую увагу, в XIV--XVII століттях особливо у математиці, астрономії, фізиці.

Пізніше «між світовими війнами нова філософія здійснила наступ на широкому фронті, вона заявила про себе як про великий переворот, глибоку революцію в мисленні» - зазначав «Вольтер аналітичної філософії» Бертран Рассел, він же в нарисі, написаному ще в 1920-ті роки, стверджував, що філософія є «по суті щось єдине з наукою, відрізняючись від спеціальних наук тільки більше загальним характером своїх проблем» [43].

Філософія зводить до купи результати досліджень у всіх галузях знання, створюючи всеосяжний синтез універсальних законів буття та мислення. Виконуючи цю функцію, філософське мислення нерідко прямує на об'єкти, щодо яких емпіричне знання ще не можна досягти.

«Сучасна наука, сутнісно, спирається такі три основи пише математик та історик науки І. Н. Веселовський: 1) застосування експерименту, спостереження

щодо природи; 2) логічні докази висновків, отриманих із основних передумов; 3) можливість математичного уявлення природних процесів». Але якщо наукові досягнення, особливо таких наук фізика, хімія, біологія, генетика, астрономія, математика і навіть економіки - очевидні, то досягнення гуманітарних наук і філософії яскраво не виявляються. Адже філософія не створює матеріальних благ, які відчуються людством насамперед. Обиватель вважає (і тепер не тільки простий громадянин, а й деякі «розумні» голови разом із «теоретиками» корпоративного капіталізму), що філософія взагалі не приносить жодної користі та глибоко помиляється.

Філософія - це сама думка. Теорія, яку часто не люблять сьогодні «корпорації» у зв'язку з урядами, так і індивіди, які «університів не закінчували». Що вона (філософія) дає де практичний результат? Хоча б у справі – порятунку світу?

Розмірковувати і оцінювати оточуючих її людей і світ – всі ці роздуми народжують думки, які самі по собі і є філософія. Британський філософ-неогегельянець, історик, автор книги «Ідея історії» та «Принципи мистецтва» Робін Джордж Коллінгвуд (1889-1943) пише «Філософія — це мислительна діяльність.<.....>Тож філософію можна назвати думкою другого ступеня, думкою про думку. <.....> В Середні віки головні питання думки пов'язувалися з теологією, тому й філософські проблеми поставали з богословських роздумів, і стосувалися вони відносин Бога й людини. Від XVI до XIX сторіччя основне зусилля думки було спрямоване на закладення підвалин природничої науки, а філософія взяла собі за головну тему відношення людського духу, як суб'єкта до речей світу природи, які оточують його в довколишньому просторі, як об'єкта...» [44].

Весь цей час, пише Коллінгвуд, люди мислили історично, але по «простому», не піднімаючи проблем «важких» для вирішення, але у XVIII сторіччі люди почали осмислювати історію критично. Філософ тут більше

стосується історії, проте філософія також несхожа «на математику, теологію чи природничу науку.»

Не багато є наук, які можуть зазнавати кардинального сумніву і навіть руйнування класики в міру появи революційних ідей, як це було з філософією у XX столітті. Ідеї Ніцше, Фрейда, Шпенглера вразили основи філософії. «Руйнація філософії», як вважають деякі сучасні філософи, своїми «гібридними проєктами зворотних форм розуму», такими як «божевілля як форма розуму» у французького контр-історика та соціального філософа Мішеля Фуко (1926-1984), хоча інші авторитети вважають його одним із найвпливовіших філософів XX століття, а його «генеалогію (або мікрофізику) влади найвпливовішою філософською концепцією останніх двадцяти років у галузі сучасної філософії (М. Риклін).

Або цинічний розум теоретиків суспільства споживання, де цинік дотримується сучасної формули щастя – «бути дурним і мати роботу». Петер Слотердайк – німецький філософ (р.1947) розкрив секрет нездатності цих людей (їх маси) «розуміти зв'язок своїх повсякденних дій із тими згубними тенденціями, які захоплюють суспільство». Слотердайк вважає циніків, здатними «імітувати ідіота, але не бути ним». Філософ вважає витoki сучасного суспільного цинізму в епосі Просвітництва, вірніше у її провалі. У книзі «Критика цинічного розуму» (1983) Слотердайк пише: «цинізм – це освічена хибна свідомість» [46]. Звичайно цинічна філософія – це не прояв свободи та незалежності, а навпаки заперечення культури та відмова від суспільних норм, не Хаєковська, проте також форма самовпевненості. У більш зрозумілому аскетизмі, «спокої і волі» ще можна побачити якесь помірковане благо і щастя, але прагнення досягти його через відмову від матеріальних благ і що важливе суспільних норм – сумнівно.

Така ізоляція та відчуження від суспільства та ізоляція як норма життя (дауншифери сьогодні поки що рідкісне явище) заведе в безвихідь культуру та прогрес. І хто цікаво займе міста після відходу до себе циніків-щасливців? Банди

«справедливих», «розумні» корпорації або тонтон-макути Грема Гріна [45]. Сучасний цинік, не подружжя давньогрецьким, він спритний і «м'який», саме для проковтування майбутнім штучним розумом – кролики для удава.

Слотердаjk все ж таки пропонує сучасних Баранкіних визнати значення культури і бути людиною. Була в мене книга в дитинстві – казкова повість Валерія Медведєва «Баранкін, будь людиною!» про пригоди двох друзів-школярів. На початку навчального року вони отримують двійки з геометрії та підпадають під критику однокласників. Вони настільки втомлюються «бути людиною», що мріючи про безтурботне існування намагаються перетворитися на птахів, на метеликів, потім на мурах, трутнів з надією на отримання кращого, легкого життя. Воробйов мало не з'їдає кішка, в них стріляє з рогатки сусідський хлопчик, метеликів намагаються склевати горобці, їх намагається зловити сачком дівчинка з їхнього класу. Потрапивши до мурашок і побачивши складну ієрархічну систему з обов'язковою працею (!) і війною між «чорними» та «рудими» вони занепали духом і нарешті небезпека бути з'їденими стрижем повернула друзів до людей. Два звичайних ледаря самостійно дійшли філософських висновків про свободу і необхідність - усвідомлену.

Пізніше, в іншій книзі «Ти маєш змінити своє життя» (2009) Петер Слотердаjk запропонував антропологічну модель – людину, «яка вправляється». Тепер людина ХХІ століття шляхом постійних вправ протягом усього життя (треба думати, нічого не боячись), «разом з Богом» може створювати саму себе. Така «система духовних вправ» підтримує "іmunітет" чимось нагадує проект американського письменника-педагога Дейла Карнегі (1888-1955) у вигляді книг, що зайшли в нашу країну на початку 1990-х: «Як завоювати друзів і впливати на людей» (1937), «Як не переймається і почати жити» (1949). Вони були написані набагато раніше в середині століття, але в період «напіврозпаду», страху та безнадії у нас опинилися у тренді. Не довго.

Ми вже простежили за людиною печерною, «письменною», «грамотною» «електричною», «друкуючою» тепер розумно-вправною ... Останні (за позначенням) люди найвразливіші, їхні страхи можуть зрівнятися зі страхами перших - печерних людей, які мають з техніки тільки кам'яні сокири та багаття хоч у сучасних індивідів є всі міста та теплі квартири, їжа та техніка зручності на межі фантастики.

Захоплення технічними перемогами та новинками є небезпечним і ця небезпека сьогодні відчувається багатьма. Сцієнтистська позиція пояснення суспільного життя тримається на тому, що науково-технічний прогрес сам по собі, на основі своєї власної логіки (подібної до невидимої руки Адама Смітта в економіці) сам приведе до вирішення всіх людських проблем, і технічних і соціальних. Це помилка.

До кінця XIX століття таке розуміння у світі, у свідомості мас, було безпечним і навіть романтичним. НТП тільки-но вийшов на велику дорогу. Як мріяли герої трагічно-щасливих п'єс і оповідань А.Чехова про історично недалекому майбутньому: їхні помисли і мрії пов'язані з майбутнім, там - праця, прогрес і щастя. Цікавий і такий діалог: «Коли Старцев пробував заговорити навіть з ліберальним обивателем, наприклад, про те, що людство, слава Богу, йде вперед і що згодом воно обходитиметься без паспортів і без страти, то обиватель дивився на нього скоса і недовіжливо і питав: «Отже, тоді кожен може різати на вулиці когось завгодно?» (Чехов А. П «Іонич»). Але недовірливих було набагато менше. Сьогодні через 100-150 років їх набагато більше. Майбутнє багатьох лякає.

«Наші думки матеріальні» у певному сенсі це істина. Тому крайній песемізм, з приводу науково-технічного прогресу нового часу, може самовиконатися, якщо в нього віритиме більшість, критична маса громадян. У страху майбутньої техніки, як машин, а й алгоритмів, у футурофобії є певна користь, може відбраковувати гірші ідеї. Про це писав німецько-американський

філософ-екзистенціаліст, фахівець у галузі філософії техніки та медицини та з етики відповідальності Ханс Йонас: «Чого ми не хочемо, ми знаємо краще, ніж те, чого хочемо. Тому філософія моралі має спочатку просити поради у наших страхів, а не у наших бажань...» [47].

Техносфера не повинна витіснити людину із земного життя, проте «звучна гордо» Людина втрачає місце в сучасному світі і за несприятливих обставин (створених самою людиною) втратить її у вогні та нечистотах або поступиться своєю земною роллю вищому електронному організму. А яке «місце» філософії за такого розкладу, куди прагне філософська думка і самі філософи? Може остання зупинка наприкінці історії?

«Філософії у розвинених суспільствах ніколи не буває забагато, адже завжди існує підвищений попит на світоглядні орієнтири, методологічні програми, життєві та суспільні стратегії, ідеали тощо. Додамо, що такі суспільства час від часу переживають «переоцінку всіх колишніх цінностей», відтак світоглядний компас у вигляді філософських компетентностей завжди має бути наготові у кожної сучасної людини, бо вона знаходиться посередині моря ідеологічних пропозицій і постійно змушена щось вибрати або когось обирати....Зокрема, Геферт пропонує таку його дефініцію: «Філософування треба розуміти як незавершений, ітеративний процес інтерпретації інтерпретацій, який дає змогу робити кращі та далекосяжні інтерпретації» [Gefert, 2008: S. 41] -- зазначається у статті «Філософія: життя після смерті» доктор філософських наук професор завідувач кафедри філософії Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди Марія Култаєва [48].

Професор наводить і слова колишнього президента Німецького філософського товариства К. Ф. Гетьмана: «На початку XIX сторіччя філософія була в університетах провідною наукою. А де опинилися ми зараз? Філософія є маленькою дисципліною з невизначеним змістом серед так званих наук про людський дух. Зв'язок з природознавством та іншими дисциплінами ми фактично

втрапили. Те, чим займалася філософія як теорія науки, майже не застосовують у природознавстві. Але тепер ситуація змінюється. Наприклад, ми стали для медиків таким предметом, який неможливо оминати. Такі курси, як економіка, охорона здоров'я або біотехнологія, вимагають нагального введення етики як навчального предмета. Ще двадцять років тому жодний економіст не відчував потреби у філософії. Сьогодні ж існує курс "Філософія та економіка". Ми знову встановлюємо зв'язки з усіма предметами. Це інтелектуальний здобуток» [Die Chancen, 2007: S. 30]. [48].

Це добре, що «кооперація з іншими науками дала філософії змогу подолати її закритість». Далее статъе отмечается что, «лінгвістичний і культурологічний поворот у західній філософській думці, наслідком якого стало зловживання герменевтикою та екзистенційно зорієнтованою філософською антропологією, набув поширення в Україні... Шансом для розвитку філософії в Україні є наявність інтересу до філософських досліджень з боку представників інших спеціальностей, які, здійснюючи філософські дослідження, не працюють професійними філософами або викладачами філософії.». З думкою про представників інших професій можна погодитися, Жан-Люк Годар говорив: «Справа не в тому, звідки ви взяли, справа в тому, як ви це використовували». Згадаймо хто були філософами у злітний Новий час та з яких галузей: математики, астрономи, фізики, історики. Навіть сьогодні не в «механічний» час цікаву, оригінальну статтю інженер-механік, який відрізняє домкрат від крокв, напише статтю краще за професійного журналіста. У філософії це не так працює, але думка зрозуміла.

В останні двадцять п'ять років у країнах Західної Європи та США заявила про себе новий напрямок філософії – експериментальна філософія. У статті доктора психологічних наук, професора кафедри психології Київського національного торговельно-економічного університету «Експериментальна філософія: новий напрям у філософії та нові можливості для міждисциплінарних

досліджень» Олексія Полуніна розповідається про основні напрямки (рестрикціонізм, експериментальний дескриптивізм та експериментальний аналіз понять), розкривається «значний міждисциплінарний потенціал» і навіть окремі результати експериментальної філософії. Описано галузі та поля плідної співпраці. Трохи охолоджує ефект нового – представники дисциплін можливих філософських тандемів, які мають впливати на «активний витвір нового емпірично обґрунтованого знання, збільшувати потенційний вплив філософії на суспільство», формувати цінності та моделювати поведінку людей. Це психологи, юристи, «біхевіоральні економісти», соціологи та інші фахівці, представники яких вивчають поведінку людини, тобто ті ж юристи та психологи. Здається, вони займалися цими експериментами раніше. З. Фройд, У. Джеймс, Е. Гуссерль, В. Вунд, К. Юнг - філософи та психологи в одній особі.

«Експериментальна філософія відрізняється від інших течій в філософії тим, що самапродукує емпіричні, точніше експериментальні дані. Наприклад, філософія науки, філософія фізики, філософія духа або аналітична філософія спираються на емпірику інших наук, не проводячи самостійно експериментальних досліджень.» - пише автор [49].

Однак емпірика інших наук, тим більше таких як фізика або біологія набагато емпіричніше ніж досліди з психології або більш повітряного і не відчутного - по праву. «Чисті» юристи не змогли впоратися зі злочинністю кілька століть, а сьогодні не можуть пояснити причину злочинності у вік достатку та перспективи цифрової небезпеки, що вони можуть запропонувати філософам? Звісно, пам'ятаємо, що філософи Ф. Бекон, та Г. Лейбніц крім визнання в історії та математики та іншого мали ще вчений ступінь з права. А ще афоризм найрозумнішого Блеза Паскаля: «...поняття справедливого та несправедливого змінюються зі зміною клімату. На три градуси ближче до полюса — і вся юриспруденція летить догори дригом».

О. Полунін зауважує: «Британський філософ Тімоті Вільямсон стосовно експериментальної філософії зазначає, що якщо експериментальні філософи хочуть свою діяльність вести в справжньому науковому руслі, то вони мають полишити оманливий термін «філософські інтуїції» і визнати свою невдачу в ідентифікації будь-якого філософського методу, який би вони могли трансформувати чи перетворити у своїй революції.» [49].

Але пошук методів та інструментів ніхто не забороняв. Навіть презентаційних. Думаю, привабливіша така назва нової течії - «прикладна філософія», але не в справжньому розумінні функціонуванні знову ж таки в галузі права, а розширення сфер насамперед медицини, біології, економіки (не біхейворіальної) та класичних галузей науки - фізики, хімії. До Коперника, Бекона, Декарта, Спінози, Паскаля, Ньютона потрібно повертатися, а не зарозуміло поглядаючи в айфон викидати за борт.

Відзначимо іще один момент: «Для сучасного філософа, хоч і змінився режим думки порівняно з часами Френсіса Бекона, але головний філософський інструмент залишився незмінним – рефлексія. Новим є режим теоретичного бекграунду, який потребує погляду на відоме з новим порядком денним». - пише Н. С. Кораблева [50]. «Кожний технологічний прорив породжує нові епістемологічні метафори і нові «локальні раціональності», які контролюють способи нашого мислення» - продовжує професор.

Може статися, що у економіці доведеться повертатися до праці «якісному»- ручному (вираз якості- «ручна робота»). У згаданому мною давньому романі Вільяма Морріса «Вісті нізвідки чи епоха спокою» панує гармонія людини та навколишнього середовища. Це поема, ідеал щасливого життя, вигаданий письменником. Немає голоду, примусу, а є жага творчості та вільна праця на радість. Міста як сади (ну це й сьогодні десь є), немає класів, корисливих шлюбів. Не держава насильства, а невеликі самоврядні громади. Письменник не був проти науково-технічного прогресу - двигуна зростання продуктивності праці. Але в

романі після "перехідної епохи" - рівності дрібного виробника, цінується ручна праця. Він не швидкий, дорожчий. Але речі зроблені такою працею – краще.

Якщо в суспільстві достаток, куди поспішати. Для чого робити автомобіль, холодильник, кондиціонер, пральні машини на сім років (середньо-сучасний термін служби товару-після, поломка або «моральна старість» - слід купити новий) або смартфон на рік. Будь-яка з перечилених якісних речей навіть півстоліття тому могла служити десятиліття - майже ручна робота. Тепер диктує не раціональне благо людини, а категорії-прибутки, інтереси корпорацій та небажання вирішувати економічні питання часу. Наприклад, у цифрове століття, щоб уникнути безробіття при виготовленні довговічної речі - необхідно радикально скоротити робочий день. Не думаю, що такий соціально-економічний перехід зважиться на стику психології та юридичного права. Або лише на рівні однієї країни.

У романі В. Морісса потреби людей матеріальних благ раціональні, невеликі, зате розквітає творчість. Одако це утопія - приваблива, як і в шановного і непохитного лорд-канцлера Томаса Мора (правда в нього є раби і ледарі-монахи тощо) або більш сучасне і відповідно, менш приємне і переконливе трактування «найкращих людей» і «щасливого» суспільства авторки філософського об'єктивізму Айн Ренд. У її головному творі, романі-антиутопії «Атлант розправив крила», ймовірно більш казковій казці, про життя вільного індивіда в абсолютно нерегульованій державі, де на думку багатьох «ідеал людини, можливо, навіть гірший за марксистський» [53], питань більше. Цікава деталь у півторасторічній «художній» епопеї проти «паразитів» і за конкуренцію та егоїзм, про вільних «творчих» людей, кожна сторінка це про бізнес та ... бізнес. Щастя саме в тому, що сьогодні пропонують деякі «швидкі» спільноти та Корпорації це перегони на виживання.

У Морісса у «Вістях...» щаслива «Епоха спокою» під питанням, виникає напруга між громадою та прихильниками наукового прогресу – «людьми науки». Очікувано.

Повернення до «механізованої праці» або до механістичної в науці?

Сьогодні з економічними кризами, які в цифровому світі стають більш не зрозумілі і важко пояснювані впораються не чистий економіст і не кожен «чистий» філософ. Не розібрався б і економіст К. Маркс зі свого далекого ХІХ століття, ні старший економіст планового відділу Роза Абрамівна із ХХ-го. А от якщо сучасний економіст-філософ чи філософ-економіст в одній особі з трьохмірним мірою...

Найближче до прикладної кооперації думаю саме економіка, біологія, медицина. Відомо висловлювання лауреата Нобелівської премії (1997) Дж. Вотсона про те, що не зі зірок, «насправді наша доля записана в наших генах». В одній бесіді з доктором медичних наук професором у розмові про проблему раку, чому при такій науковій та фінансовій атаці на хворобу вона не здається, я висунув таку версію: причина раку та деяких інших «невиліковних» захворювань можливо у внутрішньому коді людини (типу ДНК або ще чогось). Той, хто створив людину (Бог, Природа) її і заклав. Цей код необхідний для самозбереження цього незрівнянного ні з ким на землі розумного виду. Якщо умовна Людина знатиме що застрахована, вилікуємо від усього, чарівною таблеткою чи операцією, вона може "зійти з катушок" (їсти, пити, жити - як завгодно), втратити мораль (насильство, наркотики та інше), увійти до тиражу, їй не потрібна буде ні віра, ні церква, ні гармонія, нічого його не зупинить, а у разі тілесного збою, він знатиме на сто відсотків, що його вилікують.

І тоді в якійсь формації ця безконтрольна Чума знищить це творіння, вірніше людина це зробить своїми руками. Звичайно, є зовнішні і внутрішні, «механістичні» причини хвороб. Чомусь одна людина хворіє, а інша ні. «Записана в генах», але ким? Церква говорить про гріхи... Може потрібен

особливий Договір (як пропонував колись Т.Гоббс з іншої проблематики) з тим, хто «підвісив» (закодував) і суспільством. «Йому» - Духу, Богу, Природі потрібна Гарантія, що люди самі себе не знищать і тоді скринька відкриється. Маячня, фантастика економіста, історика з філософським ухилом? Але професор-медик відреагував нормально – цікава версія.

Математик П'єр-Симон Лаплас колись відповів Наполеону що «цій гіпотезі він не потребує» (мова про Бога) і був напевно правий, тоді в 18 столітті земляни і наука були, як виявилось, тільки на початку свого прогресивного шляху і Бог (вірніше церква) їм заважав. Сьогодні багато хто в ХХІ столітті вчені (і фізики теж), на наших наукових теренах, можуть називати себе...«православними атеїстами». Тому що чорні діри позначилися не тільки в Галактиці. Вони й тут, з нами.

Можна почути не в перше десятиліття: осяяння, голос від мас, суспільства: - «Якщо така справа, у такому разі, давайте призначимо на вищі посади мудреців, філософів!». І буде все гаразд. І врятуємо світ!

"Прикладна" філософія, у правильному розумінні, це те, коли філософи "вдало" і точно "інтерпретували інтерпретації", що стосуються конкретної проблеми конкретної галузі науки або життя і конкретної події включаючи глобальні. Як зазначив нещодавно у своєму інтерв'ю професор, доктор філософських наук, декан філософського факультету Харківського Національного університету імені В. Каразіна Іван Карпенко: «Усі разом ми будемо розмірковувати над проблемами співвідношення розуму й віри, знання й мудрості, істини й правди, смерті та безсмертя, щастя і справедливості, сенсу життя та його ідеалу... але філософ не повинен правити, однак ті, хто править, повинні прислухатися до філософів» (Харків, 2024). Прекрасне життя під керівництвом короля-філософа з опікунами та працівниками поки що (або вже) не виходить. Платон не повинен бути проданий у рабство і любов до мудрості, має бути не останньою справою на Землі.

Мартін Гайдеггер один із найвпливовіших філософів ХХ століття пише: «справа в тому, що ми не мислимо...але ми можемо мислити...бути в колі речей, між речами, перебувати в центрі речі та стійко стояти при ній...». Серед вчених – філософів які працюють з таким натхненням, як би «прислухаючись до якоїсь прихованої радісної ноті», не менше, а може й більше, ніж в інших галузях знань.

З економічними кризами, війнами, і навіть страшними хворобами на Землі впораються не економісти, медики, політики і тим більше військові, а філософи в широкому розумінні цього слова, мудреці-професіонали. Так само, як зі злочинністю впораються не каральні відомства.

Сьогоднішній час, початок ХХІ століття, нова техніка, новітні технології, цифрові та інші різко змінили життя людей. Поряд із прогресом у галузях науки та у сфері послуг, споживанні, реальністю стали і великі проблеми. Екологія, настання «цифри» та штучного інтелекту, духовні проблеми та вирішити їх лише логікою та математикою навряд чи можна. Видатний фінський філософ та логік Георг Хенрік фон Врігт у роботі «Аналітична філософія: історико-критичний огляд» пише: «Водночас із цим змінилася і громадська думка. Форма раціональності, що виражається наукою та технологією, стала викликати сумніви через свої наслідки для суспільства та умов життя людей. Аналітична філософія як дітище віри у прогрес з урахуванням науки виглядає внутрішньо нездатною впоратися з цими проблемами. Це завдання покладається на інші типи філософії, відмінні від аналітичної і часто критично налаштовані стосовно неї» [54].

«Інші типи філософії» це і ідеалізм і раціоналізм може і оновлений французький утопізм і «людський» марксизм («Все для блага людини»). Останнє може в частині такого твердження: Так матеріалізм, прогрес, але диктувати повинні люди (суспільство): кому віддати перевагу -- ІІІ або простій людині з серцем - наприклад, мільйони робочих місць.

Якщо "логіки-аналітики" стверджують так і потрібно: людей звільнити, прибуток корпораціям - це прогрес, це приватна власність. Ці «інші»: філософи-

економісти можуть запропонувати скорочувати робочий день до 6-4 і двох годин і це залишає мільйони людей при роботі, а роботів з штучним інтелектом ШІ та інші машини як і належить повернути в прислуги. Маю на увазі, коли прийдуть технології ШІ, алгоритми (вони вже йдуть), то без роботи можуть залишити десятки мільйонів людей. Тоді суспільство має ухвалити рішення виходячи не з логіки: «це прогрес, людей треба звільнити, прибуток залишити корпораціям». А виходячи з іншого філософського твердження (принципу), що людина це насамперед її інтереси та совість, а не машини.

Практично це можна зробити («упорядкувати» ШІ) затвердивши в корпораціях і в будь-якій праці законне право на НЕ 8-годинний, а радикально вкорочений робочий день. Тоді робочі місця залишаються чи додаються мільйони. Вже зараз у деяких країнах, саме розвинених, йдуть експерименти щодо скорочення робочого тижня. Не «логічно» (на сьогодні), але справедливо та людяно.

В останній чверті ХХ століття у філософії відбулися помітні зрушення у баченні світу. Пошуки нової раціональності, «просунута» філософія науки, аналітична філософія, популярність сучасного прагматизму привели на зміну позитивізму, техноцентристському та раціоналістичному універсалізму - до світогляду різноманітного та фрагментарного і якщо треба рухомого у зв'язку з ситуацією. Американський філософ, пізній «аналітик» та новий прагматик Річард Рорті запропонував філософії роль – посередниці у діалозі різних сфер культури. Рорті вважає філософію однією з «розмов людства». Гарне визначення та роль. Як і головна функція: створювати інструменти для раціонального обговорення питань, на які неможливо відповісти однозначно або взагалі - в принципі. Втім більшість філософів до нього саме цим і займалися. Демократичне суспільство, без влади та жорсткого стандарту, «добра» розмова співрозмовників, щоб почути «голос». Такі думки «голосять» нам і з античної філософії, а ідеї – "без влади" та уніфікації нагадують ідеї справедливості теж бородатого та доброго Бакуніна.

Важко вигадати нове, особливо «філософію майбутнього», коли все придумано, навіть такий прилад порозуміння як – айфон. Характеристика сучасної філософії Рорті як крах фундаменталізму теж фундаментальна. Платон, Бекон, Декарт із Кантом таки вірили в Істину. Наприклад, таку: Ніщо не вічне під Місяцем. Окрім самого Місяця.

Штучне звуження тем і питань у науці негативне явище. Згадаймо той витаючий дух свободи та надії в науковій сфері в епоху Нового часу, коли зійшло багато нового та доброго.

Правильно зазначив Стівен Хокінг (1942–2018) – англійський фізик-теоретик і популяризатор науки: «Поки що більшість учених надто зайняті розвитком нових теорій, що описують, що є Всесвіт, і їм ніколи запитати себе, чому він є. Філософи ж, чия робота в тому й полягає, щоб ставити питання «чому», не можуть наздогнати розвиток наукових теорій. У XVIII ст. філософи вважали все людське знання, в тому числі і науку, полем своєї діяльності і обговорювали питання типу: чи був у Всесвіту початок? Але розрахунки та математичний апарат науки XIX та XX ст. стали надто складними для філософів і взагалі для всіх, крім фахівців. Філософи настільки звузили коло своїх запитів, що найвідоміший філософ нашого століття Вітгенштейн із цього приводу сказав: «Єдине, що залишається філософії, — це аналіз мови». Яке приниження філософії з її великими традиціями від Аристотеля до Канта!» [55].

Платон вважав найвищою формою справедливості як на індивідуальному, так і на громадському рівні - праведність. Стародавні греки шукали мудрість, яка вела до розуміння формули істинного Добра. І знаходили її у гармонії.

Лауреат Нобелівської премії Далай-Лама-XIV і не лише він визнає лише одну філософію – філософію доброти. І вона полягає в тому, що світ втомився від такої величезної кількості «успішних» людей: світові сьогодні потрібна любов, доброта, цілителі, казкарі...»

У нас на слуху імена Канта, Гегеля, Гоббса, Ніцше, Фрейда з їхніми фундаментальними, вірними-невірними та у когось провокаційними теоріями. Новий час -2 чи «цифровий» новий час не відсуває ще далі з низки філософів і течій нашого Григорія Сковороду, з його концепцією-аксіомою щастя. Йому слід бути у першому ряду. Без штучного інтелекту чи «поряд» із ШІ людині потрібне щастя. Це найбільша цінність життя і на старті життя та на земному фініші. Триста років тому український філософ відкрив секрет гармонії людини «веселої вдачі та м'якого серця», знайшов цінність формули душевного спокою та корисної праці, самопізнання та «сродності».

Потрібно згадати і гармонійну людину (праця, спокій, душа) Йоганна Баптіста Шада, засновника харківської філософської школи, що перегукує з філософією Григорія Сковороди. Спокійна корисна праця та добра душа. Людина повинна «побачити себе в об'єктах, які вона створює» - це вже К. Маркс, якого багато хто пов'язує тільки з пролетаріатом і додатковою вартістю (першого вже немає, а другий чомусь є!), проте ще у своїй ранній роботі «Економічно-філософські рукописи 1844 року» - одним з перших мислителів, пов'язав задоволення від праці з благополуччям. Робота має приносити радість, тим більше, коли вона займає більше половини активної частини життя людини. Відоме визначення Маркса найдорожчого товару – вільного часу, важливого компонента духовної гармонії.

Дуже близька до «теорії» щастя Г. Сковороди «філософія серця» Панфіла Юркевича. Це започатковане Дмитром Чижевським поняття про людський дух и серце «характеристична для української думки».

Відомі кілька теорій причин щасливого довголіття. Називаються генетика, екологія, правильне харчування, взагалі спосіб життя, звички. Але вони йдуть убік за такої простої концепції: доброта і весела удача. Весела удача для добрих справ і доброта, що підтримує цей неквапливий радісний стан.

Думаю, так саме ця філософія формула щастя і довголіття, що перегукується з думками нашої Сковороди. З іншого боку, навіщо людині сто років життя, якщо триватимуть війни та «поганий» прогрес, навіщо їй довге життя якщо вона перетане бути людиною «живою», а єдино розумна блакитна планета стане маргіналом у Всесвіті.

Щастя, це не лише чисто географічна цінність, не лише «данське» чи інше, воно потрібне всім людям. Цінність звичайних задоволень життя та здатність насолоджуватися моментом. Науково-технічний прогрес і жодні грізні роботи з електронним серцем не можуть скасувати доброї душі та м'якого серця. Техніка залишається лише інструментом. Однак, щоб вітер віяв і вогник у степу світився: Філософам та представникам інших наук-вчених знову, як і сотні років тому, є над чим думати: від морального аспекту транслантології органів до питання вже фізичного виживання людей на землі від проблем клімату чи великої «останньої» війни. На цей раз часу набагато менше.

Бертран Рассел писав: «Філософія з ранніх часів претендувала на більше, а досягала меншого, ніж будь-яка інша галузь знання; вважаю, що настав час, коли цьому незадовільному стану справ можна покласти край».

Порядок із хаосу можливий.

3.5. Ще раз про духовне з погляду економіста

«Пошук своєї особистості стає проблемою, а насильство - одним із головних засобів самовираження»

М. Маклюен «Пробудження Маклюена».

Філософія наука, яка намагається «розібратися» з часом та простором. Кіно можна вважати способом філософствування. Спробуємо провести один філософський роздум.

Це стало подією, в середині вересня 2021 року відбулася світова прем'єра південнокорейського серіалу «Гра в кальмара», фільму в жанрі, «виживання», пригодницького бойовика, трилера та драми від відомого режисера Хвана Дон Хека, він народився в Сеулі, але потім навчався і жив у США. Фільм «взяв» касу і з погляду комерційної став неймовірним, надзвичайним переможцем. При витраті 30 млн. доларів, вже за місяць продукт окупився у сотнях мільйонів. За перший місяць після нього переглянули понад 140 млн. глядачів, та «Гра в кальмара» офіційно стала одним із найпопулярніших серіалів за останні роки. Він удостоївся багатьох відгуків, більшість позитивних. Хвалили на Заході та Сході, у США та Великій Британії.

Основна ідея фільму: кілька десятків людей через гостру нехватку грошей приймають, багато хто не відразу, рішення брати участь у таємній гри-турнірі на виживання і головний приз у розмірі понад 45 млрд вон (понад 38 млн. доларів США) дістанеться переможцю. В інтернеті було кілька постів-нарисів про фільм масового успіху, із сотнями коментарів. Від подиву до огиди. «Капіталістичний світ і головний герой у цьому світі... Капіталізм - безжальний, поневолює і вганяє в боргове рабство... Нудьга багатих... Абсолютна цінність гроші... Спірно...

Наявність грошей відкриває нову прірву – нудьги багатих. Там, за грошима, нічого немає, крім порожнечі та спраги емоцій. Дуже спірно. ».

Підкреслю, кому фільм не сподобався, входить у суперечність із мільйонами людей. Правда ці мільйони різні, від думаючих голів до не дуже, з хрусткими ротами, що не закривають від попкорну. Коментували безпосередньо пост також понад сто осіб. Вийшов такий різноманітний зріз думок від різних «психотипів» та громадських «класів» (думаю, цікавий момент, крім одного класу – багатих та дуже забезпечених громадян!).

Спробуємо в жанрі серіалу і без великої крові препарувати на філософський аналіз та синтез, головні смисли та посилки кінопродукту від азійського капіталістичного Тигра.

"Гроші в абсолюті, спірно?" Сьогодні, при піку капіталізму? Навіть за зрілого соціалізму вони суперечки не викликали. Пам'ятаєте зауваження героя давнього радянського фільму «Бережись автомобіля»? – «Так, так товариші, їх поки що ніхто не скасовував!». Це деякі речі, дачі, книги, пішли кудись убік, а гроші залишились. Якщо хтось просто зазначає, що не можна так, з такою швидкістю та такою ціною, гнатися за ними, то сучасна концепція грошей – суспільства споживання, навіть у країнах великого достатку, «золотого мільярда» – це саме гонки за ними. Фінансові системи пропонують: візьми їх, ризикни, навчальні програми та їхні провідники-спікери риторять на кожному кроці та майданчику: повір у Себе та йди Туди!

Часто ці натхненні ігри відносно нешкідливі, і за «краху» гравець втратить трохи стартового капіталу. Це не вигадана з гротеском реальність, а сьогоднішні реалії шаленого життя. Куля з мільярдом висить над головою може і вигадка, а ось все інше. Коли часто "дешево, але красиво" або дорого, але слідує плата.

І «азіатський експорт» тут не до чого, у коментарях була репліка про «сутність сучасного азіатського експорту, пілососів-телефонів-луї віттонів-на годину», дешевого, але гарного. «Ігри» кращого життя є і в «нас», на Заході є, існують тим більше за океаном, у вільнішій та ринковій країні – США. У Європі вже роблять деякі висновки, чи то спонтанні та галасливі вуличні виступи «жовтих жилетів», чи стурбовані форуми багатіїв та їхніх консультантів у Давосі.

І результати вже є, наприклад, ідея-історія з безумовним базовим доходом (ББД), який і спрямований на якесь вирівнювання забезпечення мінімальних стартів або санітарних кордонів від згубних «ігор». Ми підійшли до цікавого моменту. ББД, інша частина суспільства, не лише в країнах ініціаторів цієї соціальної ідеї Швейцарії, Скандинавії, сприймає як подачу ледарям, такому, наприклад, як «інфантильний» головний герой у «Кальмарі». І що цікаво, проти, не тільки рупори від багатіїв-буржуїнів та їхніх економістів-прислужників, прихильників лібертаріанської моделі («лежиш на дивані – вмирай з голоду»), але

зовсім не багатих, таких представників малого та не зовсім середнього бізнесу і навіть де - то не має «творчо-наукового» контингенту. Їхня думка Безумовний Базовий Дохід (ББД) – розпусна, небезпечна, ідея, що провокує лінь. Голоси близькі до конспірологів застерігають взагалі – в рабство вганять. Вженуть звичайно, знову ж таки якщо не суспільство, і не громадяни своїми справами керують і на високому рівні теж, а не представляють це право «освяченим» одкровенням Групам і Корпораціям, за підтримки держави в якому багато представників вищезгаданих. Ось одне з чітких визначень із цього приводу: «ББД — це безперечно шлях до деградації. Навіть миші деградує, коли їм не потрібно боротися за життя».

Тобто ББД чи боротьба за життя: або – або. Дещо роз'яснює в такій позиції відданість деяким вченням Правди, починаючи від вчення Хаббарда (іноді трохи замішаної письменником і графом Л. Толстим) і закінчуючи позаземними теоріями, що стверджують, що ББД це погано! Моя думка як економіста і трохи ширша – добре! Спершу. По-перше: 1000-1200 євро - це сума на яку можна тільки поїсти - поспати і ніяка "небачена щедрість". Головна користь, вважаю – ББД це палиця в колеса корпорацій у плані їхньої диктовки на ринку праці, що все звужує. З черги кандидатів на роботу вийдуть не прихильники «дикого бігу», за другий або жирніший порції «хижих речей століття» (більше машин, більше квартир, краще смартфон, більше кредитів). Нехай «змагаються» охочі мати більше й більше.

При цьому ціна праці зросте, тому що вибувають не бажаючі брати участь у перегонах споживання. По-друге, хто сказав, що споживачі ББД лежатимуть на диванах? А якщо вони займатимуться своєю улюбленою справою, не оглядаючись на те, що поїсти. 1000 євро – не щедрість, ще й тому, що вона на протязі місяця йде до супермаркетів на їжу та найпотрібніше, тобто повертається в бізнес-обіг, тим же корпораціям або тим, хто нібито «безкоштовно» дає цей

бонус. І хто сказав, що життя, це «боротьба за життя» у ХХІ столітті, де ШІ (штучний розум) та машини ось-ось усі заорють?

Є люди та їх чимало, з певним ступенем тривожності чи залежності від статусу споживання, яким ББД заважає (аж до біологічної заздрості), але це не їхні гроші. Отримуючи ББД у таких розмірах, одержувач повинен знати, що йому віддали фактично його кошти. Так, не дуже шанований сьогодні багатьма Карл Маркс, між іншим, писав, що "життя, це боротьба", але коли це було? Це не з неба – «боротьба» (щастя з погляду антиББ доходників), починається чи має починатися умовно після 3000 євро. Для охочих. Зауважу, що перше слово в цій чудовій аббревіатурі ББД – БЕЗУМОВНИЙ, тобто не повинно бути від Тих, хто дає – умов! На сьогоднішній день ця чудова і справді «ліва хрень» поки не особливо сприймається більшістю (не абсолютною), але здається чим ближче розвинені суспільства будуть просуватися до прогресивного безробіття, тим більше гарячих сердець охолонуть на користь ББД. Навіть серця фріланстерів, у перекладі це «вільний працівник», а фактично і здебільшого безробітний. Такий собі вільний безробітний.

У кальмарівській серіалі фріланстери, вільні від стабільної роботи та грошей – майже всі герої. Там немає прихильників негайного дауншифтингу та тихої веранди в селі, де заспокоїла душа читає книги з чаєм та конвалії навколо і із задоволенням живе – їм до цього дуже далеко.

У «Грі в кальмарі» втомлені, не «успішні» герої хочуть стати «успішними». І мільйон не «успішних» із тугою та страхом дивляться це красиве, але реальне кіно, а мільйон успішних із нейтральним усуненням та зневагою та голосінням – «це їхній вибір». Чому це знакове визначення «успішний» у лапках? Тому що втомлені «не успішні» та «успішні-ефективні» часто одні й ті самі особи лише в різні періоди.

Часто чуються чудові нотки про вільну працю у вільному суспільстві: «Ой -ах, з кожним роком стає все більше і більше фрілансерів» – проте цей масовий

фріланс часто організується не з волі самих фріланстерів, а бажання та потреб «Ко» або власників душ і голів (там і «служать» і управляють ефективні, суперефективні голови), які давно зрозуміли де і як заощадити – на працівниках та приміщеннях з обладнанням. Не з волі прогресу, навіть науково-технічного, останній, навпаки, має полегшувати життя. Цікавий момент, коли коронавірус змусив господарів компаній повиганяти багатьох своїх працівників по домівках, щоб вони там робили прибуток справі, і відчули принадність від цієї ідеї. Як: економія з оренди приміщення, обладнання (працівник використовує своє житло, свої «верстати») дуже надихнулися, проте вже через деякий час відчули недобре. Працівник став ніби сказати більш незалежним, «вільним» і коли «господар» став свистати робочу паству назад до офісів, то сталися деякі збої. Так і є працівники не захотіли цього планктонного щастя. Стали шукати інші більш «безумовні» варіанти. Світ змінюється на очах.

У репліках по обговорюваному фільму була і така: «Лошена-красива лівацька хрень, з дешевою агітацією та небезпечною заміною понять.». Однак герої здається ніде навіть не обмовилися про систему, що губить їх, іноді було невдоволення правилами гри, але виявлялося незначні і гра йшла далі. «Лівим» у фільмі і не пахне, народ так би мовити – мовчить і плескає один одного. А що було в голові у режисера, щодо лівого невідомо, правда за його спогадами там капіталом Маркса і не пахне, і на привид комунізму, навіть із корейським прищуром не тягне. Як же, помітить строгий капіталіст-економіст нащадок Адама Сміта, Давида Рікардо та Мальтуса з Хайском капіталізм безжальний, але він справедливий, ось дивіться грають у цю смертельну гру всього кілька сотень людей, а живуть мільйони. І непогано живуть.

Суть у тому, що вирішити на що натякає фільм мають глядачі, мільйони глядачів. І ось якщо їм – спадуть на думку крамольні думки... Наприклад така: як таке може бути, що в багатій (з ВВП на душу, паритету і так далі), маси людей

різних класів і типів готові душу свою дияволу закласти, щоб не лише розбагатіти а просто вижити.

Або така: - Як же в країні з повною демократією та багатством (ВВП тощо) можливо, щоб поліція нічого не знала, чи знала, кришувала і навіть бандитувала разом із гравцями?

Або: - А як же таке, людина працює в банку, найсерйознішому інституті капіталізму і в якийсь момент стає злодієм? І таке продовжується десятиліттями? Якщо такі думки у глядачів виникнуть (не лише дитячі замилювання: ух як тупо-красиво), тоді це найлівацькіша «хрень». Думаю, ще й небезпечна для модераторів сьогоdnішнього життєстрою.

А якщо глядачі, а їх десятки та сотні мільйонів, почнуть ще й думати, наприклад, таку думку: як же при такому прогресі та цифрових технологіях, коли всю і будь-яку продукцію, що робили мільйони людей за рік, сьогодні можуть зробити роботи та алгоритми набагато швидше і більше, народ живе так само важко як 70 років тому, у минулому тобто столітті і чому треба працювати навіть не 8 годин, а цілих 12? Навіть якщо хочеш добре жити? Тоді вже й примари почнуть бродити. Однак метою продюсерів, звичайно, була не реанімація тіні великого бородача К. Маркса, і друга його Ф. Енгельса.

Цікаво і багато міркує на цю тему Юваль Ной Харарі, що має мільйони шанувальників, ізраїльський історик, професор, правда всі його уроки (його третя книга називається «21 урок для ХХІ століття», 2018 р.) викликають деяку тривогу і переляк перед майбутньою навалою «людину роботів і більш просунутих «братів» - ШІ алгоритмів. Начебто й прогрес, але людині чудовим чином місця на землі не залишається – ні роботи, ні грошей на їжу. Всім крім кількох груп та могутніх купок. Про Харарі говорять як про захоплюючого автора. Ось що пише про його роботи Білл Гейтс: він «почав критичну глобальну розмову про вирішення проблем ХХІ століття», мало того комп'ютерний бог Гейтс за його визнанням «стимулював читати і думати». Дуже цікаво це чути саме від Гейтса.

Думаю, останньому подобається сама постановка питання. Людина в повному безвиході – а далі буде ще гірше. Несподівано «приємно», що всі біди людини пов'язані саме з комп'ютерними технологіями, цифрою, це якщо люди будуть більш-менш мирними і не погрянуть у війнах.

Негативні рецензенти (я в тому числі) часто говорять і пишуть про уроки Харарі як про «насичені обіцянками дослідження», які у фініші виходять порожніми або розпливчастими». Можна погодитися з Джерардом Де Гроотом з The Times який пише: «Автор «Sapiens» (перша книга Харарі) гарний у визначенні майбутніх криз, але його нудотні банальності не годяться у відповіді».

П'ять розділів книги «21 урок...» називаються так: технологічний виклик, політичний виклик, розпач та надія, істина, гнучкість мислення. Багато страшних викликів, розпач, трохи надії (її взагалі можна сказати ні) та багато гнучкості мислення! Особисто я, читаючи цю книгу помітив, Харарі аналізуючи ситуацію з сьогоднішніми та майбутніми проблемами золотого мільярда, розвинених економік, людства взагалі: нагнітаючи страхи (вони об'єктивні якщо...) автор дуже часто у своїх висновках підходить до лівих, лівацьких істин, до ідей-одкровень справедливості, до Маркса нарешті й одразу ж відходить, як перед протипіхотною міною (які заборонені) назад, намагається обійти цю тему, ці ідеї, очевидно, дотримуючись думки про «токсичність».

І коли автор намагаючись вирішити (запропонувати) вирішення проблем безробіття, небезпеки відмов та бунту Штучного розуму (алгоритмів) огинає деякі «ямки» і «болота», все навколо та близько, вважаючи їх неприйнятно лівими, «марксистськими» (або вважає, що більшість так вважає), то «інструкція» з порятунку людства відразу стає звичайною легкою читом-жахів. Яке можна читати ... з поп-корном, чаєм, кавою з кексом і навіть на майбутній сон. І справді, ось автор показує та розповідає ситуацію на сьогодні, а ще страшніше на завтра: у країнах розвиненої економіки вже немає робочих місць, не лише робітникам, а й «службовцям» (у бідних країнах їх апіорі немає), а завтра з впровадженням

цифрових технологій та «кабінетів» робочі місця скорочуватимуться в геометричній прогресії. Підсумок: вже за десяток чи раніше років у безробітних арміях будуть сотні мільйонів людей. Які за класичною, капіталістичною, лібертаріанською чи ринковою, як завгодно, мають померти з голоду. Звичайний дебет – кредит. Жодної К. Маркс не потрібен. Якраз А. Маск, з незвичайними ідеями тікати на Марс.

З іншого боку: якщо цифрові технологи звільняють і ліквідують робочі місця, можна кардинально скоротити робочий день. І тоді з'являється додатковий "мільйон" робочих місць. Якщо прогрес пішов далі, можна встановити ще менший робочий день. Ви уявляєте тепер, на найважчій у світі, найважчій з фізики та психіки роботі з догляду за старими, хворими де дефіцит у мільйони робочих місць (ніхто не хоче так працювати) треба буде працювати не 8-24 години. А всього 4 години, ось вам додаткові тисячі місць і найголовніше бажаючих працювати в цій сфері і тепер не лише «святим» за своєю душею людям, а й звичайним «смертним». Така ідея може спасти на думку і підлітку дев'ятикласнику, і це вже не лише про справедливість, а й звичайну бухгалтерію. Проте чи вискакує примара листування Маркса з Томасом Мором і Томмазою Компанелою? Чи не годиться? Тоді, звичайно, в грубку його (ідею). Чи є небезпека агресії II? А хіба не людині (людству) вирішувати на якісь позиції її, тобто II, пускати і що дозволяти. Це вирішувати, пускати чи не пускати, вирішувати за великим рахунком – людям. Чи не володарям світу, їх машинам – «корпораціям», а суспільству.

Вище я писав, що дотримуюся своєї теорії доказів почерпнутих з саме художньої (не суто документальної) продукції - літератури, кінофільмів, які глибше і опукло покажуть факт, особливо для тих дослідників, які прагнуть побачити чи почути. Те, що науково-технічний прогрес за останні сто років змінив людину і фізично і психологічно це факт. Останні 50 років із цих ста підвели ще одну межу. Людина атомної і космічної і тим більше цифрової доби

стала іншою, в порівнянні з часом коли жили філософи класики від Нашого часу і далі. Якщо брати країни цивілізованого світу (Золотого мільярда) людина розумна не стала, як не парадоксально, фізично супер героєм на зразок Ніцше теж (і не треба). Так, у середньому почав жити довше. Малорухливий, із зайвою вагою, обов'язково прогресивними хворобами кров'яної та ендокринної системи та більш уразливим психічно. Депресії тим більше клінічної, сто-двісті років тому були схильні лише до рідкісних інтелектуалів і ще десяток кому не пощастило генетично. XXI століття схоже стане віком цієї недуги прогресу. Спосіб життя, стрімкий ритм і відповідні стреси підтримують цей стан.

Доктор філософських наук, професор Харківського національного університету імені В. Каразіна Лідія Газнюк у роботі «Соматичне буття персонального світу особистості» пише: «Тіло стає артефактом соматичного буття. Воно займає свій соціокультурний простір поруч з іншими фізичними об'єктами, створеними людськими руками, індустрією з виробництва та тиражування необхідного тілесного вигляду <...> Процес входження суспільства до індивідуума триває і після народження, суспільство входить у його тіло не тільки генетично, а й соціотехнічно» [56, 90, 194]. Пізніше у монографії «Філософські етюди екзистенціально-соматичного буття» Л. М. Газнюк відзначають: «У персональному соматичному бутті людини відчуття та переживання навколишнього світу не просто відображаються, а певним чином інтерпретуються» [57, 252].

Успішність, як маркер щастя сучасної людини, прийняла форму чогось зовнішнього, оформленого грошовою складовою або ширшою за матеріальну складову. «Успіх залежить значною мірою від того, наскільки добре людина вміє продати себе на ринку, наскільки цікавою є її упаковка», наскільки вона «бадьора», «міцна», «енергійна»... Ти сприймаєш себе як товар, або , Точніше, і як продавця, і як товар одночасно» [58, 73]. Людина розумна, в той же час продажна, що зуміла себе продати.

Виходить, «відсутність волі у героїв фільму, волі до супротиву та власного шляху, культ жертви, інфантилізм» і відповідно – прості поведінкові моделі це не вигадка режисера, а стиль життя чималої кількості громадян ХХІ століття. Наголошую, громадян розвинутих держав (Південна Корея, США, Швеція), куди підуть решта жителів планети невідомо. Комп'ютерно-цифровий оскал капіталізму страшніший, тут так просто цю машину лудитьським ломом не зламаєш. Тим більше, якщо ти крім того, що не відрізняєш Пакистан від Бангладеш. Головний герой, від природи простий, добрий хлопець, але простодушний, недалекий і не обтяжений духовними пошуками.

А як йому ще бути? У нього немає роботи, як ми зрозуміли на сьогоднішній день роблять суспільства безробітними, не лінки і не розвиток, а як не дивно технології та цифрація. Маркс і з Енгельсом пророкував безкласові суспільства лише за останній фазі соціалізму, комунізму – науково, це чорт знає коли. Навіть за зрілого горбачовського соціалізму ці горизонти не виднілися. А тут уже за зрілого капіталізму таке досягнення. Суспільства стають безкласовими, звичайно залишаються бідні й багаті, але немає пролетаріату (проте - не повинно бути і додаткової вартості!?).

Замість пролетаріату з'явився прекаріат (у перекладі з італ. «нестабільний, негарантований» термін запроваджений європейськими вченими-економістами), клас соціально невлаштованих людей, які не мають повної гарантованої зайнятості це й тимчасові працівники та фріланстери і в тому числі люди творчих професій, їхня частка в економіці країн зростають з кожним роком. «Новий небезпечний клас (дивіться книгу британця-соціолога Гая Стендінга «Новий небезпечний клас») небезпечний швидше за все для себе, він створює вже більшу частку матеріальних цінностей, але з іншого боку – виявляється позбавлений багатьох прав, стабільної зарплати та страховки тощо. Тим самим розмивається так званий середній клас справжній, не дутий як у перехідних економіках, наприклад, в Болгарії, Румунії чи в нас Україні (до війни).

Доступ до сиру з маслом за такої піраміди прогресу і справедливості має тільки еліта на верхівці і челядь, що їх обслуговує, у вигляді топових працівників - керівників-менеджерів з суперстабільними «зарплатами» -бонусами і золотими парашутами. У серіалі ці команди показані повною мірою – безробітні, головний герой та іноземці (дівчина-корейка, хлопець з Пакистану), офісний банкір, що спіткнувся, багато жінок невизначених та «певних» занять, звичайно еліта – вона керує, спостерігає, їсть і вирішує.

Звичайно в серіалі є жорстокий бандит, яких як явище не поборов ні соціалізм, ні найсучасніший, найпотужніший американський капіталізм, кількість, ув'язнених у Штатах зашкалює. І мафіозі-бандит виявляється найпринциповішим із усіх героїв (будь ласка: не інфантил – і риба і м'ясо) і буквально єдиний загиблий усвідомлено, за свою ідею і свою чоловічу «честь», він гине у відповідь на образу харизматичної жінки-«одиначки»- істерички – шльондрочки (теж тип - новітнього часу), яка також поставила, в останню мить, на смертельний кін, ні багато ні мало, своє життя, щоб, у свою чергу, врятувати свою зганьблену самотню честь і «правду».

Іноді такі фільми і саме «Кальмара...» порівнюють із черговими інтерпретаціями Замятіна, Хакслі, Оруелла. Однак, чи варто порівнювати ці твори антиутопії? Тоді 50-70 років тому щасливе життя не могло вийти суто з економічних міркувань, фізичних м'язів не вистачило б. Сьогодні, коли щастя, маю на увазі матеріальну сторону, можуть друкувати принтери і додавати цукру нові алгоритми - ситуація змінилася.

Соціологи, і не тільки, можуть припускати, що те, що відбувається з людиною в епоху цифрової революції, це наслідок її вибору. Працювати по 12 годин, не зловживати алкоголем, наркотиками чи навпаки «віддатися» всією душею та тілом природі, вона – коваль своєї самоактуалізації. Але спокуси не дивина у сучасному житті, не лише телевізійно-рекламного життя. А державна

влада навіть «упорядковує», спрямовує і сама заробляє на людських інстинктах і драмах-казино, реаліті-шоу, лотереях та рулетках.

Саме час звернутися до концепцій суспільного договору Т. Гоббса або Ж. Ж. Руссо. У країнах першої десятки може бути погано масам як молодих, так і старих. У «Кальмарі...» в аутсайдерах і старі, і молоді.

«Спостереження за капіталізмом» (а соціалізму вже немає, державний капіталізм Китаю і моторошний залишковий чучхе-соціалізм Північної Кореї - не береться до уваги) проводять не лише заглушені попкорном та боргами кіноглядачі та пересічні громадяни біля телевізорів. Ось вердикт від країни головного форпосту капіталізму – США про «звірячу» сутність «південнокорейського капіталістичного суспільства, де людство знищується в умовах екстремальної конкуренції», та «корупція та аморальні мерзотники є звичайним явищем». Державний департамент США поширив інформацію і погодився, що в основі цієї похмурої кіношної історії «розчарування, яке відчуває середній кореєць, і особливо корейська молодь, яка щосили намагається знайти роботу, укласти шлюб або досягти соціальної мобільності». Тобто це біди соціальні та економічні суто корейського суспільства. Нагадаю, не Північної Кореї.

Однак і в штатах не все о, кей! Наприклад, на 330 мільйонів населення - понад 350 мільйонів стволів зброї, не ідеальна гармонія між громадянами найвільнішої країни. В економіці такий баланс, що іноді багатомільйонним масивам людей доводиться залишати надовго рідні міста тому, що там закінчилася... саме так, робота (див. історії-катастрофи з Детройтом та інші), у корпорації гігантів щось там не виходить. Ситуацію з правами громадян та юстицією у США чудово відображає (для тих, хто розуміє) чудовий фільм «Законослухняний громадянин». Я про те, що сьогодні проблема, що впливає з наслідків науково-технічного прогресу, це не проблема однієї країни.

«Сучасна людина не знає, що робити з часом і силами, які вона випустила зі своїх рук» [59] - писав у книзі «Феномен людини» французький учений-палеонтолог і філософ П'єр Тейяр де Шарден (1881-1955). Дивимось на дату смерті вченого і констатуємо, що випустив цього джина з пляшки людина вже давно.

Те, що фільм-гра «реальний» можна судити і за непрямими ознаками, вже через невелику паузу після перегляду, у щось схоже стали грати діти до 16 і вище в містах і взагалі де є асфальт, раз у раз зустрічалися підлітки і навіть ще дрібніші діти, які кидали на землю (асфальт) щільні прямокутні конверти з певною метою. розбирання переможців та жертв. А у мільйонів дорослих у самій, цифровій, південній Кореї з'явилася реальна версія гри, пов'язана з номером телефону, підглянутим глядачами у самому фільмі. Вже реальність змішалася із кіношною нереальністю. Духовна криза тепер є головною проблемою сучасності і серйозною перешкодою для руху людської формації вперед. До нової гармонії та достатку, чи гармонії взагалі.

А рухатися треба і доведеться, може не так, як передбачала Аліса зі «країни чудес» вірніше її батько математик і філософ-логік Льюїс Керролл: «Треба бігти з усіх ніг, щоб тільки залишатися на місці, а щоб кудись потрапити, треба бігти як мінімум удвічі швидше!».

Ще раз звернуся до П. Шардену-цитата з його основної книги «Феномен людини»: «У всі епохи людина думала, що вона знаходиться на «повороті історії». І певною мірою, перебуваючи на висхідній спіралі, він не помилявся. Але бувають моменти, коли це враження перетворення стає сильнішим і особливо виправданим. І ми, звичайно, не перебільшуємо значення нашого сучасного існування, коли вважаємо, що через нього здійснюється глибокий віраж світу, здатний зім'яти його [59].

Злободенні фільми, книги, дослідження вчених окреслюють проблему чи хворобу сучасного капіталістичного суспільства.

– А інших і немає! - вигукує сучасний лікар Борменталь. Скажімо, так – проблему капіталістичного суспільства «золотого мільярда». Визнаний у літературному світі А. П. Чехов писав: «Якщо проти будь-якої хвороби пропонується дуже багато ліків, це означає, що хвороба невиліковна.» Поки що засобів – нуль.

Перед Новим 2022 роком, який виявився найстрашнішим для України за останні 75 років, у мережі виступив із промовою генеральний директор Google Сундар Пічай. Усього за 60 секунд (!?) він сказав: Уявіть, що життя складається з п'яти кульок, якими ви жонгулюєте у повітрі і намагаєтеся не впустити жодної. Одна із них зроблена з гуми, інші зі скла. П'ять куль – це робота, сім'я, здоров'я, друзі, душа». Глобальний топ-менежер розповів за хвилину про особливу цінність однієї, гумової (робота) та інших чотирьох-скляних, які можуть розбитися назавжди і закликав приділяти час рідним і близьким, відпочинку, здоров'ю.

Знову кулі. Опція – «за 60 секунд», очевидно, означає: живіть швидко і моя кожна секунда ціною дорожча за платину! Звичайно багата і успішна людина говорить про п'ять куль, а не одну – з мільярдом, що висить над головою, як у корейському фільмі, проте їй не вистачить однієї хвилини, щоб роз'яснити чому за таких величезних проривів у технологіях, у тому числі цифрових, роботодавець часом бажає та вимагає 10-12-14 годинного робочого дня. І не завжди «активована» згадана ним «гра» з кульками у багатьох корпораціях, де люди-працівники «ефективно керуючи роботою в робочий час», не мають вільного часу, щоб подумати про душу та сім'ю.

Те, що сказав Сундар Пічай, істина сказана до нього і багато разів повторена, і не представникам Корпорацій бути тут першими мудрецями. Небіжчик Стів Джобс, американський підприємець і винахідник, голова ради директорів, мільярдер теж перед смертю говорив про годинники за 1000 доларів і за 30 доларів як такі, що показують один і той же час. Однак, «класи» вище

середнього воліють чомусь мати годинник за 10000 доларів, а їх співробітники тягнуть тільки на той, що за 30-ть.

У сучасному кіно багато туги, багато жахів. Хтось сказав: тільки пережиті жахи дають нам можливість збагнути цінність спокою розумно побудованого буття. Розумно!, Не значить на засадах розуму.

«Гра в кальмара» це сучасний фільм. І те, що там показано, є відображенням реальності, навіть якщо хтось (режисер чи продюсери) намагалися про щось промовчати або затінити в силу свого світогляду. Тут варто згадати концепцію німецького соціолога масової культури, теоретика кіно Зігфріда Кракауера (1889-1966; див. З. Кракауер. «Природа фільму. Реабілітація фізичної дійсності») про те, що в кіно найяскравіше виражаються «приховані потоки колективної підсвідомості». У нашому випадку фільм можна сказати не лише впливає на маси, а й створений на базі реальності та діагностує «колективну підсвідомість» сучасного капіталістичного суспільства, з його орієнтацією на грошовий лад і нескінченні можливості трансформацій, які не змінюють його суті.

Ось така філософія кіно, в самий пік науково-технічного прогресу.

Висновки до розділу 3

Третя промислова революція, що стартувала в другій половині XX століття, просунула земну спільноту вперед – космос, атом, на їх основі впроваджені нові технології полегшили життя людини і відкрилися нові перспективи. Однак, як виявилось, науково-технічний прогрес несе з прогресом і проблеми. І чим далі у розвитку, тим небезпечніші проблеми. Є величезна різниця між аварійним вибухом теплової станції на початку XX століття та сучасною атомною. Декілька таких серйозних аварій-катастроф і людині довелося задуматися: природа все-таки храм чи майстерня. Матеріальні збитки тепер обраховуються в геометричній прогресії, не кажучи про людські втрати. Збій давала (дає) техніка за принципом,

чим складніша, тим небезпечніша, а ще людський фактор, коли люди не можуть упоратися з новітніми системами в нестандартних ситуаціях.

Важливе питання – це проблема впливу НТП на навколишнє середовище, єдине місце проживання людини. Виявилося, що океан не такий і великий і Земля не така величезна. Океан був забруднений сміттям (пластиком) через кілька десятиліть після його використання, також суттєво забруднені Земля, разом із повітрям. На початку ХХІ століття стала обговорюватися проблема «не повернення», коли не можна буде виправити становище.

До глобальних проблем людства, крім екологічних, належать і проблеми ресурсів: якщо сировини та енергії може і вистачити, то проблемою може стати нестача продовольства та води. Така ситуація веде до соціальних потрясінь. Враховуємо і те, що світ поділений на багатих, це розвинені країни (їх мало, але споживають вони багато) і країни, раніше «третього світу», а сьогодні глобального півдня, яких багато, але вони споживають мало ресурсів. Люди (країни), в основному розвинені, і в першу чергу США, тепер і Китай загострили ситуацію з ресурсами та екологією настільки, що вона стає небезпечно незворотною.

Будь-яке нововведення може принести з собою таку ж «прогресивну» проблему, що часто важко вирішувати. Будь то сонячні, вітрові станції чи електромобіль. Глобалізацію та сучасні технології неможливо зупинити, але можна регулювати їх русла та мінімізувати наслідки. Однак, це не є компетенцією однієї країни.

У центрі всіх цих нових та новітніх проблем стоїть людина. Та сама людина, що пройшла шлях від раннього печерного, до «грамотного», «друкованого» та «інформаційного» суспільства. На цій дистанції на кожному календарно-соціальному етапі швидкість кардинальних змін життя збільшувалася, а свідомість людини відставала від «програмного» заліза. Ще до появи нових технологій, штучного інтелекту, коли різко змінювалося життя,

вчені, у тому числі філософи, давали не завжди хороші прогнози майбутнього. Вони, як правило, пов'язані з відставанням сприйняття людиною техніки, від її цінностей і уявлень про світ «людського», відставання "духу" від "матерії".

Єдина панацея, і думаю, вона безперечна, це культура, збереження духовної людини. Такої думки дотримуються багато солідних учених. Не лише гуманітарії-лірики, а й фізики з математиками. Звичайно, завжди в загальній історії та в історії науки зокрема, періодично з'являються теорії «кінця світу» або «кінця історії» (Ф. Фукуяма), які згодом коригуються. Або прогнози та розрахунки іншого сучасного техно-філософа Еріха Тоффлера [64]. Його теорія змінних хвиль - типів суспільства, глибокий розвиток суспільства споживання з ідейно-структурними змінами всередині її в ХХІ столітті, потужні військових технологій та зброї - актуальні. Це стосується як соціальної частини (людина, життя, праця), так і технологічної (ресурси, аварії).

Сьогодні виникла нова загроза, так звана «навала» роботів, вже розумних і не просто розумних, а інтелектуально-живих, але без душі. Нічого, розробники обіцяють прогрес, передбачаються спроби вбудовування біо-електронної душі. Душа, совість (роботи поки що, як і нерозумні тварини, сьогодні не червоніють від сорому). Єдина категорія живих істот, на що сучасність може спертися і вижити, то це – людина, коли «опорою людині є інша людина», як сказав класик.

Доброта, культура, гуманність – це шлях до щастя, безпеки, самодостатності. Самодостатність людини дозволяє залишити будь-яких роботів, з будь-яким ШІ в «прислугах» і усвідомити, що крім Землі місця їй, людині живій, у найближчій Галактиці немає.

Необхідно повернутися до філософської класики, до всього доброго та гуманного, що було створене нею, звернувши увагу на епоху філософії Нового часу. Думки найрозумніших людей, філософів Нового часу – Бекона, Декарта, Локка, Лейбніца, Спінози були переоцінкою цінностей стосовно можливостей прогресу людства, реалізації проєкту Просвітництва. Те саме необхідно зробити

сьогодні. І в перший ряд винести (на мою думку) такі імена, як Григорій Сковорода, Йоган Баптист Шад, Панфіл Юркевич, теоретики «філософії серця», Сергій Кримський з його образом буття як «найвищого дару людської долі» та інших мудрих учених, по суті своїй філософів. Якщо філософам сьогодні і не треба бути правителями (Платон), але їхнє слово має бути вагомим і зрозумілим, як ніколи. «Експерименти» в науці та у філософії - «королеві наук» (разом з математикою) будуть завжди, у досліджах народжується істина, проте теорії не повинні призвести до «кінця історії».

ВИСНОВКИ

На основі проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

Саме епоха Нового часу є відправною базою цього дослідження. У ньому відзначається важливість аналізу того раннього Нового часу, від якого починається технічний прорив, з'являються конкретні особистості, велич яких у тому, що вони фундували ті цінності, за якими і сьогодні живе цивілізація – розум, наука, держава, цінності свободи і прав людини, надії на прогрес: «Наука – виробництво – суспільство». Величезний прорив зробила наука у XIV– XVI століттях, особливо у математиці, астрономії, фізиці. Винаходи в механіці та їхнє впровадження у життя призвели до революційного розвитку виробництва. Характер філософії Нового часу в основному механістичний. Винаходи та нововведення стосувалися в основному математики, фізики та механіки. Так, Ісаак Ньютон у своїй лінійній системі представляв світ у вигляді годинникового механізму і, відповідно, виглядала наука. Філософські погляди Ф. Бекона, Р. Декарта, Г. Лейбніца, Ф. Локка різняться, але вони збагачували один одного.

Метод Т. Гоббса, його вчення про суспільство, державу та право, визначення свободи як фундаменту моралі у філософії Б. Спінози, кордоцентризм Б. Паскаля не можна вважати застарілими. Зрозуміло, що новий «Громадський договір» має бути іншого порядку, бо трансгресують у «вузькому коридорі» держава і громадянське суспільство, тиснучи один на одного та вміння користуватися розумом і його здатністю мислити, як ознаку існування (за Декартом), залишаються актуальними. Все ще залишаються утопічними сформульовані французькими утопістами ідеї справедливого та щасливого суспільства. Таким самим є утопічний проєкт Ф. Бекона про суспільство, яким керують вчені на основі наукових досягнень.

Наука як система знань, безперервно розвивається, розкриваючи закономірності розвитку природи, суспільства і мислення. Сьогодні світова економічна і соціальна системи стали глобальними со своїми плюсами и

минусами. Зростання виробництва призвело до величезного забруднення повітря, води, зміни клімату. Прогресивна енергетика у вигляді АЕС призвела до вибухів у Чорнобилі, до катастрофи Фукусіми та інших наслідків. Не очікувалося таке швидке танення льодовиків і, навпаки, не дуже просте освоєння космосу (Марса, Венери тощо). Криза техногенної цивілізації передбачає обговорення перспектив розвитку науки і натомість розв'язання глобальних проблем сучасності: проблема бідності (економіка, соціологія), продовольча та енергетична безпека (біологія, фізика); проблема екології та сталого розвитку (хімія, кліматологія); демографічна проблема (демографія).

Науково-технічний прогрес залишається головним рушієм розвитку економіки та життя людської спільноти. Атомна енергія, космос, покращення освіти та охорони здоров'я, рівень життя все це з ним пов'язане. В той же час кібернетизація виробництва, запровадження цифрових технологій загрожують соціальному устрою людей. І це на тлі погіршення ситуації з кліматом та забруднення океанів. Найновіші досягнення НТП продовжують використовуватись у війнах. Вперше людина розумна зіштовхується з такою перспективою втратити своє місце і розум.

Багато труднощів пов'язані з настанням цифрової епохи у XXI столітті. «Навала» роботів зі штучним інтелектом, алгоритмів, новітніх технологій може витіснити людину не лише з цехів та офісів, тобто залишити без роботи, а й нейтралізувати людей як соціальний вид. У цій галузі науки продукуються ідеї щодо вирішення чи пом'якшення деяких вузьких проблем, пов'язаних з запровадженням ББД, гуманітарним аскетизмом (згадаймо А. Шопенгауера), економікою з моральними засадами.

Людина в епоху наукової революції завдяки новітнім технологіям та інтернету так переросла себе, що готова поступитися місцем і своєю свідомістю роботі зі штучним, але гранично ємними чіп-мозком. Техніка, наприклад роботи з штучним інтелектом, можуть у майбутньому відмовитися від завдань

поставлених йому його (поки що) господарем. Поки працює оптимістичний сценарій, коли техніка сама контролює ситуацію і не допускає негативу. Але дедалі більше людей схиляються до песимістичного технофобного сценарію, що людина теоретично вже може вбудуватися як елемент під технічні процеси. Для нас найбільш прийнятний нейтральний: «Усе залежить від того, що із неї зробить людина, чому вона слугуватиме, в які умови людина її поставить». Однак, навіть залишаючись лише інструментом, техніка, якщо сама в майбутньому не збунтується, може створити процеси, системи, загалом світ, який обернеться соціальними проблемами.

Проблеми можна вирішити, якщо людина залишиться людиною та головні зусилля спрямує на доброту та прогрес в ім'я життя, а не, керуючись безвідповідальністю, на прибутки корпорацій (бізнесу). Нова раціональність, гуманність і гармонія з природою – Розум має вирішувати, але все ж таки залишатися людським. Також має залишатися та стати пріоритетом «любов до мудрості», до філософії. Звідси висновок: без науки неможливий рух шляхом прогресу, а без філософії неможливо оцінити, чому скоєно цей рух, які його результати, і як відображається прогрес на житті суспільства. Предметом філософії є людина, світ, пізнання, світогляд, культура, мораль. Саме ті питання, які сьогодні під ударом. Філософія і наука - це найважливіші галузі докладання зусиль людського розуму, поки єдиного на Землі, а може і у Всесвіті.

Сьогодні у цифровий час Гегелівське «Все що є розумним, є дійсним, все що є дійсним, є розумним» не пройде. Багато що з дійсного зараз абсолютно не розумне. Наприклад, війни або надспоживання в одній частині світу і голод в іншій. Панування гіперконсумеризму поряд зі страшним убожінням цілих регіонів земної кулі – все це сьогоднішня дійсність, яка навіть і не претендує на розумність, усуваючи метафізичні екскурси і нищачи у війнах життя.

Зрозуміло, що тут людям-країнам, науковим силам треба діяти спільно. По-перше блокувати саму можливість воєн. Друге: контролювати мінливий статус-

кво в економіці, зняти табу з планування, переглянути «святі» речі на кшталт свердоприбутків та надвласності. По-третє, у всіх ситуаціях та технологічних проривах з роботами та «алгоритмами» стояти на стороні свого виду, тобто людини. Успіх таких дій і відносно спокійне життя на землі і щастя може забезпечити духовна культура і виховання з раннього дитинства. Вище і краще, ніж культура і мистецтво придумати нічого не можна. Добра пам'ять, людські традиції і хай будуть і міфи.

А щодо приходу роботів і «техніки» можна згадати польського фантаста, а значить філософа, який багато пережив Станіслава Єжи Ленца: «Техніка технікою, але ліфт ламається частіше, ніж сходи». Виходить, потрібно доглядати за сходами. Або інший його афоризм про важкі «останні» дні: «коли я зрозумів, що досяг дна, знизу постукали». Тільки людині властивий гумор. Ні звірові, ні роботу, навіть із ШІ. Штучні завжди відставитимуть від людини розумної у цьому трикутнику: гумор, пам'ять, совість.

З огляду на прогресу інженерно-технічної думки має не вичерпуватися думка гуманітарна- філософська насамперед. Когнітивний потенціал сучасної філософії та її здатність співпрацювати з різними галузями знань є реальним. Розвиток техніки і технологій створює матеріальні умови для більш інтелектуальної, творчої праці через більшу кількість вільного часу. Це те, про що мріяли французькі, і не лише, утопісти, про що писав Маркс.

Можливі напрями продовження дослідження можуть бути більш глибоке опрацювання та прогнозування позитивних та негативних наслідків Науково-технічного прогресу.

Взаємозв'язок науково-технічного прогресу і філософії очевидний. Для розуміння «привидів» минулого та нюансів майбутнього потрібні фахівці, і зрозуміло не такі, як казав класик, подібні до зубного флюсу, який стирчить тільки з одного боку, а багатогранні. Коли йдеться про перелом епох і передбачення та правильні прорахунки негативних наслідків – дуже важливі. А

ще найбагатша на Землі людина Стів Джобс говорив: «Я обміняв би всі свої технології на зустріч із Сократом».

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гусєв, В. І. Західна філософія Нового часу. XVII-XVIII ст. : підручник / В. І. Гусєв. - 2-е вид., стер. К. : Либідь, 2000. 368 с.
2. Бекон Френсіс // Зарубіжні письменники : енциклопедичний довідник : у 2 т. / за ред. Н. Михальської та Б. Щавурського. Тернопіль : Богдан, 2005. Т-1, С. 116.
3. Томас Гоббс. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної. Переклад з англійської: Р. Димерець та ін; передмова та примітки: Т. Польська, В. Малахов. Київ : «Дух і літера», 2000. 600 с.
4. Руссо Ж. Ж. Міркування про походження причин нерівності між людьми.
5. Кондорсе Марі Жан Антуан Нікола // Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. 742 с.
6. Гусєв, В. І. Нариси з історії філософії Нового часу. Київ : Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2020. 344 с.
7. Руссо Жан-Жак. Про суспільну угоду, або Принципи політичного права. Київ: Port-Royal, 2001. С. 43, 51.
8. Руссо Жан-Жак. Сповідь. Переклад з французької: Володимир Верховень. Київ: Техніка, 2013. 634 с.
9. Кондорсе, Марі Жан Антуан Нікола // Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. 742 с.
10. Кармазіна М. Кондорсе Марі Жан Антуан Нікола // Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011.
11. Мустафін О. Справжня історія раннього нового часу. Х., 2014.
12. Кант І.. Відповідь на питання: що таке просвітництво? // «Всесвіт» (Київ). 1989. № 4. С. 135—138.

13. Hauptschriften zur Grundlegung der Philosophie, Bd. I, Lpz., 1904, S. 27-28.
14. New American Cyclopedia, т. IX, с. 512—522, 1860.
https://www.mihistory.kiev.ua/iskuss/engels/engels.htm#google_vignette
15. Маклюен М. Розуміння медіа: Зовнішні розширення людини, 1964.
Частина I. Глава 2. Гарячі та холодні засоби комунікації.
16. История Украины с древнейших времен до наших дней / В. И. Семененко, Л. А. Радченко. – 3-е изд., испр. и доп. – Харьков: Торсинг, 2002. с. 476 .
17. Декарт Р. Міркування про метод, щоб правильно спрямовувати свій розум і відшукувати істину в науках: Переклад з франц. В. Андрушко і С.Гатальської. К.: Тандем, 2001.
18. Булгаков С. Карл Маркс як релігійний тип. // Психологія та суспільство пер. з рос. Закарп. Університет, 2006
19. Блок О. Вибрані твори. Київ, 1985.
20. Mumford L. Technics and Civilization NY. Harcourt, Brace & World, 1963.
21. Толстой О. Гіперболід інженера Гаріна. Київ, Техніка, 1982.
22. Annie Jacobsen. The Pentagon's Brain: An Uncensored History of DARPA, America's Top-Secret Military Research Agency. Hachette UK, 2015. P. 207, 347. 60 p.
23. Азимов А. Я, робот. Науково-фантастичні оповідання. Київ: Веселка серії Пригоди. Фантастика. 270 с.
24. Г. Веллс Досвіді автобіографії.
25. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст., т. 1–3. К., 1995–98.
26. Глазко В. И., Чешко В. Ф. Г 52 «Опасное знание» в «обществе риска» (век генетики и биотехнологии): Монография. Х.: ИД «ИНЖЭК», 2007. 544 с.
27. Кофі Анан. Виступ на форумі у Давосі січ. 2001.

28. Печчеї А. Людски якисти // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб./ за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. К.: Знання.

29. Димерець, Р. Й. Концепція влади в філософії Б.Спінози [Текст] : дис... канд. філос. наук: 09.00.05 / Димерець Р. Й. ; ВНТУ. Вінниця, 2006. 213 с.

30. Fukuyama F. Our Posthuman Future: Consequences of Biotechnology Revolution Farrar. – N.Y: Straus and Giroux, 2002. P. 19.

31. Кебуладзе В. // <https://forbes.ua/ru/lifestyle/chi-mozhe-viyna-buti-vipravadanoyu>).

32. Форд Мартін. Пришестя роботів. Техніка та загроза майбутнього безробіття» Пер. з англ. К. : Наш формат, 2016.

33. Rise of the Robots' and the threat of a jobless future". Los Angeles Times. 2015-05-21.

34. Козеллек Р. Часові пласти. Дослідження з теорії історії. К., 2006.

35. «Ерік Хобсбаум: Некролог» // The Economist, випуск від 6 жовтня 2012 року

36. Лебедь Е. А., Кант И. и Йонас Г.: два подхода к природе как этической проблеме // Практична філософія. 2004. № 1. С. 70.

37. Гобсбаум Ерик Вік екстремізму: Коротке ХХ століття, 1914—1991. / З англ. пер. Олександр Мокровольский. К.: Вид. дім «Альтернативи», 2001. 543 с.

38. Винайдення традиції / За ред. Ерика Гобсбаума і Теренса Рейнджера / Пер. з англ. Микола Климчук. К.: Ніка-Центр, 2005. 448 с.

39. Гобсбаум Ерік. Як змінити світ. Роздуми про Маркса та марксизм. How to Change the World: Reflections on Marx and Marxism, 2011.

40. Мацуура К. Коперникова революція / Коїширо Мацуура // Кур'єр ЮНЕСКО. 2000. Квітень-травень. С. 43.

41. I. Prigogine, I. Stengers. ORDER OUT OF CHAOS. Man's new dialogue with nature. Heinemann. London. 1984.

42. Рассел Б. Історія західної філософії. Х.: Фоліо, 2023 р., с. 864
43. Колінгвуд, Робін Дж. Ідея історії / Пер. з англ. О. Мокровольський. К.: Основи, 1996. 615 с.
44. Грін Грехем. Комедіанти. К.: Радянський письменник, 1969, 272 с.
45. Слотердайк П. Критика цинічного розуму. Переклад з німецької Андрія Богачова. К.: Тандем, 2002. 544 с.
46. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації. К., 1999. С. 50.
47. Култаєва М.Д. Філософія: життя після смерті. // Філософська думка, 2011, № 2, 73 ю
48. Полунін О. В. Експериментальна філософія: новий напрям у філософії та нові можливості для міждисциплінарних досліджень. // Вісник ХНУ імені В.Н.Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії». Випуск 58. 2018.
49. Кораблева Н.С. Френсіс Бекон, Михайло Епштейн – проекти самовизначення філософії в просторі наук. // Матеріали міжнародної наукової конференції 18–19 грудня 2020 року, м. Харків, 2020.
50. Кейнс Дж. М. <https://argumentua.com/stati/istoriya-globalizatsii>.
51. Потульницький В.А. Україна і всесвітня історія: Історіософія світової та української історії XVII–XX ст. К., 2002.
52. Chambers W. Big Sister Is Watching You // National Review. 1957. December. P. 594-596.
53. Wright von G.H. Analytic Philosophy: a Historicocritical Survey // Wright von G. H. The Tree of Knowledge and Other Essays. N.Y.: E.J. Bril, 1993. P. 25—52.
54. Хокінг Ст. <https://city.net/temy/filosofia/>
55. Газнюк Л. Соматичне буття персонального світу особистості. Х.: ХДФК, 2003.
56. Газнюк Л. Філософські етюди екзистенціально-соматичного буття: Монографія. К.: ПАРАПАН, 2008. 367 с.

57. Тейяр де Шарден. Феномен людини : [переклад фрагментів] / пер. з фр. Г. Волинки // Читанка з історії філософії: У 6 книгах. Книга 6. Зарубіжна філософія ХХ століття. К. : Фірма «Довіра», 1993. С. 159—165.
58. Валіцький А. Марксизм і стрибок у царство свободи. Історія комуністичної утопії. Пер.з польської. К.:Всесвіт, 1999.
59. Іщенко С. Марксизм за 120 хвилин. Київ: Вперед, 2010.
60. Петрушенко В. Л. Філософія науки та техніки. Львів: «Львівська політехніка», 2000.
61. Кайку М. Візії: як наука змінить ХХІ сторіччя. Львів : Літопис, 2004. 214 с.
62. Alvin Toffler and Heidi Toffler, Revolutionary Wealth, Brown Ltd. 2006.
63. Дерев'янкін Т. І. Промисловий переворот в Україні // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. К. : Наукова думка, 2012. Т. 9 : Прил. С. 29.
64. Harman, Chris (2010). «The Manifesto and the World of 1848». The Communist Manifesto (Marx, Karl and Engels, Friedrich). Bloomsbury, London: Bookmarks. p. 3.
65. Osborne Peter. 1998. «Remember the Future? The Communist Manifesto as Historical and Cultural Form»; The Communist Manifesto Now: Socialist Register, 1998 London: Merlin Press, p. 170.
66. Memory of the World Register - 2013, at Unesco.org.
67. Арутюнов В. Х., Свінціцький В.М. Філософія глобальних проблем сучасності. К.: КНЕУ, 2003.
68. Корабльова Н. С. Регулятивний потенціал духовно-етичних цінностей глобалізації Моральний вимір економіки: соціальна відповідальність бізнесу та економічна ефективність: Монографія / за ред. д-ра філос. наук, проф. Г.Ф.Хоружого. К., УБС НБУ, 2009. С. 153—178.

69. Корабльова Н. С. Макроекономічна теорія в епоху глобалізації. Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей: Матеріали V Міжнародних філософсько-економічних читань (28-29 травня 2012 року, Ірпінь). Львів, 2012. С.213-221.

70. Корабльова Н. С. Техника как опасность и техника как спасение. Наука, техника и технология в постиндустриальном мире Сборник научных статей. ХНАДУ, 2013. С.358 – 363.

71. Мельник В., Семенюк Е. Філософія сучасної науки і техніки : підручник– Вид. 3-тє, випр. та допов. Львів : ЛНУ імені І. Франка, 2017. 364 с.

72. Штокало М. Філософія французької Освіти. Питання філософії. 2005. № 4.

73. Man of the year million. mikejay. net

74. Тойнбі А. Дж. Дослідження історії. К., Основи. 1995. С. 610.

75. Васильєв Є. Цитати, крилаті вислови та вирази. Бібл.Укр. Літ., УкрЛіб, 2023.

76. Крымский С. Философия как путь человечности и надежды. К. : Курс, 2000. 308 с.

77. Крымский С. Балансируя между ангелом и зверем: Каким будет моральный выбор современности? // Человек и мир. 1996. № 5. С. 22-26.

78. Крымский С. Заклики духовності ХХІ століття. 2003.

79. Сковорода Г. Повне зібрання творів. Андронум, 2024, с. 240.

80. Юркевич П. Серце і його значення в духовному житті людини за вченням слова Божого / П. Юркевич // Хроніка. 2000. № 39- 40. С. 563—586.

81. Юркевич П. «Вибрані твори. Ідея — Серце — Розум і досвід». Пер. С. Ярмуса. Вінніпег 1984.

82. Феномен університету в контексті «суспільства знань»: монографія (рукопис) / [В.П. Андрущенко, І.М. Предборська, Є.А. Пінчук, І.В. Степаненко та ін.]. К., 2014. 256 с.

83. Філософія. Курс лекцій. Вид. 2. К.: Либідь, 1994.
84. Філософський енциклопедичний словник. А-Я. К.: Абрис, 2002.
85. Філософія: навч. посіб. / Гончарук Т.В., Джугла Н.В., Шумка М.Л., Тернопіль:, 2016. 416 с.
86. Hicks J. A Theory of Economic History. Oxford, 1969, pp. 145—166
87. Friedman T., Hot, Flat, and Crowded Penguin Group, 2008.
88. Fukuyama F., The End of History and the Last Man. - New York, Free Press, 1992.